

Milan Uzelac

**METAPEDAGOGIJA
II**

(educator, quo vadis)

Vršac
2009

Sadržaj¹

1. Prva ideja univerziteta kao *universitas*
2. Suština i struktura akademskog obrazovanja
3. Dekonstruktivni metateorijski pristup ideji obrazovanja
4. Univerzitetsko pitanje kao *pitanje života* u svetlu tzv. Bolonjskih procesa
5. Epilog: Srbija u Tunguziji

¹Brojevi strana u knjizi se razlikuju u odnosu na one u publikovanoj knjizi. Tekst u obe verzije (elektronskoj i štampanoj) je identičan.

Uvodna reč se obično piše kada je izlaganje nakon uspešnog istraživanja završeno, nezavisno od toga što bi se ono mnogima moglo pokazati kao konstrukcija a priori. Ovo izlaganje imalo je sasvim skroman cilj: ukazivanje na ideju univerziteta koja se formirala poslednjih deset stoleća u okrilju zapadne kulture. Osnovna teškoća koja se sve vreme čas više čas manje javljala proisticala je iz prirode današnjeg stanja u oblasti obrazovanja i njegovog mesta na univerzitetu.

Svako delo je uvek proizvod svog vremena i ne može biti apsolutno neutralno u odnosu na trenutak u kojem nastaje; poslednja decenija obeležena je sporovima oko tzv. bolonjskih procesa, oko toga u kojoj meri isti doprinose efektivnosti i poboljšanju kvaliteta obrazovanja a u kojoj meri su u funkciji urušavanja i onog što danas još uvek jeste dobro ali zahteva i određena poboljšavanja.

Pomenutim procesima zahvaceni su svi: i njihovi pobornici, i nastavnici i studenti. Nema neutralnih. Nije ostao neutralan ni pisac ovih redova. A kad učestvujete u nečem što vam se sa strane nameće a nemoćni ste da ma šta učinite ili kažete – ne možete ne biti i emotivni.

Što se posledica tiče, račun se plaća na kraju. Platiće ga naredne generacije studenata (zasad ga plaćaju njihovi roditelji) a platiće ga i država kad shvati da su joj neophodni stručnjaci sa znanjem, a spozna da stručnjake ima - ali samo sa diplomom.

Možda se u ljudskoj prirodi još uvek kriju elementi i nekakvog bunta, neke želje za promenom na bolje, a ne želje za promenom radi promene, budući da je Aristotel ipak bio u pravu govoreći o tome kako ljudi

po prirodi svojoj teže znanju. A pomenuti procesu su evidentno protivrečni, teorijski neosmišljeni, no brutalno nametnuti i tamo gde se jasno kaže da reč je o procesu, o tendenciji, o preporuci.

Isto tako, pored svog buntovništva, ljudi često žele da budu avangardni: tada čine i ono što se od njih ne traži; dokazuju se tamo gde većina normalnog sveta ne želi da ostavi ni trag svoga prisustva. Niko ne može zameriti na tome što nešto nije uništeno, ali, zameriće kasnije, kad se pokaže kako to «promenjeno» nije efikasno.

Uvek se trudim da u tekstu imam što više neutralnih iskaza, i kada u tome ne uspem, pre ili kasnije, bude mi žao. Tako će se možda desiti i sad. Nekoliko puta sam prepravljao tekst, a u nastojanju da izbacim loše primere iz naše svakodnevice. Nema razloga da nekog pominjem po zlu koje je naneo svom narodu, državi u kojoj živi i u ovom konkretnom slučaju – obrazovanju današnjih i budućih generacija.

Svi ti pobornici loših reformi, donosioci pogrešnih odluka ne treba da budu upamćeni po zlu, ako već ne mogu po dobru; i tako će biti za nekoliko godina zaboravljeni, uprkos svim tim njihovim enormnim honorarima, putovanjima po svetu, nenamenskom trošenju novca na univerzitetima. Malo ko zna ime (da ne pominjem *opus minorum*) današnjih ministara prosvete, obrazovanja ili nauke, no zato pamte one velike kao što su bili Dositej ili Sterija. Tako treba da bude i danas i u vremenu budućem. Vremenom sve dođe na svoje mesto i ne treba pominjati minorce, pošto će u budućem vremenu kad

ih svi zaborave uz njihova imena morati stajati komentari. Tekstovi će biti ne-elegantni, nečitljivi, opterećeni balastom nebitnog, a narednim generacijama će biti preneti imena koja mi moramo još danas zaboraviti. Ne treba samo trenirati pamćenje, došlo je vreme da moramo ozbiljno trenirati i zaboravljanje.

Zato, ako sam nekog ili nešto pomenuo, a nije trebalo, moja je krivica jer nisam dobro odradio vežbu iz zaboravljanja. Bit novog informacionog vremena je u tome što informacije se nalaze na površini. Samo mali broj ljudi, oni istinski naučnici, traže smisao u dubinama. Običan svet ostaje na površini, zadovoljan površnostima. Ovo nije kritika. Ovo je samo pokušaj razumevanja.

O *tz. bolonjskim procesima* pisao sam jer sam ih hteo razumeti, a ja, pripadajući starijim generacijama, stvari najbolje «razumevam» s olovkom u ruci; tako se eto desilo i sad. S ovim tekstom, koji s prethodnim² čini celinu, opraštam se od ove teme, opraštam se od svih «bolonjista» koje čeka mnogo toplote u slučaju da je istinit i jedan od pet Platonovih dokaza o besmrtnosti duše.

Tema kako sam je u početku zamislio do te mere je opširna da bi rad na njoj mogao da se pretvori u «životno delo». Ja takvih namera nikad ranije nisam imao a pogotovo sada; ovde sam stoga ukazao samo na neke momente i neke od ideja pojedinih filozofa i mislilaca koji su se bavili pitanjima univerziteta a koji

²*Metapedagogija I.*

su mi se učinili zanimljivim. Zato ovde nema reči o metafizici obrazovanja Eugena Finka koja svojim značajem ali i dubinom i obimom zavređuje posebnu knjigu. Ovde pišem o Šelingu ali ne o Humboltu, o Ničeou a ne o Hegelu...i to ne zato što Humbolt ili Hegel nisu značajni. I te kako su značajni, no o njima pišće drugi; pišem o načinu učenja u vreme Tome Akvinskog i o predlogu za reformu obrazovanja N. Pirogova jer o njima nije pisano mnogo. U tom smislu izbor je subjektivan, ali ne i pristup. Želja mi je bila da referišem o nekim od bitnih momenata u izgradnji ideje univerziteta kao i njenom rušenju. Možda gledano sa stanovišta celine nisam uspeo, ali trud verovatno nije bio uzaludan ako nakon čitanja ovog spisa, ne ostane ništa drugo osim otvorenih pitanja.

1. Prva ideja univerziteta kao universitas

Neko će se možda iznenaditi tome što ovaj drugi deo *Metapedagogije*³ ne počinje pričom o našim «bolonjistima» već ukazivanjem na nekoliko stavova nekad jako popularnog španskog filozofa Hoze Ortega i Gaset (1883-1955) koji se kao teoretičar i mislilac kulture danas neopravdano nalazi u senci raznoraznih postmodernista. U spisu prevedenom na većinu velikih evropskih jezika - *Misija univerziteta*⁴, on razmatra osnovne probleme kao i zadatke koji iskrsavaju pred modernim univerzitetom. U vreme kad piše taj tekst Ortega i Gaset je bio već uveliko poznat filozof, profesor fakulteta, s obimnim iskustvom i dubokim ličnim uvidom u funkcionisanje univerziteta.

Ortega svoje izlaganje počinje tim što smatra da se na samom početku mora jasno odrediti priroda i zadatak univerziteta; on kaže da je univerzitet mesto gde običan čovek koji stupa na njega treba da dobije najviše obrazovanje i stoga, prvenstveni cilj univerziteta morao bi biti u tome da stvori kulturnog čoveka i uzdigne ga na nivo vremena, a uzdići ga na nivo vremena, to znači omogućiti mu da prosuđuje o

³Ovo istraživanje obavlja se u sklopu projekta *Globalizacija i metateorijske koncepcije pedagoške metodologije* kojim rukovodi redovni član SAO, prof. dr Grozdanka Gojkov, a koji finansira Ministarstvo za nauku Srbije (br. 149049).

⁴Ortega y Gasset, J.: *Misión de la universidad*, Revista de Occidente, (4), 1930, pp. 313-353. <http://www.cedus.cl/files//mision-de-la-universidad.pdf>

aktuelnim zbivanjima u toj meri da može u njima odgovorno i da učestvuje.

Iz toga sledi da je centralna funkcija univerziteta u organizovanju i održavanju nastave kulturno značajnih disciplina koje pružaju: (1) fizičku sliku sveta (fizika), (2) temeljne teme organskog života (biologija), (3) istorijski razvoj ljudskoga roda (istorija), (4) strukturu i funkcionisanje društvenog života (sociologija) i (5) nacrt sveta kao tvorevine (filozofija).

Budući da je cilj univerziteta u tome da nakon njegovog završetka obrazovani čovek bude dobar specijalista, neophodno je da, uporedo s izučavanjem kulture, univerzitet neposrednim, efikasnim sredstvima uči studente da budu dobri lekari, dobre sudije, dobri nastavnici matematike ili istorije.

Univerzitet nema za cilj da stvara samo naučnike; srednje obrazovan čovek nema razloga da bude vrhunski naučnik i on nije obavezan da svoj život posveti nauci. Iz tog stava mogao bi se, po rečima Ortege i Gasete, izvesti na prvi pogled krajnje skandalozan zaključak, kako nauka, u osnovnom značenju te reči, tj. naučno istraživanje, nije osnovna funkcija univerziteta i da ona kao takva ne treba ni da bude bez posebnog razloga zastupljena na univerzitetu. Tako bi se nekom moglo učiniti, ali to je samo na prvi pogled tako. U realnosti stvari stoje potpuno drugačije, jer, savremeni univerzitet ne može biti nezavisan od sfere nauke i obavezan je da uključuje u svoju delatnost i naučno istraživanje.

To znači da univerzitetski program treba tako da bude formulisan da nastavnik koji radi na

univerzitetu ne bi mešao tri različite stvari, koje se moraju razlikovati, a to su: kultura, nauka i intelektualna delatnost.

Neophodno je da na univerzitetu profesija bude strogo odvojena od nauke. Nauka nije sve što nekom pada na pamet. Kupiti mikroskop ili boraviti po ceo dan u laboratoriji, to ne znači baviti se naukom; isto tako, nauka nije ni objašnjavanje i izučavanje onog čime se bavi nauka, onog što je njen sadržaj. U primarnom značenju reči, ističe Ortega, nauka je *istraživanje, formulisanje problema, borba nad njima i dolazak do rešenja*. Čim se dospe do cilja, sve ostalo, više nije nauka.

Iz ovoga sledi drugi važan zaključak: nauka nije izučavanje nauke ili njeno predavanje, njena primena ili njeno praktično korišćenje⁵. Nauka podrazumeva istraživanje, a istraživati, znači, otkrivati istinu ili njenu suprotnost, nalaziti greške u prethodnim istraživanjima.

Nauka je izazov; ona je duhovna i intelektualna avantura, put u nepoznato i nastojanje da se nepoznato prevede na jezik poznatog, da se na nov način izloži i formuliše. Nauka je put u neizvesnost, i samo putovanje nije manje važno od rezultata do kog će se eventualno dospeti na kraju. Samo osporavanje naučnih rezultata može biti jednako značajno koliko i

⁵ Može se desiti, piše Ortega, da onaj ko predaje neku nauku bude istovremeno i naučnik, no to nije obavezno. Zna se za sjajne predavače koji nisu bili naučnici; dovoljno je bilo to što su znali svoj predmet. Ali, znati ne znači i istraživati. Znati – znači razumeti istinu do koje su dovela istraživanja.

formulisanje novih teorija i tumačenja. Danas, iz naše perspektive, s početka XXI veka moglo bi se ukazati na uzbuđljive rasprave koje se u poslednjih dvadesetak godina vode među predstavnicima inflacione i ciklične kosmologije.

Kod starih Grka, kad još nisu bile formirane nauke (u današnjem značenju te reči), nije bilo mogućnosti da se nauka pobra s onim što ona nije. Zato je, kaže Ortega, reč *nauka* ukazivala na čisto traženje, stvaralačku delatnost, istraživanje, pa stoga, savremenici Platona i Aristotela i nisu imali termin koji bi odgovarao našem pojmu *nauka* i koji je formiran mnogo kasnije. U tome treba videti razlog činjenici da reč *philosophia* označava profesiju, praksu, istraživanje, kretanje, ali ne i oblast konkretno zadobijenog znanja. Sama reč *filozofija*, nastala je, kaže Ortega, stoga da se ne bi mešala životna mudrost s tom novom delatnošću koja se sastoji u potrazi za znanjem no ne dozvoljava onom ko za znanjem teži da sebe smatra posednikom tog znanja.

Posledica toga je da nauka biva jedna od najuzvišenijih stvari koju čovek stvara i proizvodi i zato je ona, po rečima Ortege, iznad univerziteta koji je mesto gde se samo uči. Nauka podrazumeva stvaralaštvo, dok je osnovni zadatak pedagoške delatnosti u tome da na što bolji način poučava tom stvaralaštvu, da ga prenese onima koji uče i da obezbedi njegovo usvajanje. Nauka je uzvišena i tanana delatnost koja ne dozvoljava osrednjem čoveku da joj se približi. Ona čeka samo izabrane, one koji će joj koliko je god to u njihovoj moći biti posvećeni.

Zato, ne treba očekivati da student nakon studija bude obavezno i naučnik; tako nešto bilo bi ništa drugo do utopizam karakterističan za neke epohe koje su prethodile našem vremenu, kao što je vreme prosvetiteljstva, no, od njega nas dele dva stoleća. Celokupna ljudska istorija nedvosmisleno potvrđuje, uprkos uverenju Aristotela, da svi ljudi ne teže znanju.

Ako je nauka najuzvišenija delatnost ona, po rečima Ortege, nije i jedina ljudska delatnost; sem nje postoje i druga interesantna, vredna i dostojna zanimanja. Nauka je nešto što je najuzvišenije, no pritom uzvišenim ne mora biti i onaj koji se njom bavi. Biti u nauci, baviti se naukom – to je jedan od načina ljudskog opstanka.

No sam naučnik, često je čovek koji ne spada u grupu prosečnih ljudi; on se izdvaja u odnosu na one koji se po opštem mnenju smatraju običnim, normalnim ljudima. Ponašanje naučnika, kao i umetnika često se njihovoj neposrednoj okolini čini manijakalnim. Setimo se Betovena koji je preko pedeset puta zbog komšija menjao stan u Beču; i sve te komšije za sebe govorio da su normalni, samo je on navodno «nenormalan», čudak (u najboljem slučaju). No s druge strane, vredno i lepo je ono što taj «nenormalan» čovek stvara, ono što nam posle njega ostaje. Ortega kaže: važan je biser, a ne školjka.

Ne treba idealizovati naučnika; treba sagledati njegove obe strane, kako onu čudesnu, ne-običnu, ne-standardnu, onu kojom se on izdvaja iz kruga običnih svojih sugrađana, tako i onu tamnu, tajanstvenu

stranu, budući da obe te strane čine naučnika naučnikom.

Ortega smatra da se mora razlikovati i precizno definisati razlika između profesionalnog obrazovanja i naučnog istraživanja. Profesionalno obrazovanje, kakvo se stiče na univerzitetu, uključuje u sebe i dobijena sistematska znanja. To znači da je tu prvenstveno i pre svega reč o sadržaju znanja a ne o istraživanju i sticanju znanja. Iz toga sledi da se student i običan čovek na univerzitetu ne obučavaju nauci i ne pripremaju da budu naučnici. Lekar treba da leči, i ne treba da uči nešto što je iznad toga. On treba da zna *klasičnu* fiziologiju, i to u onoj meri koliko je to potrebno za njegov potonji praktični rad, no on ne treba da bude fiziolog niti da o tome mašta. Isto tako onaj ko pretenduje na to da bude endokrinolog, treba dobro da poznaje biohemiju, jer je ta disciplina pretpostavka za praksu kojom će se potonji endokrinolog baviti, budući da se od njega ne očekuje da svakome kog vidi na vratima smesta prepíše iznurujuću dijetu ili insulin, već da se udubi u uzroke koji su do bolesti doveli. Posledicama se bave samo neambiciozni lekari.

Ne treba nastojati da se objasni neobjašnjivo, već da se zna ono čime čovek hoće da se bavi. U tom smislu, kaže Ortega, ne treba graditi iluzije, očekivati u životu više od onog za što je prosečan čovek spreman i svojim sposobnostima predodređen, jer, u protivnom slučaju, postoji opasnost od narastanja manije veličine koja može da razori život ne samo pojedinca već i njegove neposredne okoline; tako nešto je utopizam

koji je u vezi s pedagogijom i razrešenje tog problema, odnosno, njegovo pravilno formulisanje je posebno važno danas, kad se nastoji istaći problem darovitosti isključivo s njegove pozitivne strane, zanemarujući daleko prisutniju negativnu stranu, onu koja ističe svu problematičnost egzistencije darovite osobe. Darovitih osoba je malo, no zato su one veliki socijalni problem.

Univerzitet, po rečima Ortege, mora u jednakoj meri da bude i obrazovna i istraživačka ustanova. To je imperativ našeg vremena. Pogubno je da univerzitet bude samo strogo specijalistički, jer to vodi isključenju kulture kao osnove ljudskih znanja. S druge strane, istraživanje ne može da se ograniči na institute, već svoje mesto mora imati i na univerzitetu. Oспорavanje toga, jeste rušenje univerziteta, a za rušitelje obrazovanja, bar mi to znamo, stari Grci imali su samo jednu kaznu.

No, na kraju krajeva, ni rušitelji nisu toliko važni; njih je oduvek bilo i biće. Ono najpogubnije ogleđa se u tome da znanja, pronalasci do kojih se dolazi u istraživanjima na institutima ili fakultetima nisu u najvećem broju inkorporirana u sistem potreba društva i da obično ostaju samo na papiru. Samo oni koji imaju u vidu budućnost svoje zemlje i nalazi se na položajima gde se odlučuje o napretku zemlje, a ne njenoj razaranju i predavanju u tuđe vlasništvo, mogu obezbediti budućnost svoje države i naroda koji ih je izabrao.

*

Zato, hteli mi to ili ne, kad je o obrazovanju reč, svaka rasprava o osnovnim načeloma pretpostavlja

obrađanje starim Grcima, jer Grčka je do dana današnjeg kolevka duhovne Evrope. Na ovaj ili onaj način, naše obrazovanje kod Grka ima svoj koren, i hteli mi to ili ne, moramo u vidu imati i tradiciju obrazovanja, moramo u naše promišljanje ideje univerziteta uneti svetlo koje nam, pored uvida u strukturu i način obrazovanja, dolazi i kroz upoznavanje s radom i funkcionisanjem prvih obrazovnih ustanova, koje mi dosta uslovno, nazivamo školama.

Obično se kao prva škola s dugom tradicijom ističe pitagorejska škola nastala u Krotonu u južnoj Italiji. Trajala je preko dva stoleća i imala oko osamnaest generacija, od Pitagore koji je živio u VI stoleću pre naše ere, pa do Filolaja, Platonovog savremenika. Pitagorejska škola formirana kao intelektualno bratstvo, bila je zajednica zatvorenog tipa i imala je ambiciju da obrazuje decu aristokrata za buduće vladare, za šta demokratski nastrojani Grci nisu imali uvek razumevanja. Isto bi se moglo reći i za Platonovu Akademiju koja je takođe trajala nekoliko stoleća, od IV stoleća pre naše ere pa do vremena kada je rimski vojskovođa Sula razorio Atinu 87. godine pre naše ere - u vreme kad je na čelu atinske Akademije bio Filon iz Askalona. U to vreme dva i po stoleća nakon smrti Aristotela, malo je ko više mogao razumeti njegova dela. Sva znanja behu u sabrana u drugorazrednim udžbenicima i kompendijumima koji su izgubili nivo svojih izvora usled neprestanog prilagođavanja obrazovnom nivou svojih korisnika.

Paralelno s Akademijom, u Atini je postojalo još nekoliko škola. Pre svega treba pomenuti Aristotelov Likej za koji se može reći da je prva naučno-istraživačka institucija u modernom značenju te reči. Tu se nalazi prva biblioteka, tu se sakupljaju znanja iz najrazličitijim oblasti od matematike i astronomije, biologije i geografije, do istorije i filozofije. Aristotelov Likej u prvim decenijama svog trajanja posedovao je celinu znanja antičkog grčkog sveta.

Dve druge škole, stoička i epikurejska, više su bile škole života no škole u kojima su se savladavala apstraktna znanja, daleka od čovekovog praktičnog delovanja. Njihovim duhom biće zadojeni i prvi hrišćani koji će srednjem veku preneti praksu praktične meditacije.

Na prelazu stare u novu eru, Atina je duboka provincija, budući da je centar znanja bila Aleksandrija; o nekim filozofskim školama u Atini teško da može biti reči; eventualno, tu su mogle biti neke privatne male škole, sve do druge polovine drugog stoleća, kada su na zapovest rimskog imperatora, stoičkog filozofa Marka Aurelija obnovljene sve četiri velike filozofske škole u Atini, ali one ne behu rasadnik nekih visokih znanja; pre bi se moglo reći da su to u početku bile opšte obrazovne institucije u kojima su se mogla steći osnovna znanja iz gramatike, logike i retorike. To ni u kom slučaju ne umanjuje značaj odluke Marka Aurelije, do koje ne bi došlo da i sam Imperator nije bio veliki filozof, budući da je ta plodotvorna simbioza vlasti i mudrosti krajnje retka a danas i nemoguća (budući da se vladari biraju

demokratski i po drugačijim kriterijumima, s drugačijim osobinama no što to beše slučaj u antičko vreme).

Visok duhovni domet atinske škole i to pre svega neoplatonističke, može se konstatovati tek nakon tri stoleća i to u vreme delatnosti Plutarha Atinskog, Prokla i njegovog naslednika Damaskina Diadoha (sa kojim se u formalnom smislu i završava ne samo atinski platonizam i neoplatonizam već i antička filozofija u celini) .

Naredni period, što traje preko pola milenijuma, sve do srednjeg veka, odlikuje se postojanjem malih manastirskih škola ili škola pri dvorovima lokalnih vladara i sitnih kneževa, ali, tu je mahom reč o prepisivačkim radionicama, o negovanju znanja koja su prikupili i uspeali da sačuvaju svojim kompilatorskim radom Boetije, Kasiodor i Isidor Seviljski.

O školama u našem značenju reči, možemo govoriti tek nakon vremena jednog novog imperatora, krunisanog kao rimskog imperatora, a reč je o Karlu Velikom, koji se našao u ozbiljnim «kadrovskim problemima», te je u oskudici neophodnih ljudi za vođenje administracije sve veće države, bio prinuđen da po manastirima kao jedinim mestima u kojima su sačuvana kakva-takva znanja, obrazuje ljude za činovničke poslove; to «obrazovanje» obuhvatalo je opštu pismenost i elementarna znanja matematike.

Mora se jedno imati u vidu i to dobro zapamtiti za sva vremena: znanje nije nešto što jednom steknuto ostaje večno u posedu ljudi. Znanje se gubi ako se ne

neguje, jer, potom mora iznova da se osvaja, kao da ga nikada nije ni bilo. Znanja i tehnologije kojima se stiglo na Mesec, nisu neko večno dostignuće; da bi se tamo stiglo ponovo, ta znanja su morala stalno biti održavana i unapređivana; nakon učinjene pauze, ona se mogu obnoviti, ali to podrazumeva velikim delom rad «od početka»; moraju se ponovo osnivati instituti i škole koje će pripremiti ljude za novi poduhvat, moraju se graditi fabrike koje će proizvoditi potrebnu opremu... Znanja se stiču, ali znanja se i gube. Znanje nije neki večiti posed; svaka generacija kao da počinje uvek iznova, svakoj generaciji je suđeno da prelazi isti, ili približno isti put.

1. Prve škole u srednjovekovnoj Evropi

Terminom *sholastika* ne obuhvata se samo skup doktrinarnih ideja, već i filozofija i teologija koji su izučavani u srednjovekovnim školama, počev od vremena Karla Velikog; zatvaranje filozofskih škola u Atini početkom VI stoleća od strane imperatora Justinijana na samom početku njegove vladavine nije bila tek neka politička akcija, već i odluka s ozbiljnim i dalekosežnim posledicama; iz kasnije perspektive taj potez, u odlukama nesigurnog, povodljivog imperatora, pokaza se kao jedan od egzemplarnih simptoma nadolazećeg sumraka antičke kulture.

Sve do XIII stoleća, do vremena kad se počinju otvarati prvi univerziteti, postojale su manje škole, no u većini slučajeva strogo ograničenog, namenskog tipa i to: manastirske, episkopalne i dvorske škole (zavisno

od mesta gde su osnivane kao i od toga ko im je bio neposredni pokrovitelj); ove prve, u vreme varvarskih pohoda po teritorijama nekadašnje Imperije, bile su pribežišta u kojima su se donekle uspeli sačuvati spomenici klasične kulture, mesta gde su se u to vreme, počev od Kasiodora, registrovali i popisivali sačuvani spisi; u episkopalnim školama obavljala se osnovna obuka, dok se kulturni život na najvišem nivou mogao razvijati u dvorskim školama, poput one koju je osnovao Karlo Veliki; tu je obrazovanje bilo organizovano na tri nivoa, kao što je to bio slučaj kad je upravnik te dvorske škole bio Alkuin iz Jorka (730-804): (a) čitanje, pisanje, elementarna znanja prostonarodnog latinskog, opšte predstave o *Bibliji* i liturgijskim tekstovima; (b) izučavanje sedam slobodnih veština i (c) produbljeno izučavanje *Svetih spisa*. Tek će Jovan Skot Eriugena uvesti izučavanje dijalektike i filozofije tako što će slobodne veštine uključiti u teologiju; od mesta gde se u početku ovladavalo erudicijom škole uskoro postaju mesta gde se istražuju i razrađuju hrišćanske istine; u tom smislu moguće je koristiti izraz *rana sholastika* kojim se obuhvata period od Eriugene preko škole u Šartru i škole Sen-Viktor, do vremena delovanja Pjera Abelara.

Tako se, od IX do XII stoleća, sve više počinju negovati tzv. "gramatičke studije". Ulazak u svet lingvističkih znakova bio je jedan od ciljeva škole u Šartru za koju je problem *vox et res* (odnos imena i stvari), postao centralnim, pa je Jovan od Solsberija govorio kako je "gramatika kolevka svake filozofije".

Sasvim je razumljivo što je jedan od najvećih doprinosa srednjeg veka razvoju kulture u zapadnoj Evropi bio univerzitetski sistem, a najveći od univerzitetski centar bio je u to doba Pariz; on beše središte teoloških i filozofskih istraživanja i mada je dobio povelju kojom je postao univerzitet tek u XIII stoleću, pariske škole su činile "univerzitet" već stoleće ranije.

Universitas je tipični proizvod srednjega veka. Srednjovekovni univerzitet nema ničeg analognog u antičkom svetu; slobodne asocijacije učenika i nastavnika s privilegijama, određenim programima, diplomama i zvanjima – tako nečeg u antičko doba nema. U antičkim školama imali smo učitelja i njegove učenike, ponekad i saradnike, kao kod Aristotela, ali, tu nije postojala nikakva izgrađena hijerarhija. Čak je i «finansiranje» bilo drugačije: Platon je bio bogat, a kad je reč o drugim učiteljima, običaj je bio da učenici plaćaju obuku u naturi, donoseći učitelju sir i vino. Uostalom, zdrav život koji su vodili stari Grci počivao je na četiri elementa, a to behu sir, ribe, masline i vino. A ono što se u tim školama u većini slučajeva učilo kao filozofija to beše način pravog života u zajednici. S pojavom srednjeg veka, stvari počinju da se menjaju.

Sam izraz *univerzitet* – prvobitno je označavao centar obuke, asocijaciju, ili savremenim jezikom govoreći, *sindikatu koji štiti interese određene kategorije ljudi*. U Bolonji i Parizu stvorena su dva «univerzitetska» modela na koje su se potom počeli pri svom formiranju ugledati drugi univerziteti; Bolonja beše *universitas scholarum*, tj. studentsko društvo koje

je od Fridriha I Barbarose dobilo posebne privilegije; u Parizu beše *universitas magistrorum ut scholarum* – asocijacija koja je obuhvatala i nastavnike i studente. Važno je reći da se srednjovekovni univerzitet može nazvati i narodnim, budući da se tu negovala aristokratija duha, i da socijalno poreklo studenata nije imalo nikakvog značaja; takođe, treba imati u vidu da se srednjovekovni univerzitet delio na fakultet slobodnih umetnosti (6 godina) i teološki fakultet (najmanje 8 godina); prvi je bio uvod u ovaj drugi. Nastava je obuhvatala predavanja (*lectio*) i seminare (*disputatio*). Seminar se sastojao od rasprava, gde su pitanja prvo razmatrali studenti i davali odgovore da bi potom odgovore davali nastavnici.

U XII stoleću dominirala je francuska učenost, premda već u narednom veku sve veći značaj dobija univerzitet u Oksfordu; Pariski univerzitet je u XII i XIII stoleću bio stecište najznačajnijih umova tadašnje zapadne Evrope i reprezentovao je internacionalni karakter zapadno-evropske kulture, budući da su tu boravili mislioci iz Engleske (Adam Smoldridž i Aleksandar Netham), Francuske (Ričard od Sen-Viktora, Jovan Solzberijski, koji je u Francusku došao 1136, da bi život završio kao nadbiskup u Šartru), Nemačke (Hugo od Sen-Viktora), Italije (Petar Lombardanin, 1100-1160, autor slavni *Sentencija* koje su bile predmet bezbrojnih komentara, posebno Tome Akvinskog i Dunska Skota i jedan od najpopularnijih i najautoritativnijih udžbenika u nekoliko narednih stoleća, budući da je priznat od same crkve).

2. Nastava

Sholastička filozofija je s obzirom na njenu metodu bila duboko «usmena». To ni u kom slučaju ne znači da u to vreme nije bilo knjiga iz kojih bi se učilo, bilo ih je, a u vreme visoke sholastike sve više i više, no tada počinje da im se menja priroda: knjige sve više postaju predmet trgovine a sve manje predmet rituala kao u ranijim stolicima, no, to behu ne štampane, već *rukopisne knjige*. One su podrazumevale i posve drugačije čitanje – čitanje na glas, budući da je u to vreme bila daleko drugačija veza između vizuelnog i auditivnog no što je to danas. Razlog tome je što vizuelno remeti auditivno, kao što ovo poslednje smeta vizuelnom⁶.

U srednjem veku, kada štampa nije postojala ljudi su se daleko više oslanjali na pamćenje⁷. Samo opismenjavanje imalo je usmeni karakter i to je jedan od razloga što su srednjovekovni studenti bili daleko mlađi no danas. Tada se stupalo na univerzitet i sa deset godina, a to beše najčešće i stoga što tada van

⁶ To se može zapaziti i u naše vreme: austrijski kompozitor Karl Orf odbijao je da muzici uči decu koja znaju da čitaju i pišu, stoga što auditivne navike potiru sve pokušaje da se razviju audio-taktilne, muzičke sposobnosti.

⁷ Makluen, M., Gutenbergova galaksija, s. 174. Kod naroda gde je veći njegov deo nepismen, pamćenje je bolje razvijeno. U to doba ljudi su lakše pamtili, no danas, budući da štampani tekst slabi pamćenje, jer znamo da ne moramo da se opterećujemo informacijom koju u svakom času možemo naći u knjizi što nam je sve vreme na dohvata ruke (na stolu, u biblioteci ili u internetu u elektronskom obliku).

univerziteta nije bilo nekog kvalitetnog sistematskog obrazovanja.

Posebno treba imati u vidu da srednjovekovni univerziteti obuhvataju sve nivoe obuke – od elementarne do najviše, budući da tada nije postojala specijalizacija u današnjem smislu te reči. Na svim nivoima se težilo unificiranom i u isto vreme univerzalnom obrazovanju.

Do sredine XIII stoleća nastavnici su u većini slučajeva studentima diktirali predavanja, koristeći retke rukopise koje su posedovali, ili sopstvene beleške. U to vreme nije bilo mnogo tekstova. Rukopisne knjige su bile skupe. Zato su nastavnici učenicima mahom diktirali predavanja (a razlog tome bila je često i slaba pripremljenost studenata). Neki od učenika zapisivali su predavanja i iz ekonomskih razloga, pošto bi potom svoje beleške prepisivali ili prodavali; to je doprinosilo povećanju slušalaca na predavanjima ali je obezbeđivalo i dodatni prihod nastavnicima.

Beleške s predavanja bile su potrebne studentima i u njihovoj budućoj karijeri. Interesantno je da su univerzitetske vlasti zahtevale da tokom studija studenti sebi nabave knjige, tako što bi jedna knjiga bila na tri studenta. Kada bi student na kraju studija trebalo da dobije određen naučni stepen, on je prilagao i spisak knjiga koje ima, a broj knjiga je uticao i u kasnijim njegovim izborima u viša zvanja na fakultetu.

Nastavnici su često posedovali stare udžbenike, nasledene još iz pozne antike; predavajući godinama i

ne videći smisao u tome da ih večno identično kopiraju, oni su ih iz generacije u generaciju prerađivali, u većini slučajeva uprošćavali i pojednostavljivali, birajući onaj materijal i teme što su sami videli kao glavne i smisaono zaokružene.

Situacija se počela menjati sredinom XIII veka, u času kad fakulteti počinju da zabranjuju nastavnicima diktiranje na predavanjima, budući da je ono usporavalo nastavu i od nastavnika se zahteva da brže predaju (studenti koji bi se tome protivili jer ne stižu sve da zapišu, mogli su biti udaljeni s fakulteta na godinu dana); no, diktiranje se u nekom vidu i dalje održalo, jer su nastavnici zadržali pravo da diktiraju teze koje je trebalo zapamtiti. U to vreme se javlja nova forma u nastavi: dijalog i usmena rasprava. Dok su u ranijim vremenima dominirali gramatika i retorika, na novoosnovanim univerzitetima u XII i XIII stoleću sve veći značaj dobija dijalektika kao osnovna sholastička metoda⁸. Zato, kao što smo rekli na početku, ali, gledano iz našeg vremena, i gramatika i dijalektika (zapravo logika), tj. sva sholastička filozofija - po svom osnovnom određenju bila je usmena. Do obrata dolazi tek nakon pojave štampe, ali ne odmah s Gutenbergovim otkrićem štampe sredinom XV stoleća, već tek nakon dva stoleća, u času kada počinje da se menja odnos čoveka spram teksta. Uostalom, do revolucionarnog prevrata i nije moglo

⁸ Treba imati u vidu da do suprotstavljanja između retorike i dijalektike dolazi još u antičko doba u Rimu, nakon pada Republike, u vreme Seneke.

doći odmah, budući da je Gutembergovo otkriće dva stoleća imalo primenu u štampanju a to znači i širenju crkvenih spisa a ne dela savremenika.

U srednjem veku individualno autorstvo bilo je veoma ograničeno i citirani su u većini slučajeva samo mrtvi autori⁹; među prvim izuzecima od tog nepisanog pravila bio je Albert Veliki koga su po imenu navodili još za života kao neprikosnovenog autoriteta u crkvenim pitanjima. Takođe, treba imati u vidu da, za razliku od potonjeg, novog doba, sami autori nisu imali svoju čitalačku publiku, a to je bila posledica rukopisne kulture tog vremena.

Srednjovekovni pisci su se pristupajući pisanju knjige već na samom početku susretali s najvećim problemom a to je - prikupljanje građe. Da bi došli do nje, do tekstova koje nisu posedovali, morali su ih ili negde prethodno prepisati ili tražiti njihove prepise da im ih dostave iz nekog drugog manastira ili biblioteke. Prepisi se nisu razlikovali od samih dela autora, pisani su istom rukom, i bilo je nemoguće kasnije odrediti da li neki spis pripada samom autoru, prepisivaču ili naručiocu prepisa (koji je delo i sam mogao prepisati, kako bi ga potom koristio za svoje potrebe). Zato, za srednjovekovnog naučnika nije isto značenje imalo pitanje *ko je knjigu napisao* i *ko je knjigu sastavio*. Pitanje se moglo odnositi na prepisivača (a oni dobri prepisivači bili su u nekoliko potonjih generacija

⁹Treba imati u vidu da je u srednjem veku i samo navođenje bila retkost, budući da su svi smatrali kako učestvuju u otkrivanju i tumačenju već donete istine, te samo «autorstvo» nekog stava imalo je drugorazredni značaj.

pamćeni po rukopisu), a ne na autora čije je delo bilo predmet prepisa.

Otežavajuća okolnost bila je i to što su bibliotekari povezivali više tekstova više različitih autora u jednu knjigu; tekstovi bi bili složeni abecednim redom, a na naslovnoj strani nalazilo se samo ime autora prvog teksta, pa se dešavalo da jedan isti tekst bude navođen pod različitim imenima i nazivima, ali i da tekstovi različitih autora budu u knjizi pod imenom samo jednog autora, autora prvog teksta. Tako je najviše tekstova bilo pogrešno pripisivano autorima čija imena počinju na prva sloba abecede.

Moramo znati da je u punoj meri na razvoj i organizaciju čoveka i njegovog delovanja pismenost sveobuhvatno počela da deluje tek u XIX stoleću, dakle nakon dovršetka srednjeg veka, i to u svim oblastima modernog društva - u industriji, obrazovanju, zabavi.

Podsećam vas na one istoričare poput Žaka le Gofa za koje se kraj srednjega veka poklapa s nastankom Fransuske revolucije ili na one koji taj kraj smeštaju čak u tridesete godine XIX stoleća¹⁰.

Sve ovo ima samo jedan cilj, a to je da se ukaže na razliku koja postoji između našeg vremena i vremena srednjeg veka. I to ne samo zato što ima autora koji poput s početka veka Berdjajeva a u naše vreme Umberta Eka govore o tome kako je u naše postmoderno doba već počeo «srednji vek» i koji nalaze

¹⁰O bližem određenju pojma «srednjega veka» videti u Uvodu mojih *Predavanja iz srednjovekovne filozofije*.

paralele između našeg i srednjevekovnog doba, već stoga, što, da bismo razumeli s kojim se sve problemima suočava filozofska misao u srednjem veku moramo jasno videti i razliku koja postoji između srednjevekovnih autora i nas. Iako se mi danas sve manje okrećemo knjizi, a sve više slikama, iako se sve više oslanjamo na oči, a sve manje na uši, pa tom vizuelizacijom sve smo bliže ljudima pre pismenog perioda, moramo imati u vidu da su ljudi srednjeg veka imali daleko bolje pamćenje od nas, da su s lakoćom pamtili i «držali u glavi» veliku količinu tekstova i da nas stoga s razlogom moraju «užasavati» svojim obimom i dubinom takva dela kao što je Tomina *Suma teologije*.

**

U srednjem veku postojali su udžbenici iz kojih se učilo po školana i na fakultetima. Kada je reč o teologiji, oni su se nazivali u prvo vreme *Sentence*, a kasnije *Sume*. U vreme rane sholastike, počev od Anselma Kenterberijskog († 1109) u upotrebi je bio pojam *Sententiae* ili *Liber Sententiarum*. Sama reč *sententiae* kazuje da je tu reč o tezama, tvrdnjama, stavovima preuzetim iz spisa crkvenih otaca, kao i iz kanonskih spisa ili spisa teologa – grupisanih oko određenog problema. Karakterizaciju ovog novog žanra najbolje možemo videti u Prologu koji je svojim *Sentencama* napisao Peter Lombardanin. Nakon Tominog *Komentara* tog teksta biće nam jasno zašto je isti bio vekovima nezaobilazni izvor teoloških studija.

U ranija vremena slične spise sastavljali su Prosper Akvitanski i Isidor Seviljski. U XII stoleću

prve sentence sastavljaju Anselm Lanski, Gijom iz Šampoia i Hugo od Sen-Viktora; ali, kao što je rečeno najpoznatije behu četiri knjige sentenci (*Libri quattuor sententiarum*) Petra Lombardanina († 1164) koje su naredna četiri stola bile bezbroj puta prepisivane i izdavane.

Krajem XII stoleća u upotrebu sve više ulazi pojam *Summa* i prvi autori teoloških sumi su Petar Kantor († 1197) i Rober de Kurson († 1218). Sume karakteriše veća sistematičnost i samostalnost njihovih priređivača/autora pri izboru materijala i dok se naziv *sentence* koristio da bi se istakao dogmatski karakter njihovog sadržaja, *sume* su ukazivale na vrstu discipline o kojoj je u njima bila reč. Sume su u najvećem broju bile teološke, ali mogle su za svoj predmet da imaju kanonsko pravo, gramatiku ili logiku.

Kada je reč o izaganjima spekulativne teologije, oko 1200. godine na mesto pojma *sentence* dolazi pojam *suma*. Taj pojam javlja se prvo u Parizu i prva sume pišu Martin iz Kremone, Petar iz Kapue, Simon iz Tura.

U XIII stoleću, u vreme koje znamo pod nazivom *visoka sholastika*, nastaju i najpoznatije sume, čiji su autori Aleksandar iz Halea, Aleksandar Veliki i Toma Akvinski. Kasnije, sume su pisali još i Henrih Gentski († 1293), Gerhard iz Bolonje († 1317), ova poslednja, pisana na tragu Tomine *Sume*, ostala je nedovršena.

Nastava na fakultetima u XIII veku obuhvatala je predavanja (*Lectio*) koja su podrazumevala

tumačenje *Sentenci* Petra Lombardanina i predavanja na kojima je komentarisano *Sveto pismo*.

Pored predavanja, postojale su i vežbe iz umeća vođenja dijaloga (*disputatio*) koje je profesor vodio sa svojim studentima (*quaestio*). Postojala je razlika između *Disputationes ordinarie* i *Disputationes quodlibetales*.

Disputationes ordinarie sprovedeni su s ciljem da se složene i međusobno povezane teme, koje su predstavljale veliku grupu pitanja, temeljno obrade iz svih aspekata. O jednoj velikoj temi mogle su se tako provoditi vežbe i po nekoliko godina.

Tok jednog takvog disputa trajao bi obično dva dana i bio bi sledeći: prvog dana, bakalavr pod rukovodstvom svog magistra trebalo je da odgovara na primedbe i argumente koje su zadavali magistri, bakalavri i studenti koji su učestvovali na tom svečanom univerzitetskim skupu. Drugoga dana nastupao je *magister* koji je grupisao argumente i primedbe iznete prvog dana, formulisao kao *Sed contra* (No, protiv) kratak argument *ex ratione et auctoritatibus* (od strane razuma i autoriteta) u korist suprotne pozicije, a koji su u kratkim crtama nagoveštavali njegovo rešenje. Ka tom rešenju magistar je prilazio oprezno i temeljno, polazeći od istorijskih veza i pretpostavki, da bi potom formulisao i svestrano utemeljio svoj odgovor. Rešenje odgovora koji bio dao sam magistar nazivalo se: *determinatio magistralis*. Tim odgovorom magistar je opovrgavao ranije primedbe. Fiksirani u pismenom obliku rezultati tih razgovora (*Disputationes ordinarie*) bili su

zapravo protokoli koji su se nazivali *Quaestiones disputatae*.

Po pravilu, dva puta godišnje, pred Božić i pred Uskrs, vodili su se razgovori na razne teme i oni su se nazivali *Disputationes quodlibetales*, ili *Disputationes generales*. Ovi disputi razlikovali su se od prethodnih jer međusobno nisu bili vezani određenim pitanjem a nisu ni pretpostavljali veliko udubljanje u temu. Fiksirani u pismenom obliku, ovi disputi su se nazivali *Quaestiones quodlibetales*, ili *Questiones de quodlibet*, odnosno, *Quodlibeta*.

Imajući u vidu forme kao što su *disputatio* i *quaestio*, može se bolje razumeti forma koju su imale u to vreme nastale *summe*, budući da neke od *summa*, kao što su Tomine, nisu posledica rada sa učenicima, jer su nastale nezavisno od njih, ali su imale u vidu upravo učenike kojima su bile upućene, što posebno važi za Tomino nedovršeno delo *Summa theologiae* koja svoju takvu strukturu i red izlaganja duguje upravo tome što je bila namenjena početnicima u studiju teologije (za razliku od *Summa contra gentiles* koja je podrazumevala već viši nivo teoloških znanja).

Ovaj kraći «izlet» u sistem srednjovekovnog stidiranja, imao je samo za cilj da ukaže na razlike u pristipu obrazovanju u ranijim vremenima, a čiji smo mi delom i danas naslednici. Jasno je da moderni univerziteti više duguju sholastičkim raspravama, nego pitagorejskoj školi u kojoj su učenici prvih pet godina ćutali i slušali (učili) da bi tek potom postali punopravni članovi bratstva.

Za razliku od antičkih «škola» koje su zapravo bile škole života u daleko većoj meri no škole u kojima su se sticala teorijska znanja (izuzetak je bio Aristotelov Likej), univerziteti u srednjem veku imali su u sebi ravnotežu praktičnih i teorijskih znanja, i to iz prostog razloga što su pretendovali na celini znanja, koju nisu posedovali, ali su nastojali da je nađu i uspostave.

S pojavom novog doba još u većoj meri se gubi s univerziteta praktična dimenzija, i vidno je da kod većine autora koji se bave pitanjem univerziteta, ta praktična strana ostaje posebna i značajna tema. To je posebno vidno u slučajevima kada se insistira na tome da univerzitet treba da pruži teorijska znanja ali i znanja potrebna za život u zajednici, a što zapravo podrazumeva njegovu obrazovnu dimenziju.

Današnji univerziteti u tom smislu imaju svoj novi koren u univerzitetima s početka XIX stoleća i nastavak su te tradicije. To ni u kom slučaju ne znači da u protekla dva stoleća nije bilo kvalitativnih promena, no, do svakako najveće promene, do preloma s čitavom ranijom istorijom doveli su pre kratkog vremena inicirani tzv. bolonjski procesi, čija pozadina ima i političke i ideološke motive ali i ekonomsku neprozračnost, iako većina uverenih «bolonjista» ističe neminovnost tih procesa - samozadovoljno gladeći svoje novčanike, čvrsto se držeći svojih mesta u akreditacionim komisijama i nacionalnim savetima.

Ovde se neće analizirati rad «bolonjista» to će uskoro biti tema neki drugih studija i institucija; ovde će biti jedino reči o tome kako je do toga došlo, i

naglasak će biti na nekim istorijskim motivima i slabostima koje su implicitno nosile u sebi pretpostavke bolonjskog scenarija (posebno ako se imaju u vidu stavovi Šelinga ili Pirogova) i u čijem svetlu je jasna utopičnost Fihteove pozicije.

2. Suština i struktura akademskog obrazovanja

Svi današnji razgovori o problemima koji se nalaze pred savremenim univerzitetom i teškoćama koje on treba da način, shodno svom unutrašnjem biću, odgovori na izazove koji mu dolaze iz budućnosti, čini se, zahvataju samo jedan deo teškoća u kojima se on nalazi i to mahom onaj njegov tehnički deo koji se tiče standarda obrazovanja, korigovanja ranije postavljenih ciljeva, ili poboljšanja formalno-tehničkih uslova funkcionisanja univerziteta, a da se pritom ne postavlja pitanje same biti univerziteta, same osnovne ideje na kojoj on počiva, te se niko i ne upušta u to da promisli temeljne razloge njegovog nastanka i smisao njegovog postojanja u proteklom milenijumu, a posebno danas, na početku XXI stoleća.

Ne može se osporiti značaj i tih problema koji su u središtu današnjih rasprava oko univerziteta, nezavisno od toga u kojoj su oni meri sporedni i drugorazredni. Nezavisno od toga, činjenica je da se oni koji se sada nalaze na čelu fakulteta i univerziteta bave nizom pitanja koja uopšte ne treba da budu u sferi njihovog interesovanja, kao što su: održavanje nastave, održavanje ispita, prisustvo na časovima studenata, održavanje nastave od strane nastavnika, ispravnost vodokotlića, podmazanost šarki na vratima, kontrola poslate pošte, naručivanje prevoznih sredstava, pobrojavanje sitnog inventara, otpisivanje dotrajalih mobilnih telefona, potrošnja hemijskih sredstava za pranje podova... Ne znači da su to nebitne stvari, već da one po svojoj prirodi moraju biti u

nadležnosti dekanima i rektorima potčinjenih referenata i za to nadležnih službi, a ne sama stvar dekana ili rektora.

Gubeći se u sitnim poslovima današnji dekani i rektori ne stižu da se bave onim zbog čega su na ta mesta postavljeni, a to je razvijanje univerziteta iz njegove ideje. «Prihvatiti se dužnosti rektora znači obavezati se na duhovno vođenje visoke škole»; tom rečenicom je Martin Hajdeger započeo svoju svečanu rektorsku besedu i nju bi svaki dekan i rektor morao stalno da ima u vidu.

Svo obrazovanje početkom novog doba (XVI-XVII stoleće) ima za cilj prenošenje znanja, legitimizaciju vlasti, konsolidovanje građanskog staleža i građanske hijerarhije kao izraza svetske vladavine; sve to beše dovoljan razlog velike zainteresovanosti vlasti za kontrolom nad obrazovnim ustanovama, koje je bila spremna i da finansira, ali u onoj meri koja je bila saglasna njenim potrebama. Zato je «tajna» takvog obrazovanja počivala u «tajni» države i birokratije (kao osnovnog njenog stuba). Univerzitet je stoga bio pretvoren u mesto gde budući činovnici dolaze do legitimnog znanja koje im potom obezbeđuje određeno mesto u društvenoj hijerarhiji.

Finansirajući obrazovne institucije, a s njima i univerzitet, vlasti nisu ni časa (uprkos zaklinjanja u autonomiju i neprikosновенost univerzitetskih ustanova) prestajale da iste kontrolišu, kako preko svojih organa (ministarstva, nacionalni saveti, akreditacione komisije), tako i preko posebno za to angažovanih nastavnika. Autonomija univerziteta u

poslednjih nekoliko stoleća ostaje samo jedan od neispunjenih zahteva fakulteta, a ako se ona i ističe, onda je to puka retorička fraza, iluzija koju nameću upravo oni koji su slobodu i autonomiju univerzitetu odavno oduzeli. Sve slobode ostaju tako, strogo kontrolisane.

Ima autora koji smatraju da novo doba univerziteta, njegov postmoderni period¹¹, počinje sa studentskim nemirima i zahtevima za preosmišljanje funkcije univerziteta 1968. godine. Čini mi se da takva ocena tih događaja može biti sporna. Može se tvrditi da je univerzitetski svet tada ušao u jednu novu fazu, ali, ona se pre svega ticala preosmišljanja društvenih vrednosti. Ti događaji, koji su za mnoge «istorijski» u najvećoj meri doprineli su rušenju vrednosti koje je u sebi nosio sam univerzitet i oni su pripomogli današnjem sve bržem urušavanju univerziteta kao najviše obrazovne i naučne institucije, ali i relativizovanju celokupnog sistema obrazovanja kao i obrazovanja kao takvog.

Ako u izvesnom smislu univerziteti i obrazovne institucije nisu više instrument države, to je samo stoga što je država našla sebi druge i daleko efikasnije instrumente vladavine (totalno kontrolisane masovne medije) kao i druga mesta za regrutovanje kadrova koji sad dolaze iz donjih delova društva. U takvoj situaciji univerzitet gubi raniju ulogu i biva mesto

¹¹ Periodizacija istorije univerziteta mogla bi biti : 1. Rani univerzitet, 2. Moderni univerzitet (XVI-XVII vek), 3. Savremeni univerzitet (XIX vek do 1968), 4. Postmoderni univerzitet (od 1968. godine).

socijalizacije omladine, produženo obdanište, gde deca provode vreme do izlaska u noćne klubove i diskoteke koji su takođe strogo organizovani i ideološki promišljeni.

Ako je završeno vreme totalne kontrole države nad univerzitetom, ako se država otud delom povukla, a delom nastavila da kontroliše njoj neophodne segmente društvenog života ili da kontrolu obrazovnih ustanova prepušta interesima multinacionalnih kompanija koji univerzitete koriste za sopstvene potrebe, koji je smisao postojanja današnjeg univerziteta?

Odgovor bi bio da se na univerzitetu predaje znanje ali da se ono u isto vreme tu i proizvodi. Činjenica je da postoji razlika u shvatanju znanja i njegovog proizvođenja u raznim etapama kroz koje je prošao univerzitet, i da su u raznim epohama različito bili shvaćeni i funkcija univerziteta, kao i vrsta i kvalitet znanja koje univerziteti prenose i stvaraju. Danas se ne traži, kao pre samo nekoliko decenija, univerzitetsko vaspitanje koje iznad svega ima u vidu vernost naučnim idealima i borbu za društveni progres, već produkovanje profesionalne, tehničke inteligencije, i to u enormnoj količini kako bi se obesmisllila već u startu njena vrednost, njen značaj i mogući uticaj.

Mnoštvo nepotrebnih stručnjaka, posebno menadžera kojih je nekoliko puta više no što ima za njima potrebe, otvara pitanje zbog čega se, namerno proizvodi višak društvu nepotrebnih «specijalista». Neki autori u tome vide «veštačko produžavanje

perioda do stupanja u aktivni život», ili «privremeno smanjenje broja realno nezaposlenih». Nedvosmisleno je da to ima za neposrednu posledicu opadanje motivacije za studiranje i metamorfozu vremena namenjenog studiranju i učenju u vreme zabave i isprazne dokolice.

Kako još uvek van univerziteta ne mogu da se steknu za život sva potrebna znanja jer internet tu didaktičku funkciju ne može obaviti usled svoje površnosti i sasvim drugačije modelovane prirode, univerzitet se od strane društva nasilno reformiše i preusmerava, kao što je to slučaj s isticanjem permanentnog obrazovanja čiji su krajnji rezultati više nego sumnjivi.

Usled skoro sveopšte dostupnosti znanja na univerzitetu, samo znanje gubi svoju tajnovitost, nastavnici gube raniji značaj i ugled, a studenti više ne vide potrebu za kolektivnim naporom u osvajanju znanja koje nije kao ranije u znaku progresa ili emancipacije duha, već ima krajnje merkantilni i epistemološki konkretni karakter. Više nije najvažnije znanje samo po sebi, već tehnika dolaženja do njega, sposobnost dolaska do informacija, korišćenje kompjutera i sličnih instrumenata. Sve to vodi tome da više nije u prvom planu znanje, već informacija.

Obrazovanost se više ne ocenjuje u odnosu na kriterijum univerzalnosti ili enciklopedičnosti, i sve manje se postavlja pitanje istinitosti znanja kojima se operiše (za šta je najbolji primer u internetu tzv. «otvorenih» elektronskih enciklopedija koje se već na prvim stranama odriču prihvatanja i najmanje

odgovornosti za valjanost i ispravnost tekstova koje donose, budući da su sastavljači neuki i neobrazovani kompjuterski skribomani). U prvi plan dolazi pragmatična i empirijska dimenzija znanja: ono se ceni u onoj meri u kojoj se može prodati, unovčiti, odnosno, u onoj meri u kojoj je efikasno u rešavanju konkretnih zadataka, ili koliko je ono informaciono produktivno.

Ovde će biti reči o jednom drugom problemu. Analizi će se podrći neke od ideja iz faze nastajanja savremenog univerziteta (početkom XIX stoleća) u savremenom kontekstu. Među pobornicima te nove ideje behu predstavnici nemačke klasične filozofije, Kant i Šeling, kojima se uvek pridodaje i Vilhelm fon Humbolt, nesporno zaslužan za reformu univerziteta njegovog vremena, posebno za nastanak Berlinskog univerziteta, ali to prvenstveno usled položaja koji je zauzimaao, jer osnovne teze koje on zastupa 1810. godine nalaze se već u Šelingovim predavanjima iz 1802. godine.

Za reformu nemačkih univerziteta ostaje karakteristično da se sama ideja obrazovanja vidi u grčkoj *paideia*, i zato se ističe neophodnost klasičnog obrazovanja koje u svom osnovu ima principe grčkog obrazovanje a za svoj sadržaj antičku kulturu i umetnost. Zato onima koji nastoje da izgrade princip obrazovanja na antičkoj osnovi pripada i Fridrih Niče koji posebno insistira na značaju klasičnog obrazovanja jer, kako on kaže, «bez starih Grka, njihove filozofije i umetnosti, nema ni obrazovanja».

Formiranje same ideje univerziteta u XIX stoleću počinje s Kantovim nastojanjem da omeđi

kompetencije fakulteta s obzirom na celinu znanja, nastavlja se Šelingovim uvidima o odnosu opšteg i posebnog znanja i nalaženju smisla ovog poslednjeg u opštem univerzalnom znanju, a završava uvidom u značaj antičkog obrazovanja, antičke filozofije i umetnosti kao temelja svekolikog obrazovanja.

1. Spor kao unutrašnja bit univerziteta

Problem univerziteta nemački filozof Imanuel Kant vidi kao problem odnosa među fakultetima. Stara shema univerziteta, utvrđena u vreme njegovog nastanka u XIII stoleću, važi još i u Kantovo vreme. Reč je o podeli univerziteta na četiri fakulteta: na tri viša fakulteta (teološki, medicinski i pravni) i jedan niži – filozofski.

Podela fakulteta na niže i više, nije bila posledica prirode same stvari, odnosno materije kojom se fakulteti bave, niti je ona bila posledica delatnosti samih naučnika koji su na fakultetima predavali, budući da je taj odnos uspostavila sama država, odnosno, vlada, kako kaže Kant¹².

U više fakultete se ubrajaju oni čija učenja interesuju samu vlast (odnosno, državu, oličenu u vladi). Pritom vladu, kaže Kant, interesuje ono čime ona u najvećoj meri može delovati i uticati na narod a to su predmeti viših fakulteta. Niži fakulteti vođeni su

¹² Kant, I.: *Spor fakulteta*, u zborniku: *Ideja univerziteta* (priredio Branko Despot), Globus, Zagreb 1991, str. 34.

interesom same nauke budući da se oni koji se bave nižim fakultetima mogu povoditi za onim što je dobro.

U tom smislu zadatak vlasti nije da poučava nego da zapoveda. Vlast nastoji da upravlja pomoću onih delova univerziteta koji su u vezi s neposrednim životom ljudi: to znači s onima koji izgrađuju ideologiju države i njen pogled na svet, sa onima koji omogućuju funkcionisanje njenih institucija i s onima koji se brinu stanjem i postojanjem samog naroda. Zato su u prvom planu neposrednog interesa države teolozi, pravnici i lekari.

Jasno je da naspram tih fakulteta koji su vitalni za egzistenciju i opstanak države postoji i mora postojati još jedan fakultet koji ima posve drugačiji zadatak: promišljanje naučne istine i on je mesto gde um ima mogućnost javnog i otvorenog govora¹³. Imajući svoju slobodu filozofski fakultet je nezavisan od vlade i njenih institucija, a ta nezavisnost neposredno sledi iz toga što je on vođen načelom istine.

Bez takvog fakulteta, kakav je filozofski, istina ne bi mogla izaći na videlo¹⁴, a um, po svojoj prirodi slobodan, ne može se pokoravati bilo kakvoj zapovesti

¹³ *Op. cit.*, str. 35.

¹⁴ Istina, Kant piše kako je tako nešto štetno po samu vlast i da je interes istine interes države. Kantu ne treba biti zamereno što se nalazi na stanovištu naivnosti prosvetiteljstva druge polovine XVIII veka. Vlast nikad nema svoje poreklo i utemeljenje u istini, već sebe izvodi iz sebe same. Jedino je to ponekad manje a ponekad više prikriveno, te se čini da je ona tu u interesu naroda, dok se tek u retkim slučajevima kad se ona pokazuje u svom neprikrivenom obliku vidi u svoj svojoj neposrednosti.

da nešto smatra za istinito, budući da ga ne vodi nijedan *credo* osim *creda* slobode.

Na osnovu toga, Kant zaključuje da filozofski fakultet koji mora da obezbedi istinitost istraživanja, mora biti slobodan i da se nalazi pod vlašću uma, a ne pod vlašću vlade. Zato, univerzitet u svom sastavu obavezno mora imati filozofski fakultet koji, iako je u odnosu na druge niži, ima primarni zadatak da ostale kontroliše i tako im bude od koristi pošto se sve svodi na istinu¹⁵. To znači da filozofski fakultet¹⁶ zadržava za sebe pravo da istinu viših fakulteta podvrgne ispitivanju.

Filozofskom fakultetu vlada ne može ograničiti slobodu, dok pravnom, teološkom i medicinskom može, budući da su u funkciji njenog opstanka.

Propovednicima i pravnicima je zabranjeno da svoje sumnje unose u narod, jer time narušavaju autoritet zakona i same države.

¹⁵ *Op. cit.*, str. 42. Budući da filozofski fakultet višim fakultetima daje istinu na upotrebu (str. 42) on je ovima neophodan, ali i samoj vlasti kojoj su viši fakulteti neophodni, ali u dobrom smislu te reči.

¹⁶ Kada je reč o strukturi filozofskog fakulteta, u Kantovo vreme, kako bi se lakše shvatila priroda «spora» o kojem će ovde biti reči, treba znati da on ima dva departmana: *istorijski*, koji proučava istoriju, geografiju, izučavanje jezika, i *teorijski*, koji se bavi matematikom, metafizikom, metafizikom prirode i filozofijom morala (etikom). Na taj način filozofski fakultet nastoji da svojim istraživanjima zahvati sve oblasti ljudskog znanja pa u svom domenu ima i predmete interesa viših fakulteta, ali ne da bi razvijao njihov sadržaj već da bi isti ispitivao i kritikovao (str. 43).

Spor među fakultetima vodi se, po rečima Kanta, oko uticaja na narod¹⁷; najveći uticaj na narod zadobiće onaj fakultet koji uveri narod (preko svojih zagovornika) da upravo on može najviše doprineti sreći i blagostanju naroda. Istovremeno, narod svoju sreću ne vidi u slobodi nego u svojim prirodnim svrhama a to su, po Kantu, *blaženost posle smrti* (što je domen teologa i sveštenika), *osiguranost sopstvene svojine* (što je domen pravnika) i *osiguranost fizičkog uživanja života*, što podrazumeva zdravlje i dug život (a što je domen lekara).

Večna blaženost, imovina i zdravlje – to je ono što spada u delokrug viših fakulteta: u tom smislu od primarnog značaja su znanja koja daju viši fakulteti (teološki, pravni i medicinski). Uostalom i u naše vreme se kaže kako može preživeti samo onaj ko uporedno završi pravni i medicinski fakultet. Odista, znanje filozofije nije tu ni od kakve pomoći.

Filozofski fakultet svoje delovanje ograničava na davanje uputstava¹⁸ koja zahvata iz uma; on je privržen principu slobode i drži se onog što čovek sam može da doda kao nadogradnju svom životu, a tu spadaju zahtevi za poštenim življenjem, nenanošenjem nepravde, umerenim ponašanjem u uživanjima i podnošenjem bolesti s nadom u pomoć prirode.

Kant tu primećuje jednu bitnu stvar i kaže: *narod hoće da bude vođen, on hoće da bude prevaren*. On neće da ga vode filozofi i naučnici jer njihova

¹⁷ *Op. cit.*; str. 44.

¹⁸ *Op. cit.*, 44.

mudrost je za njega previsoka; on hoće da ga vode «poslovni ljudi»¹⁹, oni koji su praktičari: sveštenici, pravnici i lekari, oni koji imaju najpovoljnije po narod prognoze. Zato što je narod kratkog pamćenja i na svakim izborima vlade nepogrešivo naseda na laži onih koji obećano nikad ne ostvare, on se najčešće priklanja onom što je najmanje nužno i daleko je od toga da se služi svojim umom.

Spor koji vlada među višim i nižim fakultetima Kant vidi kao izraz njihove prirode i prirode njihovog odnosa. Taj spor se ne može ni ukinuti ni odstraniti nekim sporazumom, budući da je u duhu filozofskog fakulteta težnja da se da javni prikaz istine²⁰ Taj spor nikad na može prestati: s jedne strane, filozofski fakultet je uvek obavezan i dužan da brani slobodu, dok je vlada stalno ograničava, budući da je neograničena sloboda koja bi bila data višim fakultetima opasna i po vladu i po sam narod.

Zaključak do kojeg dolazi Kant sadržan je u tome da filozofski fakultet mora braniti istinu koja mu je poverena kad god je ona ugrožena, a ugroženost dolazi od viših fakulteta koji su trajno obuzeti žudnjom za vlašću²¹.

¹⁹ Otuda i danas tako velika nada u narodu da spas dolazi od menadžera i «eksperata».

²⁰ *Op. cit.*, str. 47.

²¹ *Op. cit.*, str. 48. Ovde se po drugi put Kant dotiče prirode i moći vladavine; u nemogućnosti da sagleda njenu kosmičku dimenziju i njen antropološki usud, on ipak dolazi do bitnog uvida da u samoj strukturi univerziteta postoji stalna u nju ugrađena napetost koja se ne prevladava ukidanjem već održava kao unutrašnje stanje

2. Obrazovanje u svetlu strukture nauke

O odnosu opšteg i specijalnog obrazovanja pisao je i Kantov sledbenik Fihte; on se zalagao za univerzalno, opšte obrazovanje i za što kasnije započinjanje specijalizovanih studija. U isto vreme mogli smo konstatovati da se danas osećaju suprotne tendencije i da tzv. Bolonjski procesi nedvosmisleno idu u smeru porobljavanja čoveka, petrifikacije njegove duhovne dimenzije i svođenje mladih ljudi na puke izvršioce singularnih procesa koji u krajnjoj liniji donose profit globalnim multinacionalnim kompanijama i koji je zamagljen interesima njihovih sitnih poslušnika u zemljama «u tranziciji».

U predavanjima održanim u Jeni 1802, a pod naslovom *O metodi akademskog studija*²², nemački filozof F.V.J. Šeling, sledbenik i Kanta i Fihtea, razmatra studije svih disciplina obuhvaćene univerzitetom.

Šeling ističe neophodnost prethodnog uvida u celinu znanja da bi se potom moglo pristupiti

same stvari u kojoj se ogleda bit univerziteta. Opstanak sukoba, odnosno spora među fakultetima, pretpostavka je dostizanja zajedničke svrhe; višim se fakultetima ne može dati neko pravo a da ono ne može biti promišljeno a tako i osporeno od strane nižeg fakulteta.

²² Schelling, F.W.J.: *O metodi akademijskoga studija*, u zborniku: *Ideja univerziteta* (priređio Branko Despot), Globus, Zagreb 1991, str. 123-241.

specijalizovanim studijama²³. Taj stav jeste i osnovna ideja pomenutih 14 predavanja. U prvom predavanju, posvećenom apsolutnom pojmu nauke, Šeling piše da je za posebno obrazovanje u nekoj specijalnoj oblasti neophodan prethodni uvid u organsku celinu nauke²⁴. Onaj koji hoće da se posveti izučavanju neke posebne nauke, mora prvo spoznati mesto koje ona ima u celini nauke, kao i duh koji je otud prožima; samo u tom slučaju izučavanje posebne nauke može biti sagledano iz slobode i duha celine.

Ovo je posebno važno kada je reč o nastavnicima, odnosno o onima koji predaju pojedine nauke: onaj ko nema opštu ideju nauke, kaže Šeling, najmanje je sposoban da je razbudi u drugima²⁵; ma kako bila velika marljivost nekog u bavljenju određenom posebnom naukom, to ostaje nedovoljno.

Uvid u celinu nauke moguć je samo iz filozofije, koja je po Šelingu, «nauka svih nauka»; filozofija je apsolutno opšta i ona je usmerena na totalitet saznanja²⁶.

Samo ono opšte može biti izvor ideja koje su izraz onog što je živo u nauci. Zato onaj ko svoju nauku poznaje samo kao posebnu, i nije sposoban da u njoj

²³ Smisao akademske specijalizacije bio bi u tome da ograniči široko polje za istraživanje koje bi moglo da nam da neki nov uvid o tome kako je ustrojeno samo društvo (O tome opširnije u Intervjuju Noama Čmskog: Univerzitet i korporacije, 1973; <http://www.anar.newmail.ru>).

²⁴ Schelling, F.W.J., op. cit., str . 130.

²⁵ *Op. cit.*, str. 131.

²⁶ *Op. cit.*, str. 131.

prepozna ono opšte, niti u njoj izraziti univerzalno-naučno obrazovanje – nedostojan je, kaže Šeling da bude učitelj i čuvar nauke.

To ni u kom slučaju ne znači da je takva, ograničena osoba beskorisna; naprotiv, kaže Šeling: takva osoba na mnogo načina može biti korisna: kao fizičar postavljanjem gromobrana, kao astronom pravljenjem kalendara, kao lekar može biti praktičar u lečenju obolelih. Međutim, poziv učitelja, upozorava Šeling, zahteva više talente no što su to zanatlijski. Da bi neko bio naučnik, neophodno je da on posebni krug znanja posmatra kao svrhu samu po sebi ili da ta znanja učini središtem sveg znanja koje treba širiti do sveobuhvatnog totaliteta u kojem se reflektuje ceo univerzum.

Ako svoj predmet ne može zahvatiti univerzalnim smislom, bio toga svestan ili ne, naučnik će ga videti samo kao sredstvo. Posledica toga je, ističe Šeling, ogleda se u «ograničenosti, udruženoj s prostačkom nastrojenošću i nedostatkom istinskog interesa za nauku, izuzev za ono što dotični naučnik ima u vidu kao sredstvo za postizanje realnih i spoljašnjih svrha»²⁷.

Šeling sa zabrinutošću piše kako mu je veoma dobro poznato da mnogi, a naročito oni koji nauku uopšte shvataju samo kao korisnost, univerzitet

²⁷ *Op. cit.*, str. 145. Zato su pogrešni stavovi koji se tendenciozno ugrađuju u opštu svest o tome kako «fakultete i univerzitate ne treba deliti na državne i privatne, nego na akreditovane i neakreditovane». To je neistinito. Njih treba deliti na one koji su *platili* akreditaciju i akreditovanje i one druge - koji to nisu.

smatraju pukom ustanovom za prenošenje znanja, te se smatra slučajnošću ako neki učitelji pored izlaganja dostignutih znanja izlažu i svoje konkretne doprinose u nauci²⁸.

Prenošenje znanja, piše Šeling, mora biti s duhom. U protivnom ostaje nerazumljivo čemu služi živo izlaganje nastavnika, budući da bi u protivnom bilo dovoljno uputiti učenika na za njega napisane, opšte razumljive priručnike. S druge strane, duhom prožeto prenošenje znanja podrazumeva i to da je nastavnik u stanju da izlaganjem starih kao i savremenih autora izloži tako predmet svoje nauke da se ovaj jasno može sagledati iz svih aspekata. Mnoga od tih znanja su takve vrste da je često neophodan genije koji bi mogao izložiti genija²⁹. Nastavnici koji su u najboljem slučaju samo prenosioci znanja, čine to na sasvim pogrešan način. Nije stvar u tome da se u nauci živi kao u nekom tuđem, stranom posedu; neophodno je nju istinski posedovati i iz sebe je stvarati. Nauka je mesto gde se naučnik mora osećati «kod kuće».

To je pretpostavka da se ispuni još jedan uslov: akademsko izlaganje mora biti genetičko, mora biti izvedeno na njemu primeren način, tako što će biti

²⁸ *Op. cit.*, str. 145.

²⁹ *Op. cit.*, str. 145. Zato su u sećanjima svih slušalaca ostala predavanja i tumačenja Huserla ili Hajdegera na kojima se po rečima Gadamera materija prosto oslikavala i pokazivala trodimenzionalnom u prostoru pred slušaocima. Ali, takve nastavnike ne mogu obrazovati ni bolonjski procesi ni njihovi zagovornici.

izložen i pokazan put kako se do njega došlo; to je, po rečima Šelinga, «istinska prednost živog načina obučavanja» i zato nastavnik ne treba da počinje s rezultatima, kao što to čini pisac, već da pokazuje kako se do njih dospeva, da omogući celini nauke da takoreći nastaje pred očima učenika³⁰. Ako pak neko svoju nauku ne poznaje u vlastitoj konstrukciji, kako je može prikazati ne kao nešto dato, već kao nešto što tek treba pronaći?

Da bi neko bio uspešan nastavnik, ma o kojoj oblasti da je reč, on je mora prethodno izučiti koliko je god to moguće i da je sam sebi dovede u formu dovršenog učenja. Samo to je pretpostavka da naučnik može svaki deo nauke izlagati budući da ima uvid u celinu.

U drugom predavanju, koje se bavi strukturom univerziteta, Šeling ističe da univerzitet, za razliku od građanskog društva (koje sledi empirijske svrhe), može pred sobom imati samo apsolutnu svrhu: na univerzitetu ne sme važiti ništa osim nauke i ne mogu postojati druge razlike osim onih koje su posledica talenta i obrazovanja.

Ljude koji su na univerzitetu samo zato da bi se na drugi način učinili važnim: «rasipanjem, beskorisnim provođenjem vremena u bezduhovnim zadovoljstvima, jednom rečju privilegovane dokoličare, kakvih u građanskom društvu ima – a obično su oni ti koji po univerzitetu šire najviše sirovosti – ne treba na

³⁰ *Op.cit.*, str. 146.

univerzitetu trpeti. Isto važi i za one koji svoju marljivost i predanost nauci ne mogu dokazati»³¹.

Tako nešto je lako proklamovati ali ne i sprovesti u život: dva stoleća pre tzv. bolonjskih procesa Šeling primećuje da ako na univerzitetima vlada sirovost, onda je to u velikoj meri krivica nastavnika ili onih kojima pripada nadzor nad duhom koji se od takvih sirovih ljudi širi³².

To je zapravo ono nad čim bi se i danas svaki nastavnik s razlogom morao zamisliti. Dok čitamo ovaj spis Šelunga imamo utisak kako vreme stoji, kako se ništa od njegovog vremena do danas nije promenilo, sem što su se neke stvari u poslednje vreme do te mere izvitoperile i zadobile grotesknu formu.

Od istinskih nastavnika očekivalo se uvek da oko sebe šire samo pravi duh, da se iznad svega mora poštovati samo znanje i da se sve vreme teži isključivo njegovom usavršavanju, da se ne smeju trpeti izlivi prostaštva od strane nedostojnih ljudi koji sramote poziv nastavnika, U tom slučaju će već iz redova studenata, piše Šeling, iščeznuti svi oni koji se ne mogu istaknuti ničim drugim osim duhovnom sirovošću³³.

³¹ *Op. cit.*, str. 148. Gde se poštuje ovaj princip tamo su deplasirani bilo kakvi bolonjski procesi; Šeling u nastavku ovog navoda jasno kaže: «Ako sama nauka vlada, ako su svi duhovi samo njom obuzeti, onda će se u zametku onemogućiti svako zavođenje plemanske omladine koja se hoće posvetiti velikim idejama».

³² *Op. cit.*, str. 148.

³³ *Op. cit.*, str.148. Ovo pitanje u velikoj meri ostaje otvoreno.

Carstvo nauke nije demokratija, još manje ohlokratija, nego aristokratija u najplemenitijem smislu – piše u nastavku svog predavanja Šeling. Najbolji treba da vladaju, a nesposobne, nametljive brbljivce treba držati po strani, «u potpunoj pasivnosti»³⁴. Obrazovanje za umno mišljenje jeste obrazovanje koje prodire u samu bit čoveka; ono je jedino istinski naučno obrazovanje, jedino obrazovanje koje omogućuje umno delovanje.

Sve druge svrhe isključene su. Onaj ko je otpočevši studij od posebnih znanja dobio potpuno obrazovanje i dospeo do apsolutnog znanja, sam je od sebe, kaže Šeling, uzdignut u carstvo jasnoće, promišljenosti i probivši se do apsolutne svesti – živi u svetosti.

Kada je reč o pretpostavkama akademskog obrazovanja, Šeling ističe kako pojam studiranja sadrži u sebi dva aspekta. Prvi momenat je istorijski i on obuhvata puko učenje. Učenje podrazumeva da se kroz sve mora proći – kroz ono teško, kao i kroz ono lako, kroz ono što je privlačno i ono što to nije. Mora se ovladati svim prethodnim znanjima, jer nauku može prozreti i u potpunosti je sagledati samo onaj ko je može oblikovati do totaliteta i razgovetno je proizvesti u sebi i to tako što se ništa bitno neće preskočiti a da se pritom iscrpi sve ono što je nužno i neophodno.

³⁴ *Op. cit.*, str. 148. Kako u tome uspeti? Jedino rešenje za koje znam jeste ono koje su u slučaju kvarenja omladine primenjivali stari Grci.

Prepreka tome da se to postigne može biti u nastojanju da se u nekoj nauci bira samo ono što se nekome sviđa kao i opasnost koja sledi od popularnosti nauke i uverenja da njena znanja pripadaju jednako svima a što vodi određenoj mlitavosti koja pojmove ne uzima odviše ozbiljno u uverenju kako je u nauci sve lako a što ne vodi ničem drugom do površnosti i prijatnoj plitkosti.

U isto vreme, bilo bi pogrešno očekivati da Šeling ne uviđa i dobre strane na univerzitetima one se ogledaju u tome što su univerziteti na početku XIX veka ipak uspeli da zaustave prodiruću u njih struju netemeljnosti, koju je u to vreme sve više povećavala nova pedagogija³⁵. Pitanje temeljnosti u studiju i danas je jedno od ne samo ozbiljnih nego i najkritičnijih pitanja. Ono ni na koji način ne zavisi od studenata već isključivo od nastavnika, od njihovog izbora i državnog standarda na kojem počiva celokupni sistem obrazovanja jedne zemlje.

Osnovni zahtev koji bi se morao postaviti pred svakog ko hoće da studira na univerzitetu, po rečima Šelina, svodi se na jedno: *uči da bi sam stvarao*. Samo ovom božanskom moći čovek je istinski čovek: bez nje on je samo «snošljivo pametno uređena mašina»³⁶.

³⁵ *Op. cit.*, str. 150-151.

³⁶ *Op. cit.*, str. 152. A upravo danas (10. 01. 2009) dok pišem ovaj tekst svet je obišla internet-vest, kako su «u jednoj školi nastavnici izneli u dvorište udžbenike i na zaprepašćenje učenika (koji su potom taj vandalizam prijavili roditeljima a ovi policiji) spalili ih, grejući se nad vatrom». Istina, ovo se nije desilo u Srbiji, već u Indiji. Očigledno, i tamo započinju tzv. «bolonjski procesi».

Samo s najvišim namerama čovek može dospeti do toga da sam može izgraditi sliku svoje nauke. Svo istinsko proizvođenje i stvaranje počiva na susretu ili uzajamnom prožimanju opšteg i posebnog.

Šeling ističe da čovek ne može sebi dozvoliti da nauke savladava samo radi puke neposredne, empirijske koristi. Nauka ne može čoveku služiti samo zato da bi se on osposobljavao za neke empirijske svrhe, jer u tom slučaju, ako je znanje i dobijeno na ispravan način, ono će se pogrešno primenjivati stoga što ono počiva samo na pamćenju a to ne omogućuje naučniku da suženjem posebno podvede pod opšte. Živa naučnost, kaže Šeling, obrazuje intuitivnost, sposobnost stvaranja i konstruisanja.

Druga posledica studiranja samo radi postizanja empirijskih svrha, jeste to da naučnik nakon takvih studija ne može napredovati; time se gubi glavna osobina čoveka i istinskog naučnika³⁷. Napredovati naučnik ne može jer se istinski koraci napred ne mogu procenjivati na osnovu ranijih rezultata već samo na osnovu njih samih i iz apsolutnih principa. Ono što takav čovek može dosegnuti jeste ono što nema duha, neka nova od drugih hvaljena metoda, poneka dosadna pomodna teorija što podstiče radoznalost, neka nova formula ili novina... On može dosegnuti samo ono što mu se pokazuje kao posebnost, jer se samo posebnost može naučiti.

Takav naučnik je zakleti neprijatelj svakog novog otkrića koje se temelji u opštem, svake ideje jer

³⁷ *Op. cit.*, str. 152-153.

je ne shvata, svake prave istine koja mu remeti njegov mir. Ako se i drzne da napada novo, onda to čini s pozicija starog protiv kojeg je to novo i nastalo i zato svako novo otkriće doživljava kao napad na sebe³⁸.

Šeling ističe još jedan momenat koji se posebno u naše vreme prenebregava, a to je da uspeh studiranja na univerzitetu; on smatra da od posebnog značaja sam početak studiranja koji u velikoj meri zavisi od načina i stepena obrazovanja i znanja koje studenti donose univerzitet.

Pre svega tu se ima u vidu kako obrazovanje stečeno u srednjoj školi, tj. gimnaziji, tako i vaspitanje dobijeno u krugu porodice. Sva predznanja stečena pre početka studija spadaju u upoznavanje predmeta budućeg akademskog izučavanja. Među njima najvažnije je poznavanje novih i starih jezika čije znanje nije samo stepenik na putu ka nauci već i vrednost za sebe.

U učenju jezika, posebno starih, Šeling vidi način razvijanja pamćenja u ranoj mladosti. Jezik je sam po sebi, puko gramatički gledano jedna «napredujuća primenjena logika»³⁹; svo naučno obrazovanje (sposobnost pronalaženja) sastoji se u sposobnosti da se spoznaju mogućnosti, dok obično znanje poznaje samo ono realno, neposredno prisutno,

³⁸ Ovdje je dovoljno prisetiti se naših već ostarelih, sklerotičnih istoričara, formiranih na principima nemačke romantičarske historiografije, njihovih priča o seobi Slovena, njihovom apsurdnom veličanju germano-romanske na račun i štetu drugih kultura...

³⁹ *Op. cit.*, str. 155.

ali ne i istinski stvarno. Učenje jezika podstiče spoznaju samih mogućnosti.

Na taj način omogućuje se neposredno obrazovanje smisla; u učenju klasičnih jezika Šeling vidi model po kojem se naučnik u svom budućem radu, u konkretnim istraživanjima može rukovoditi; iz jednog izumrlog govora spoznati živi duh, kaže on, to je isto kao i spoznavanje prirode od strane naučnika koji se nalazi pred njom. Priroda je, po njegovim rečima, prastari autor koji je pisao u hijeroglifima i onom koji hoće da istraži prirodu najneophodnije je upravo «jezičko» znanje o njoj kako bi se razumeo već umrli njen jezik. Tako se pokazuje životnost jezika koje je nauka davno proglasila mrtvim.

Zemlja je, ističe na istom mestu Šeling, «knjiga sastavljena od odlomaka i rapsodija vrlo različitih vremena. Svaki je mineral istinski filozofski problem. U geologiji se još uvek očekuje Volf, koji Zemlju isto tako razlaže kao i Homera i pokazuje njen sastav⁴⁰.» Da, reći će neko, Šeling piše kao romantičar! No to tako izgleda samo kad se stvari površno posmatraju: on piše u nekim trenucima poetski, ali u stvaralačkom zanosu koji odlikuje istinskog naučnika i stvaraoaca. Zato mi danas i govorimo o njemu i zato njegove reči o univerzitetu moramo shvatiti ne samo kao stav jednog vremena, već i kao trajna upozorenja onima koji hoće da misle sudbinu univerziteta a još više onima koji su za nju neposredno odgovorni.

⁴⁰ *Op. cit.*, str. 256.

3. Rođenje obrazovanja iz duha filologije

Tema jezika i njegovog značaja, dominira i u razmišljanjima mladog Fridriha Ničea o budućnosti nemačkih obrazovnih ustanova⁴¹; njegov osnovni stav glasi: *ako se uklone stari Grci zajedno sa filozofijom i umetnošću nema više načina da se čovek uspne do obrazovanja*⁴².

Niče kritikuje stanje na univerzitetu kakvo je bilo sredinom druge polovine XIX stoleća i to ponajpre stoga što je u njegovo vreme filozofija prognana sa univerziteta⁴³. A prognana je jer su se naučnici njegovog vremena počeli baviti filozofijom na neutralan način, budući da se studij filozofije svodio samo na to «šta je koji filozof mislio ili ne, na to, da li se neki spis može pripisati određenom autoru ili ne, ili na to, koji način čitanja nekog filozofa zaslužuje prednost»⁴⁴. U osnovi tvrdnje Ničeeve da je filozofija prognana s univerziteta leži uverenje da je filozofija na gore pomenut način svedena na historiografiju filozofije, koju on vidi kao deo filologije⁴⁵. Iz ovoga se može zaključiti da krivica za takvo stanje ne leži na univerzitetskim vlastima, koliko nasamim nastavnicima, posebno onima koji su se dokopali

⁴¹ Nietzsche, F.: *O budućnosti naših obrazovnih ustanova*, u zborniku: *Ideja univerziteta* (priređio Branko Despot), Globus, Zagreb 1991, str. 243-329.

⁴² *Op. cit.*, str. 323.

⁴³ *Op. cit.*, str. 322.

⁴⁴ *Op. cit.*, str. 322.

⁴⁵ *Op. cit.*, str. 322.

katedara s kojih predaju filozofiju na neadekvatan način. Ničeova kritika ovde je u prvom redu upućena njegovim kolegama. Interesantno je da ovaj nemački mislilac zamera filozofima na filološkom pristupu filozofiji budući da je po osnovnom obrazovanju i on sam bio filolog i to iz jedne od najboljih škola klasične filologije njegovog doba.

Kada je reč o samom obrazovanju, Niče uočava dve vladajuće tendencije u aktuelnom obrazovanju: s jedne strane je težnja ka što je moguće većem povećavanju i širenju obrazovanja, a s druge, ka umanjivanju i slabljenju obrazovanja. Prva tendencija posledica je shvatanja da obrazovanje treba biti prošireno na najšire društvene krugove, a druga, da obrazovanje bude u službi određene forme života i tako u prvom redu bude od koristi samoj državi služeći joj u organizovanju i učvršćivanju vlasti.

Prva tendencija, po Niče, svoje korene ima u nacionalno-ekonomskim potrebama društva: njihov smisao bio bi u tome da se obrazovanjem što širih slojeva, formiraju kod istih što veće potrebe i tako učvrsti pojačana potreba za obrazovanjem, za samim procesom obrazovanja, njegovom masovnošću koja za posledicu ima povećan profit⁴⁶. Obrazovanje u ovom

⁴⁶Ovaj uvid Ničea je krajnje interesantan jer ukazuje na korene tendencije stvaranja visoke zarade na obrazovanju već u XIX stoleću; al i već je u prethodnoj knjizi ukazano na podatak da je sfera obrazovanja peta dohodovna delatnost u Americi danas koja donosi godišnji profit od preko 10 milijardi dolara. Ne treba niko objašnjavati otkuda toliko privatnih fakulteta i univerziteta u zemljama s novom demokratijom na vlasti. Jasno je da tu nije reč

smislu je stvaranje uvida s kojim se može biti na «nivou vremena», s kojim se upoznaju svi putevi na kojima se može zaraditi novac kojim se potom upravlja svim stvarima i odnosima među ljudima. Cilj je stvaranje što više sposobnih ljudi za oblikovanje sinteze inteligencije i poseda⁴⁷. Što je obrazovanje šire, što obuhvata veći broj ljudi, ono je sve slabije te je «najopštije obrazovanje isto što i varvarstvo»⁴⁸.

Ako je obrazovanje usmereno samo na ono pragmatično, jasno je koliko biva besmislenim i «beskorisnim rad učitelja koji učenika vodi u daleki i teško dohvatljiv helenski svet» koji je po Ničeju «pravi zavičaj obrazovanja»⁴⁹.

Zato, temelj univerziteta, smatra ovaj nemački filozof, mora biti i ostati gimnazija, koja priprema mlade ljude za studij nauke; njen primarni zadatak on vidi u negovanju jezika: istinsko obrazovanje mora započeti s izučavanjem maternjeg jezika⁵⁰ koje ostaje

ni o kakvom altruizmu već o stotinama hiljada evra koje njihovi osnivači i akcionari godišnje stavljaju neoporezovano u svoje džepove. Zar bi odista neko uporno tako nešto radio s gubitkom? Trgovina diplomama i doktoratima je jedan od najunosnijih poslova u zemljama u tranziciji.

⁴⁷ U naše vreme, našom terminologijom, to bi podrazumevalo zahtev za obrazovanjem menadžera. Problem je samo u tome da oni nemaju ni «inteligentnost», dakle, humanističko obrazovanje, ali ni sposobnost tehničkog mišljenja.

⁴⁸ *Op. cit.*, str. 267.

⁴⁹ *Op. cit.*, str. 269.

⁵⁰ *Op. cit.*, str. 278. Nama je dovoljno podsetiti se zlikovačkog nastojanja da se izraz «srpski jezik» zameni izrazom «jezik komunikacije». Otimanje prava jednom narodu na njegov jezik

plodno tlo i najčvršća osnova celokupnog daljeg obrazovanja. Pođe li se od takvih pretpostavki, jasna je i Ničeova tvrdnja da su za obrzovanje istinski sposobni samo retki ljudi⁵¹. Današnje stanje u obrazovanju mu potpuno daje za pravo: u toj oblasti se stekla i masa bezdarnih ljudi kojima tu nije mesto, no budući da ih nije bilo moguće efikasno ograničiti i neutralisati na način kako je to predlagao Šeling, nije se moglo sprečiti da oni ne započnu reformu celokupnog sistema obrazovanja kako bi isto sveli na nivo svojih mogućnosti i seoskog miljea iz kog su potekli⁵². Tako se reforma obrazovanja po nekim savremenim njenim kritičarima svela na «debilizaciju obrazovanja».

I ovde želim još jednom da istaknem kako ja ne osuđujem pomenute «reformatore». Oni iskreno rade to što rade, u dubokom uverenju da je upravo to ispravno i da bi bez njih nakon tri dana propao svet. Oni su odraz stanja u državi i vladajuće politike. Njih ne treba osuđivati. Oni ne mogu biti krivi što «istinsko obrazovanje podrazumeva aristokratsku prirodu

jeste zločin nad zločinima. Indiferentnost stručne javnosti u tom času, samo je simptom bolesnog stanja u kojem se jedna država u času njene tranzicione demokratske metamorfoze zadesila. No, što reče Niče, «ko će vas voditi u domovinu obrazovanja ako su vam vođe slepe, (...) ko će dospeti do istinskog osećaja za svetu ozbiljnost umetnosti, ako ga sistematski kvare...» (str. 281).

⁵¹ *Op. cit.*, str. 288.

⁵² Činjenica je da ia slučajeva da neko iz sela ode u svet i poprimi svetsko obrazovanje i postane filozof, kao što je to bio Brana Petronijević, no isto tako ima i «građana» koji se s krajnje seljačkim motivima odnose prema filozofiji, posebno ako se nađu u akreditacionoj komisiji.

duha»⁵³. Istinsko obrazovanje ne može imati cilj u obrazovanju masa nego u obrazovanju pojedinaca, onih odabranih za ostvarenje velikih i trajnih dela.

Obrazovanje koje za svoj cilj ima neki društveni položaj ili zaradu, nije nikakvo istinsko obrazovanje, već je samo sredstvo za lično egzistencijalno održanje subjekta. No takav izopačen čovek obrazovanja, veoma je opasan⁵⁴, kaže Niče. Opasan je čovek koji je rođen za obrazovanje a vaspitan za neobrazovanje, on je bespomoćni varvarin, rob okovan lancima trenutka⁵⁵.

⁵³ *Op. cit.*, str. 288.

⁵⁴ *Op. cit.*, str. 325.

⁵⁵ *Op. cit.*, str. 325.

3. Dekonstruktivni metateorijski pristup ideji obrazovanja

U svim epohama ljudske istorije i u svim društvenim zajednicama koje poznaje istorija čovečanstva, fenomenu obrazovanja je pridavan poseban značaj; tako je bilo u antičko doba, kada je za one koji kvare omladinu bila predviđena smrtna kazna, tako je bilo u vreme pojave prvih univerziteta na Zapadu kada su se kraljevi i pape tokom čitavog XIII i XIV stoleća borili za neposrednu ekonomsku vlast nad fakultetskim predavačima⁵⁶, kako bi, ti tadašnji najviši nosioci znanja, od njih neposredno i zavisili; tako je bilo i u Konstantinopolju gde je car postavljao nastavnike na tamošnjoj visokoj školi od samog dana njenog osnivanja.

Od vremena kad su nastali, univerziteti su bili jedino mesto gde se mogla regrutovana istinska i prava elita za upravljanje državom; odatle su dolazili visoki državni činovnici, oficiri, društvena i kulturna elita. Kada se dešavalo da opada kvalitet nastave i uticaj univerziteta na vlast i politiku u državi, slabila je i država, jer je to bio prvi simptom da se na njenom čelu nalaze oni kojima do budućnosti i napretka države više nije stalo.

Kada bi neka država bila pokorena, ili potpala pod uticaj tuđinskih interesa, prvo što bi se u njoj

⁵⁶ Videti: Гофф Жак Ле Интеллектуалы в Средние века. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2003. – 160 с.

menjalo, prvo što je bilo na neposrednom udaru tuđina i tuđinske ideologije - bio je sistem obrazovanja⁵⁷.

Čitava ideja univerziteta⁵⁸ se danas nalazi u dubokoj krizi i ta kriza nije mogla zaobići ni sisteme obrazovanja zemajla u tranziciji. U svom radu *Univerzitet u ruinama*⁵⁹ Bil Ridings s pravom upozorava na tendenciju da svi projekti univerziteta u XXI stoleću na izvestan način podsećaju na one projekte iz XIX stoleća, pa stoga mnogi danas smatraju da je prevladavanje krize univerziteta moguće pozivanjem na ideje Humbolta, te da se treba vratiti

⁵⁷ U Srbiji se, u poslednjem stoleću, tako nešto desilo četiri puta. Prvi put, 1905. godine, dve godine nakon ubistva poslednjeg srpskog kralja - Aleksandra Obrenovića, drugi put, nekoliko godina nakon završetka II svetskog rata, treći put u obračunu sa idejama socijalizma, sredinom sedamdesetih godina (s tzv. reformom obrazovanja, sa ukidanje gimnazija od strane jednog sociologa sela) i četvrti put nakon bombardovanja Srbije (1999) sa, izbornim gubitkom samostalnosti i nezavisnosti i pokornim prihvatanjem «finskih programa» i tzv. Bolonjskih procesa kao "neminovnog" puta za ulazak u Evropsku uniju 2025. ili eventualno 2055. godine.

⁵⁸ O neophodnosti "preventivnog" razgovora o Univerzitetu, videti pristupno predavanje Žaka Deride na katedri "Andrew D. White Professor-at-large" na Kornel univerzitetu (Itaka, Njujork): "Le principe de raison et l'idée de l'Université", Le cahier du College International de Philosophie, № 2, Paris, Osiris, 1986. Kasnije objavljeno i u knjizi: Jacques Derrida, *Du droit a la philosophie* (Paris: Galilee, 1990), 461–489. Ovo Deridino predavanje je značajno posebno i stoga što u sebi nosi upozorenje o uplitanju vanuniverzitetskih interesa u stvari Univerzita, posebno kada je reč o strategiji izdavačke delatnosti na Unierzitetu.

⁵⁹ Bill Readings, *The University in Ruins* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1998).

nekim idejama univerziteta koje nalazimo kod Humbolta, Šilera, Šlajermahera, Fihtea i Kanta, no takva preporuka, ističe ovaj autor, gradi se na neznanju i nepoznavanju tekstova pomenutih autora i institucija njihovog vremena⁶⁰. Ako je danas datum priključenja Srbije Evropskoj uniji⁶¹ neizvesan i meri se decenijama, naši "reformatori obrazovanja" ne prestaju da se trkaju sa sivim i osrednjim evropskim univerzitetima (pošto one velike i vodeće univerzitete, te sve "bolonjske" gluposti i ne interesuju). Tako dolazimo do nečuvene pojave destrukcije sistema obrazovanja koja se odvija pred nama, na očigled čitavog društva, nemoćnog da išta učini i zaustavi te izlive negativne energije duhovno onemoćalih nastavnika koji su sebe preveli u činovnike.

Udar na sistem obrazovanja u Srbiji koji se krajnje sofisticirano odvija u poslednje vreme jeste i najteži udar na Srbiju, jer on, pod maskom približavanja Evropi (a zapravo, prvenstveno zemljama zapadne Evrope, i to tek nekim zemljama Evropske unije), ruši i poslednje pozitivne elemente dosadašnjeg višedecenijski razrađivanog sistema obrazovanje i to tako što iz temelja menja celokupni

⁶⁰ <http://www.strana-oz.ru>.

⁶¹ Kad-tad svima će biti jasno, a i po sebi razumljivo: Srbija je odvajkada u Evropi i ne treba je u Evropu "voditi", kao na čuvenoj Brojgelovoj slici. Dovoljno je videti geografsku dužinu i širinu na kojoj se teritorija Srbije nalazi, mada, to se i u školi uči, no znamo: "svaka reforma obrazovanja je osveta loših đaka".

sistem društvenih i moralnih vrednosti⁶² veštačkim i nasilnim uvođenjem stranih kriterijuma i shvatanja života, neprimerenih situaciji u kojoj se obrazovanje u Srbiji nalazi.

Kriza koja je zahvatila danas vaspitanje i obrazovanje, nije neka iznenadna pojava, tek danas⁶³ vidljiva, koja bi nas trebala iznenaditi do te mere da ne možemo pravilno razabrati šta nam se zapravo dešava. U svakom slučaju i nakon dvadeset pet vekova obrazovanja i velikog istorijskog iskustva koje je za nama, ne možemo ne osećati dubok nemir budući da se sva društvena zgrada ovog puta iz temelja potresa i dovodi u pitanje sve vrednosti zapadne kulture, pošto su sami temelji iznutra razoreni i teško da mogu biti pouzdan nosioc vaspitanja i obrazovanja.

Ali, a uvek postoji jedno *ali*, isto tako, hoću po ko zna koji put da naglasim da je neophodno pobornike tzv. Bolonjskih procesa razumeti i u intersubjektivnom smislu, kao individue skromnih, ograničenih misaonih i mentalnih horizonata, da ih moramo razumeti u svojoj njihovoj jadnosti i ubogosti, prvenstveno individualno-

⁶²Moralnost se ovde razume kao delatnost duha nad neduhovnim, kao delatnost uma nad neumnim, kao delatnost slobode nad neslobodnim. Videti: Fink, E.: *Pädagogische Kategorienlehre*, Hrsg. Franz-Anton Schwarz, Königshausen & Neumann, Würzburg 1995, S. 148.

⁶³ Videti o tome predavanje Eugena Finka: *Pädagogische Probleme unserer Zeit* koje je on na Visokoj pedagoškoj školi u Frajburgu održao februara 1953, a kasnije štampano u knjizi: Fink, E.: *Zur Krisenlage des modernen Menschen*, Hrsg. Franz-Anton Schwarz, Königshausen & Neumann, Würzburg 1989, S. 175-193.

psihološki i marksistički, s punim razumevanjem za njihove lične, materijalne (tj. novčane) interese, jer, ne bez razloga, na mnoštvu skupih i glamuroznih evropskih skupova, posvećenih sprovođenju tzv. bolonjskih procesa (na koje kao muve-zunzare lete naši apologeti-bolonjezi izmyleli iz "bolonjske neminovnosti"), neprestano *naglašava kako ti isti "procesi" mnogo koštaju* i da će se na one, zadužene za njihovo realizovanje, trošiti više sredstava, no na samo obrazovanje⁶⁴, a činjenica je da većina profesora univerziteta koji nemaju neki izoštrani sluh za nauku (posebno u slučaju kad su zalutali u stvar kojom se bave), imaju nepogrešiv njuh za to gde se nalazi novac i nalaze ga kao pravi tragači za tartufima. Tako su te skupocene gljive sada dobile svog najopasnijeg visoko sofisticiranog istrebitelja.

U isto vreme, ne mogu ostati van razmatranja najviši društveni zahtevi jednog naroda u borbi za opstanak (a kojima mora biti i danas inspirisana ideja istinskog visokog i vrhunskog obrazovanja), svi oni zahtevi koji su danas, s izrazito pragmatičkih, antipatriotskih "bolonjskih" aspekata, žestoko napadani kao romantičarski, zastareli i konzervativni, a s motivom da globalizam, mundijalizam i tuđi interesi nemaju alternativu.

⁶⁴Beše planirano da se ovoj temi posveti posebno poglavlje u ovoj knjizi a pod naslovom: "Uhljebije *versus* obrazovanje u interesu naroda". Nažalost do ovog časa nisu nam dostupni finansijski izveštaji i sva dokumentacija vezana za arčenje novca na tzv. bolonjskim procesima, te će najavljena analiza naknadno biti dodata ovoj knjizi.

U takvoj situaciji kad se počinje slikati "sivilom po sivom"⁶⁵, kad se ne može ustuknuti više unazad, a sprečava svaki iskorak u stranu, ostaje nam samo spoznavanje. Ako ne možemo ništa više učiniti, naš najviši zadatak i obaveza jeste u tome damakar do kraja *razumemo*.

U tom smislu mi se još uvek nalazimo u fazi istraživanja; da bi ono bilo na nivou zadatka, na nivou na koji smo obavezni već i značajem samog predmeta kojim se bavimo, samo istraživanje mora biti i dalje nadahnuto neprevaziđenim dijalektičkim metodom, koji u svom racionalnom obliku uvek izaziva ljutnju i užasavanje (znamo koga), a o kojem Karl Marks, u *Pogovoru* drugom izdanju *Kapitala* (1873), izvanredno jasno i precizno kaže: "Način izlaganja formalno se mora razlikovati od načina istraživanja. Istraživanje ima da u tančine ovlada materijom, da analizira njene različite oblike razvitka i da iznađe njihov unutrašnji spoj. Tek kad je ovaj posao gotov, moći će se stvarno kretanje izložiti na odgovarajući način. Pođe li to za rukom, i bude li se život materije ogledao u ideji, onda ne mari ako bude izgledalo kao da imamo posla s kakvom konstrukcijom a priori"⁶⁶.

U ovom tekstu izlaže se samo jedna od ideja obrazovanja⁶⁷ prisutna početkom XIX stoleća a koja će

⁶⁵ Hegel, G.W.F.: *Osnovne crte filozofije prava*, "Veselin Masleša", "Svjetlost", Sarajevo 1989, str. 19.

⁶⁶ Karl Marx – Fridrih Engels: *Dela*, tom 21, Prosveta, Beograd 1977, str. 24-25.

⁶⁷ Ovdje nismo u prilici da šire razmatramo samu dvoznačnost pojma *obrazovanja* koja u sebi sadrži kako sam proces, tako i

tek naknadno biti uneta u njoj odgovarajući celovit kontekst koji čine, kako misaoni okviri u kojima se kreće nemački filozof J.G. Fihte, tako i celina pogleda na društvo i svet njegovih savremenika, polazeći od toga da je "obrazovanje u stvarnosti sam narod koji se obrazuje i dogovara i koji je svestan"⁶⁸, budući da mu se ne mogu otuđiti zakoni sveta.

J.G. Fihte i dve forme obrazovanja

Ideja vaspitanja i obrazovanja postaje velika tema filozofije prosvetećenosti i posebno epohe nastajanja i intenzivnog razvoja nemačke klasične filozofije. Kada je reč o Johanu Gotlibu Fihteu (1762-1814)⁶⁹, kao jednom od eminentnih predstavnika

njegov rezultat – slobodno ostvareni duhovni oblik, prasluku i ostvareni ideal... O tome opširnije videti u predavanju E. Finka *Das Wesen der Bildung* (1946), in: Fink, E.: *Zur Krisenlage des modernen Menschen*, Hrsg. Franz-Anton Schwarz, Königshausen & Neumann, Würzburg 1989, S. 132-174.

⁶⁸ Hegel, G.V.F.: *Sistem običajnosti*, Moderna, Beograd 1990, str. 93.

⁶⁹ **Johan Gotlib Fihte** rođen je 19. maja 1762. u selu Ramenau, u istočnoj Pruskoj; teologiju je počeo da studira 1780. u Jeni a potom prelazi u Lajpcig da bi nakon završetka univerziteta (kao i Kant) neko vreme bio privatni učitelj u Cirihu; u početku je bio pod uticajem filozofije Spinoze, Monteskijsa kao i ideja francuske revolucije; otkriva filozofiju Kanta (koga je upoznao 1791) i objavljuje spis *Pokušaj kritike svakog otkrovenja* (1792) u kome zastupa tezu da se bog može svesti na moralno zakonodavstvo a za koji se u prvi mah, budući da je objavljen bez imena autora, mislilo da je Kantov; tek pošto je sâm Kant izjavio da to nije njegov rad i da ni

nemačke klasične filozofije i bitnoj misaonoj sponi između Kanta i Šelinga, a u isto vreme jednom od nesporno najznačajnijih i najuticajnijih filozofa kraja XVIII i početka XIX stoleća, treba naglasiti da se ni on, poput svih njegovih savremenika, nije mogao ne dotaći problema morala, moralnosti i posebno obrazovanja.

pismeno ni usmeno nije učestvovao u Fihteovom radu, Fihte je preko noći postao slavan.

Na preporuku Getea pozvan je Jenu i izabran za profesora filozofije (1794); svoju univerzitetsku karijeru je započeo nizom predavanja o pozivu naučnika; govorilo se kako Fihte hoće da uz pomoć filozofije upravlja duhom epohe; on radi veoma mnogo, predaje pet dana nedeljno, svakog dana po tri predavanja i pri tom piše svoje knjige: *Osnove opšteg učenja o nauci* (1794), *Osnove prirodnog prava* (1796) i *Sistem učenja o moralu* (1798); nakon polemika o ateizmu (1799) prinuđen je bio da dâ ostavku i da napusti Jenu; privremeno se rastaje sa svojim prijateljima, romantičarima Šlegelom, Šlajermaherom i Tikom i odlazi u Berlin, obakle, na kratko vreme, 1805. prelazi u Erlangen. Zalažući se za prestanak bezuspešnih ratova i za neophodnost preobražaja zemlje tako što će dobiti moralne i kulturne podsticaje, Fihte objavljuje *Razmišljanja o nemačkoj naciji* (1808) i pruski kralj ga 1811. poziva u Berlin gde uskoro postaje profesor i prvi rektor berlinskog univerziteta. Umro je 29. januara 1814. od tifusa u Berlinu.

Među najznačajnije Fihteove radove iz berlinskog perioda ubrajaju se: *Zatvorena trgovačka država* (1800), *Određenje čoveka* (1800), *Put u blaženi život* (1806) *Osnovne crte savremene epohe* (1806), a tu ubrajamo i bezbroj prerada *Učenja o nauci*, delo za koje je Fridrih Šlegel rekao da je pored *Vilhelma Majstera* i Francuske revolucije jedan od tri najznačajnijih putokaza XVIII stoleća. Beleška preuzeta iz knjige: Uzelac, M.: *Istorija filozofije*, Stylos, Novi Sad 2004, str. 386-390.

O prva dva problema Fihte raspravlja u dva svoja spisa: "O pozivu naučnika" i "Sistemu učenja o moralnosti" (1794). Pomenuta dva rada (gde se Fihte dotiče i estetičke problematike) pod dubokim su uticajem Šilera i Getea s kojima deli mišljenja da umetnost ne deluje samo na razum i um, kao nauka, niti samo na srce i osećanja kao moralnost, već se nalazi u prilici da formira čoveka u celini budući da se nalazi negde između nauke i moralnosti, odnosno, između razuma i volje.

To je i osnovni razlog tome zašto Fihte umetnosti daje toliko visok značaj. Ona je posebno važna stoga što priprema čoveka da filozofski shvati realnost, ali, za razliku od filozofije, umetnost to čini neposredno - intuitivno.

Kada je reč o vaspitanju, Fihte, za razliku od pomenutih prethodnika, smatra da se "lepi duh" nalazi isključivo u čoveku, a to znači da do savršenstva i punoće estetskog razvoja može dospeti samo genije, te da je tako nešto nedostupno svim ljudima u jednakoj meri.

Fihte polazi od toga da se svi ljudi međusobno u svemu razlikuju a da im je samo jedno zajedničko - težnja ka potpunom savršenstvu. Premda to savršenstvo ne mogu svi dosegnuti, najviši cilj koji jedno društvo može pred sebe postaviti, jeste potpuno saglasje i jednodušnost svih njegovih članova. Ako se do takvog cilja može dospeti samo posle beskonačno mnogo vremena, u beskonačnosti, kad bi čovek prestao biti čovek i postao bog, to ne znači da njemu čovečanstvo ne treba sve vreme da teži, naprotiv.

Ovo ima za posledicu da se sistem estetskog vaspitanja ne može prostrti na celo čovečanstvo, kako je to mislio Šiler. Obrazovanje, pa tako i estetsko obrazovanje, ne podnosi prinudu, budući da je slobodno i da je unutrašnje, jer je stvar svakog pojedinca. To znači da obrazovanje nije opšte i univerzalno već da je upućeno na pojedince, na elitu. Obrazovanje je po svojoj prirodi elitističko. Ono se ne dobija rođenjem već se mora osvojiti radom. Ono može obrazovati pojedince, ali, ističe Fihte, ono ne može rešiti sve one socijalne zadatke kakve je pred vaspitanje⁷⁰ postavljao Fridrih Šiler.

Kada je reč o smislu pedagogije, ona po rečima Bila Ridingsa, jeste po najdubljem Fihteovom uverenju u procesu sticanja znanja, a ne predavanja znanja kao rezultata. "Zato je za Fihtea pedagogija čisto proces, budući da nastavnik ne predaje znanje (koje se može naći u knjigama čije čitanje daje prostor za samostalno mišljenje), već vrši dva druga važna zadatka. Prvo, on traženju znanja daje narativnu formu, tj. priča istoriju o procesu dostignutih znanja, a drugo, predavač inicira sam proces, tj. podstiče samo znanje na delatnost. Na taj način predavanje nije znanje, već kritička sposobnost – formalni metod korišćenja moći uma, proces prosuđivanja."⁷¹

⁷⁰ O vaspitanju kao mogućem obliku kretanja i preobrazovanja čoveka, videti: Fink, E.: *Grundfragen der systematischen Pädagogik*, Rombach, Freiburg/Br. 1978, S. 94-5.

⁷¹ Bill Readings, *The University in Ruins* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1998).

O smislu samog obrazovanja i njegovom dometu, o čemu će ovde posebno biti reči, Fihte govori biranim, krajnje jednostavnim rečima, u obimnom omanjem spisu koji je ostao manje poznat, budući da je njegove delove čitao na više radova velike slobodnozidarske lože "Rojal-Jork", i to: 14. oktobra 1799, 3. i 27. aprila i 11. maja 1800⁷², nakon čega je 23. maja iste godine izabran za Velikog besednika u loži "Innere Orient" u Berlinu. Pomenuti rad je (u kasnijoj redakciji /Ignacio Aurelius Fesler (1756-1839) i Johan Fišer (1765-1816)/) objavljen 1802. u epistularnoj formi, u 16 pisama upućenih izvesnom sabesedniku Konstanu⁷³, u "Eleusinien des neunzehnten Jahrhunderts" pod naslovom *Filozofija slobodnog zidarstva*⁷⁴.

⁷²Videti: Hammacher, K.: *Fichte und die Freimaurerei*, Fichte-Studien Bd. 2. Rodopi B.V., Amsterdam – Atlanta, GA1990, S. 146-147. Klaus Hamaher u ovom radu objavljenom u prvoj verziji 1981 u Quatour Coronati Jahrbuch Nr. 18, 7-31, koristi izdanje teksta Fihtea koje je priredio W. Flittner, a koje je potom preneto u: Fichte, J.G.: *"Ausgewählte politische Schriften"*, Hrsg. R. Saage und Z. Batscha, Frankfurt/M. 1977, S. 169-216.

⁷³ *Philosophie der Maurerei. Briefe an Konstant*. In: Johann Gottlieb Fichte: *Gesamtausgabe der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*. Band 8: Werke 1801-1806. Hrsg. von Reinhard Lauth und Hans Gliwitzky unter Mitwirkung von Josef Beeler, Erich Fuchs, Ives Radrizzani und Peter K. Schneider. 1991. X, 493 S.

⁷⁴Ovde treba naglasiti da ovaj tekst velikog nemačkog filozofa ima neprevaziđenu vrednost i poseban značaj za sve one koji u naše vreme hoće da govore o nekakvoj elitologiji. Ako bi mogla postojati takva neka nauka, *nauka o izučavanju istinske elite*, onda to može biti samo *nauka o temeljima slobodnog zidarstva* i ovde analizirani Fihteov spis je u tom smislu *temeljni nacrt jedne*

Iako razbijeni na pisma, u kojima je ruka redaktora imala znatan uticaj, posebno kada je reč o drugom pismu, ta dva rada tematizuju niz i danas aktuelnih tema, pošto sa zahtevom da se postave principi na kojima bi se reformisao rad slobodnozidarskih loža (koje su se već u to vreme, samo nekoliko decenija nakon njihovog pojavljivanja u profanom svetu, našle pred raznovrsnim iskušenjima), tematizuje jedno od osnovnih pitanja tog vremena a to je pitanje vaspitanja i obrazovanja.

Da bi to pitanje moglo biti na adekvatan način i razmotreno, Fihte je smatrao neophodnim da se prethodno odgovoriti na neopravdane prigovore (usled mnoštva nagomilanih nesporazuma), upućivane slobodnim zidarima zbog tajnosti njihovog rada, kako bi se zatim mogli u drugom delu izlaganja, u pozitivnom smislu izložiti principi na kojima počiva rad slobodnih zidara, a u čijem bi se svetlu pokazala opravdanost, neophodnost i nužnost elitističkog, slobodnozidarskog obrazovanja.

Ovaj Fihteov spis, nastao na zahtev I.A. Feslera kao instruktivni rad u jednoj loži "o istinskom i pravom cilju slobodnog zidarstva, kao i o hieroglifima slobodnog zidarstva", kako stoji u protokolu lože⁷⁵

originerne elitologije. U tom spisu treba tražiti i poreklo većine teorija o darovitosti kao i značaju obrazovanja darovitih u savremenom društvu.

⁷⁵Hammacher, K.: *Fichte und die Freimaurerei*, Fichte-Studien Bd. 2. Rodopi B.V., Amsterdam – Atlanta, GA 1990, S. 146. Taj cilj slobodnog zidarstva Fihte traži u okvirima njegovog učenja o državi.

retko se publikuje u filozofskim izdanjima Fihteovih dela, a smatram da je posebno značajan zbog same ideje *obrazovanja* koju ovde ima na umu nemački filozof, polazeći od apsolutnog mišljenja apsolutnog ja koje u sebi sadrži pretpostavku njegovog jedinstva svih predmetnih bivstvjućih kao i bivstvovanja drugog ja⁷⁶.

Fihte pomenuti spis piše u isto vreme kad i svima danas dalepo poznatiji spis *Određenje čoveka* (Die Bestimmung des Menschen, 1800), objavljen iste godine kada i Šeling publikuje svoj *Sistem transcendentalnog idealizma*⁷⁷. Kada je reč o načinu izlaganja, treba reći da je to stil u njemu isti kao i u radu o određenju čoveka, gde se kaže da knjiga nije pisana za profesionalne filozofe, već "prvenstveno tako da bude razumljiva svim čitaocima koji neku knjigu uopšte mogu razumeti"⁷⁸.

Svoje izlaganje Fihte započinje podsećanjem na činjenicu da je od samih početaka slobodno zidarstvo bilo okruženo velom tajne, i da o tajanstvenosti kojom su obavijeni radovi slobodnih zidara kao i njihovi krajnji ciljevi, najviše govore oni koji su neupućeni u slobodno zidarstvo, što ih ne sprečava da o njemu imaju ponajčešće najfantastičnije predstave, i to je

⁷⁶Fink, E.: *Natur, Recht, Freiheit*, Hrsg. Franz-Anton Schwarz, Königshausen & Neumann, Würzburg 1992, S. 109.

⁷⁷Kroner, R.: *Von Kant bis Hegel*, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1961, Bd. II, S. 67.

⁷⁸Citirano prema: Kroner, R.: *Von Kant bis Hegel*, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1961, Bd. II, S. 68.

jedan od glavnih uzroka tome što je o slobodnim zidarima stvorena pogrešna slika koja je postala opšteprihvaćena kod običnog, profanog sveta koji usled neobaveštenosti i ne može da ima razumevanja a još manje poverenja u ono što niti zna niti može na pravi i adekvatan način da razume.

Nepoznavanje prirode i osnovnih principa slobodnog zidarstva imalo je za dalju posledicu da se već sredinom XVIII stoleća, dakle samo nekoliko decenija nakon što su slobodni zidari dali glasa o svom postojanju, javlja više knjiga kojima se, navodno, razotkriva "tajna" slobodnog zidarstva⁷⁹. U tim spisima sreće se mnogo verodostojnih činjenica, piše Fihte, ali isto tako i mnogo nagađanja, tamo gde nedostaju prava i pouzdana znanja.

Kada se o nečem malo ili površno zna, posledice mogu biti razne: od pogrešnih interpretacija do raznoraznih nenamernih ali i namernih, tendencioznih zloupotreba. Zato je slobodno zidarstvo u mnoštvu slučajeva bilo prikriće za neke društveno nelegalne delatnosti, a i danas, posle nešto manje od tri stoleća delatnosti slobodnih zidara, njima se pripisuje mnoštvo dela i nedela koja sa njima nemaju nikakve veze.

Mora se reći, i to sa velikim žaljenjem, kaže Fihte, da su povod tome u najvećem broju slučajeva davali sami slobodni zidari i to, pre svega svojim

⁷⁹*L'Ordre des Francs-Maçons trahi*. Amsterdam 1745; *Der verrathene Orden der Freymaurer...*, Leipzig 1745; *Die zerschmetterten Freimaurer*, Frankfurt/Leipzig 1746).

međusobnim svađama i optuživanjima koji su povremeno prodirali među profane, neupućene ljude.

Ovde se mora načiniti samo jedna usputna digresija, s obzirom da je reč o slobodnim zidarima o kojima stolecima postoje različita shvatanja. Zbog načina njihovog rada, iako su oni u svim epohama okupljali najveće umove stoleća, pa su im pripadali i Fihte i Gete, i Mocart i Hajdn, a kod Srba i Dositej i Mokranjac, mora se imati u vidu i mnoštvo različitih odnosa spram njihovog rada koji se može iz mnogo aspekata osporavati ali nikad iz jednog: tvrditi da su oni nepatrioti i da rade protiv svog naroda.

Činjenica je da su slobodni zidari, za političare, često bili grupa zaverenika, pa su bili proganjani, posebno od nacista u Drugom svetskom ratu a i kasnije od niza političara s prikrivenim totalitarnim, nedemokratskim ambicijama, da su oni za istoričare bili "interesna grupa" nastala u okvirima "salonske kulture" koja se formirala u sredini plemića i sitne buržoazije početkom XVIII veka, dok su u socio-kulturnom smislu, reč je o formi manifestovanja igre s određenim ritualima, obredima i pravilima.

Kao sve društvene institucije, i red slobodnih zidara prošao je niz razvojnih faza; to se mora posebno imati u vidu kad je reč o situaciji koju opisuje Fihte i koja odražava delom stanje u slobodnozidarskim ložama njegovog vremena. Ovde će više biti reči o samoj ideji slobodnog zidarstva kao nosiocu jedne više forme obrazovanja – što je osnovna Fihteova ideja u ovde analiziranom spisu.

Isto tako, treba naglasiti da ovaj tekst nema za cilj analizu slobodnozidarskog pogleda na svet, već analizu ideje obrazovanja koja po zamisli Fihtea daleko prevazilazi domašaje realno postojećeg obrazovanja, ali, pokazaće se da to isto Fihteovo shvatanje univerzalnog obrazovanja čoveka svojom potencijalnom dimenzijom prevazilazi u znatnoj meri i samu ideju slobodnozidarskog obrazovanja o kojoj on eksplicitno govori.

Zato, sasvim je razumljivo da su se i pre više od dva stoleća, kao što se i danas ponekad dešava, slobodni zidari, više bavili sobom, no njima zajedničkom najvišom stvari koja ih je oduvek okupljala i povezivala – obrazovanjem svestranog čoveka sposobnog da živi u skladu s najvišim zahtevima uma. To je imalo za posledicu da su, po rečima Fihtea, mnogi u njegovo vreme crveneli kad bi im se, od strane neupućenih u prirodu slobodnog zidarstva, uputilo s prekorom pitanje da li su slobodni zidari, mada, bez obzira koliko kukavičkog imali u sebi, nisu prestajali da posećuju radove svoje lože, jer su duboko verovali u ispravnost puta kojim idu oni i njihovo bratstvo.

Slobodni zidari su, naglašava Fihte, najviše bili napadani i osuđivani zbog tajnosti svoga rada. Istina, pišući to Fihte nije mogao znati o tajnosti u kojoj rade danas sve političke stranke u svakoj zemlji, da stil rada savremenih partija i njihov potuljeni mešetarski mentalitet, daleko prevazilazi sve ono što su slobodni zidari u svojoj naivnosti i iskrenosti tokom minulih stoleća uopšte i mogli zamisliti.

No, kada je o prirodi same *tajne* reč, a uvek se govori o nekakvoj tajni, uvek se nečim nešto prikriva ne bi li se na njega skrenula ili sa njega odvrtila pažnja, Fihte kaže da je "najveća tajna slobodnih zidara u tome da kod njih nema nikakvih tajni", te se s punim pravom može reći da je "najočevidnija i u isto vreme najskrivenija tajna slobodnih zidara u tome što oni postoje i što oni nastavljaju da postoje."

Šta je to, pita Fihte u nastavku ovog pisma, i, šta bi to moglo biti, što međusobno spaja sve te ljude najrazličitijih stavova i mišljenja, najrazličitijeg vaspitanja, obrazovanja i načina života, šta ih to drži na jednom mestu, zanemarujući na hiljade teškoća u ovom veku sveopšteg prosvetljenja?

Možda su se tu okupili maloumnici, licemeri, intriganti, vlastoljubci i možda su upravo oni stvorili ovu tajnovitu zajednicu? Da je tako, bilo bi jasno, kako neko lukav može da se udruži s budalama kako bi ih iskoristio za svoje potrebe ili ih na kraju krajeva samo tešio glupostima. Ali, nije tako – ističe Fihte!⁸⁰ U svim vremenima, u redovima slobodnih zidara nalazimo najmudrije, najčestitije, znanjem najobdarenije ljude, veoma uvažene građane, s najvišim karakternim svojstvima, i uvek će se naći makar jedan čovek kome ćeš se moći prepustiti s punim poverenjem da te vodi kroz život!

⁸⁰ Treba imati u vidu da je Fihte u Jeni bio u neposrednom dodiru sa grupom jenskih romantičara a koju su činili Novalis, Tik, braća Šlegel, Šeling.

Fihte piše o istinski mudrim i poštenim ljudima koji vode slobodnozidarsku organizaciju, čija delatnost se ne svodi na rešavanje svakodnevnih, praktičnih problema ljudske i društvene egzistencije, budući da ta organizacija pred sobom ima uzvišen cilj - gradnju koja se proteže u beskonačnost a za svoj predmet ima obrazovanje i usavršavanje, jer ovaj naš život jeste privremen i samo je priprema za više postojanje.

U isto vreme, Fihte otvara i pitanje: da li se ti mudri ljudi, koji su se voljom svoje braće našli na čelu slobodnozidarske organizacije, bave time *kakva ona jeste*, ili time, kakva bi ona, zahvaljujući njima, *mogla da bude*? Cilj ozbiljne, odgovorne delatnosti slobodnih zidara mora biti razuman i dobar. A svaki mudar čovek mora težiti razumnom i dobru, budući da su mudrost i vrlina određeni večitim zakonima uma.

Zato slobodnozidarski red nije škola retkih umetnosti i tajnih nauka gde bi se predavale i saopštavale nadprirodne i nadljudske tajne. Tu se ne traži "filozofski kamen", jer slobodni zidar zna da istinski filozofski kamen jeste u istinskom umnom nastrojenju koje je vrednije od pretvaranja metala u zlato.

Isto tako, slobodnozidarski red nije spiritistička organizacija, kao što nije religiozna ili mistička sekta. Mudar i dobar čovek nikada neće stupiti u religiozne ili sektaške sporove, kao što neće ulaziti ni u političke sporove jer politika nije predmet kojim se treba baviti slobodni zidar. Zadatak slobodnog zidara nije rušenje vlasti i postojećeg poretka, kao što nije njegov posao ni da se meša, tajnim sredstvima, u poslove državne

administracije. Slobodni zidar mora znati da je prestup svako uplitanje u politiku i delovanje na državno uređenje, jer svakim osporavanjem vlasti samo dolazi do slabljenja najvišeg autoriteta.

Slobodni zidar je već morao naučiti da promena imena nije i promena sudbine i da su velike promene uvek bile izazvane velikim uzrocima; on zna šta *jeste* dobro, kao i da dobro ne mora biti ono što donosi sreću. Zato on nema želju da bude usrećitelj i svoj najviši zadatak ne vidi u usrećivanju hiljada ljudi.

Politika je izvan interesa slobodnog zidara. On ne teži tome da bude upravljač, već sve čini da bude dobar građanin i čovek. Umesto da se brine o sveopštem blagostanju, on nastoji da se brine o svojoj vrlini i blagostanju svojih bližnjih. Tamo gde se politički ciljevi izjednačuju sa slobodnozidarskim, tamo su slavloljubivi i egoistični ljudi a ne slobodni zidari, kaže se u *drugom pismu*.

**

U čemu bi bila ta *najveća tajna*, taj najviši cilj slobodnog zidarstva? Odgovor bi mogao biti: *učiniti sebe boljim i pomoći drugima oko sebe da budu bolji*. Mudrost i čovek ispunjen vrlinom – to je konačni cilj čovečanstva, jedini smisao njegovog postojanja na zemlji. Tako dolazimo do nužnosti stupanja na put svestranog obrazovanja, samousavršavanja. Za tako nešto potreban je individualni napor i volja čoveka kao pojedinca, jer on je ono što on od sebe stvara svojim radom na sebi.

Tu ni o čemu drugom nije reč do o dospevanju do samosvesti o sebi, koja nije nikakvo stanje u kojem bi

se čovek mogao naći već jedno trajno misaono kretanje koje se nalazi u filozofiji a koje nije ništa drugo do filozofiranje. Zato samosvet nije fenomen (pojava) već sâm *pojavljivanje*⁸¹. To podrazumeva neprestano prebivanje slobodnog zidara u blizini filozofije i život u njoj kako bi se samosvest mogla shvatiti kao saznavanje sebe u drugom.

Misaono zahvatanje celine sveta i njegovog skrivenog smisla zahteva izuzetnu snagu refleksije, sposobnost pravilnog sagledanja stvari, sposobnost da se vidi dalje od mesta na kojem se čovek neposredno nalazi, kaže Fihte na početku *Sedmog pisma*; isto to važi, u jednakoj meri, i za naučnika koji se ne sme zadovoljavati time što će poznavati samo svoju usku oblast kojom se bavi, već mora imati uvid u granične oblasti s kojima se njegova dodiruje ali, isto tako, on mora težiti i tome da sagleda celokupno poprište znanja.

Kada se ovaj zahtev koji pred naučnika postavlja Fihte posmatra iz našeg vremena, koje je potpuno potonulo u uska specijalistička istraživanja, iz vremena koje je nemoćno da u bilo kojoj oblasti pruži iole zahvatniju, obuhvatniju sintezu koja bi bila odgovor na veći kompleks pitanja, više je no očigledno da nemački filozof postavlja veoma visoke zahteve, no njih moramo prosuđivati prvenstveno imajući u vidu njegovo vreme koje pod naukom još uvek vidi celinu

⁸¹ Fink, E.: *Natur, Recht, Freiheit*, Hrsg. Franz-Anton Schwarz, Königshausen & Neumann, Würzburg 1992, S. 142.

znanja – filozofiju, a ne manifestacione oblike pozitivnih nauka kakve znamo s kraja XIX stoleća.

Kako smo već ukazali na to da znanje nije svima jednako dato, da se ono mora neprestano osvajati, onda je jasno zašto Fihte od slobodnih zidara, kao pripadnika elitnog sloja društva, traži da oni uzdižu sve ljude, da obrazujući ih, obrazuju među njima one koji društvu najviše mogu pomoći, i to ne samo one koji se bave teorijskom delatnošću, već i one darovite sa visokom sposobnošću suđenja koji su trgovci, humanistički obrazovani vojnici, dobri očevi u porodici i mudri vaspitači svoje dece.

Pozivajući se na tada popularnu i opšteprihvaćenu ideju progresa, Fihte ističe kako je "ljudsko društvo obavezno da se nalazi u neprestanom progresu". Svi odnosi u društvu treba neprestano da se dalje razvijaju i usavršavaju. Za tako nešto potrebno je da postoji država koja ima dobru upravu. Takva država može brzim koracima da razvija zakonodavstvo, administraciju kao i vaspitne ustanove. Njen razvoj mogu kočiti samo oni službenici koji nikad ne izlaze iz okvira svoje uske profesije, sviknuti da se kreću samo po inerciji i koji postaju prepreka svakom poboljšanju i usavršavanju.

Takvi ljudi ne žele da ih proglase nepotrebnim i na sve načine osporavaju svaki napredak i svaku promenu; ako je preovlađujući broj upravo takvih inertnih ljudi, koji se promenama direktno protive, ili prihvataju njihovo sprovođenje kako bi iste iskompromitovali i doveli do neuspeha – sve ostaje po starom i nema napretka.

Temeljno izučavanje nauka može ljudski um izvesti izvan granica koje mu nameće društvo koje ima konzervativnu tendenciju u sebi, ono može da ukaže na "mesta odskoka", na mesta koja omogućuju društvu da se razvija u pozitivnom smeru. No nauka ne može kao takva da deluje na svet. Sve naučeno, i kad bi bilo dobijeno na još višem nivou od onog koji daje današnji univerzitet, ne može biti korisno samo kao znanje ako ne bi bilo primenjivano, ako se ne bi vežbalo, podvlači Fihte.

U takvoj, društveno teškoj situaciji, Fihte spas vidi u slobodnom zidarstvu koje je takva ustanova koja pruža mogućnost vežbanja u postizanju univerzalnosti i time popunjava prazninu koja ostaje neprevaziđena drugim sredstvima u građanskom društvu koje odlikuje jednostranost.

Da bi se bolje razumele ideje koje zastupa Fihte, treba ukazati i na pretpostavke od kojih on polazi. U osmom pismu on ističe dva principa: po prvom, naš život samo je priprema za početak jednog višeg bivstvovanja, a po drugom, ciljevi koji su nam postavljeni u ovom životu samo su nam dati a u potpunosti mogu biti ostvareni tek u višem životu. No, s druge strane, mi imamo za posla sa realnim našim životom u kojem nam je zadatak da težimo višim ciljevima. Tako nešto ostvarivo je ako celokupno čovečanstvo čini jedno jedinstveno, čisto moralno i verujuće društvo⁸², ako celo čovečanstvo čini jednu

⁸² Tako nešto jeste i cilj crkve, no takav cilj nije ostvarila nijedna crkva.; takvom cilju teži svako obrazovanje duha. Fihte na kraju

jedinstvenu opštu pravnu državu i ako čovek kao razumno biće bude uspostavio svoju punu vlast nad nerazumnom prirodom koja kao mrtvi mehanizam mora biti potčinjena vlasti njegove volje.

Da bi se ispunili ti ciljevi neophodno je da ljudi kao delovi društvenog bića budu svestrano obrazovani. U realnom društvu oni još uvek dobijaju svoje određene, parcijalne zadatke i u njihovom realizovanju ogleđa se jednostranost duha i obrazovanja, a krajnja posledica toga je da se retko može sresti pravi, svestrano obrazovani čovek. Takvog bi, obično, trebalo "sastavljati" iz više različitih ljudi, često suprotnih svojstava.

Zato, čitav problem se po Fihteu sastoji u tome da se prevlada jednostrano obrazovanje i da se ono usmeri čisto ljudskom i sveopštem, kako bi svaka individua bila formirana na pravi način.

Takav cilj nije još ni u jednom društvu ostvaren i on je otvoren zadatak za one najnaprednije članove društva koji sebe nazivaju slobodnim zidarima, a koji su zapravo istinska društvena elita. Stoga, svaki predmet obrazovanja je u isto vreme i predmet slobodnozidarskog obrazovanja te je neophodno da

osmog pisma ističe da "religiozno vaspitanje neizostavno čini deo masonskog vaspitanja", ali i to da "religija masona čini nešto posve drugo no religija bilo koje postojeće crkve, ili sekte". Ono što je posebno interesantno, jeste Fihteovo ograđivanje od deizma koji je prvobitno bio ugrađen u slobodnozidarski katehizam. Ako ne postoji neka posebna masonska moralnost, postoji, ističe Fihte specifična masonska religija, odnosno, "specifini masonski pogled na religiju a time i specifično masonsko vaspitanje za religiju".

slobodni zidar zahvati najveći deo obrazovanja pomoću nauka, profesionalnih vežbi i životnog iskustva.

To je put na kojem se stvara duhovna elita.

Temeljna pretpostavka u Fihteovom prosuđivanju prirode obrazovanja polazi od toga da "svako obrazovanje u društvu polazi od obrazovanja razuma", ali da nije dovoljno neku istinu samo saznati, već da je nužno da se čovek njoj svojevolejno i potčini, pa, nije dovoljno da čovek nešto razume, nego da to i hoće.

Nije stvar u tome da se samo deluje, a još manje je reč o slepom, nepromišljenom delovanju. Sama delatnost mora doći na kraju, kad se već prethodno, svestranim istraživanjem, utvrdilo šta treba činiti. To ne znači ništa drugo do da ne postoji volja radi saznanja nego da je saznanje neophodno da bi volja mogla delovati. Pritom niko ne može delovati na volju drugog budući da volja uvek se kreće iz unutrašnjosti čoveka napolje, a ne obratno.

Podstaći nekog na pravilno delovanje moguće je samo *poukom*, kao i *dobrim primerom*. To su jedina dva načina delovanja na drugog čoveka koje vidi Fihte. Srcem i fantazijom ne može se delovati na čoveka. Nije stvar u tome da se neko prepusti plaču, ili nežnim osećanjima. Da bi se pravilno delovalo, neophodno je raditi na samome sebi, preispitivati samog sebe.

Stavljajući sebi u zadatak da ukaže na to šta spada u predmet svestrane obuke čoveka, Fihte izričito naglašava da ne postoji i ne može postojati ma kakvo vaspitanje kojim bi se sticala viša moralnost i da je

jedna od najnegativnijih crta njegove epohe upravo vera da je tako nešto moguće.

Moralnost se sastoji u tome da mi ispunjavamo obaveze koje imamo i to s apsolutno slobodnom voljom, bez svakog spoljašnjeg podsticaja – isključivo stoga što je to obavezno. Takvu odluku čovek može doneti apsolutno sam, i ne treba ga tome učiti, logički mu tako nešto dokazivati, ili ga na to nagoniti molbama, silom ili uz suze.

Budući da moralnost živi u čovekovoju duši kao nešto u njoj pozitivno i da ona ne treba da bude promenljiva pod spoljašnjim uticajima, jasno je da ne može biti ni nekog posebnog slobodnozidarskog morala. Postoje posebne obaveze koje taj red nalaže svojim članovima, no da li ih pojedinac treba ispunjavati, o tome on odlučuje kao pojedinac a ne kao slobodni zidar; o tome on odlučuje sam ili u dijalogu s bogom, ali ne u dijalogu s drugim ljudima.

U svakoj oblasti čovekovog obrazovanja mora se odvojiti ono slučajno i nenužno, ono što je jednostrano ili uveličano, kako bi se istaklo ono što je opšteljudsko u njegovoj čistoti i celovitosti. U religioznom obrazovanju, po mišljenju Fihtea, ima mnogo slučajnog i jednostranog i to može biti odatle odstranjeno upravo slobodnozidarskim obrazovanjem. Religiozni pogledi raznih naroda (Jevreja, Rimljana, Arapa) prilagođeni su njihovim navikama i običajima, njihovim pogledima na ljudski život, njihovim naukama i umetnostima – i u tome oni su potpuno u pravu kad zastupaju stavove svoje religije. Svima njima se javio Bog, istina, na različite načine: jednima kad ih je spasavao iz

egipatskog ropstva, drugima osnivanjem Rimske crkve, trećima kad je jedan od njih sjedinio mnoga plemena. I to je sve u redu. Do sporne situacije dolazi u času kad oni, jedni drugima, hoće nametnuti svoja shvatanja za jedino ispravna.

Zadatak svestrano obrazovanog čoveka je u tome da prevaziđe jednostranosti koje se sadrže u posebnostima i da dospe na stanovište čoveka "koji ima religiju". Na taj način moći će se zahvatiti i obrazovanje u celini a ne samo u jednom od njegovih aspekata.

Istinski religiozan čovek ne teži nebeskim tajnama u oblasti onostranosti; on teži ostvarenju zemnih ciljeva koji su mu postavljeni u svoj njihovoj univerzalnosti, budući da je iza njih skriven nebeski cilj koji će on razumeti bez posebnih dodatnih napora, jer će se ovi njemu otvoriti u času kad dostigne svoj zemni cilj.

Zato, ističe Fihte, religioznost nije nešto izolovano i samobitno, pošto čovek nije religiozan, već "misli i deluje religiozno"; religija za njega u tom slučaju nije predmet, već "etar" u kojem mu se javljaju svi predmeti. U kontekstu ovog stava shvatljivo je zašto se može činiti da čoveku nije važno ništa do ostvarenje njegovih ciljeva, a da se zapravo i ne vidi da njemu ti njegovi ciljevi nisu važni i da nemaju ni najmanju vrednost, već da on teži onom što je nevidljivo i za njega nedosežno, budući da je večno, skriveno iza te zemne ljuštore. Samo usled tog što postoji i ono skriveno, ima za čoveka smisao ono zemno, svakom vidljivo i pristupačno.

U tom slučaju, misao čoveka je u večnosti, a njegove moći su s nama, jer, njemu ne pada na pamet da živi u nebeskom samo svojom mišlju, ostavljajući svoje moći na zemlji. Bez misli, kaže Fihte, nema ni delatne moći koja nam omogućuje da nešto zamislimo.

Religija ne može biti upotrebljena ni za očuvanje građanskog poretka, niti za smirenje i utehu, niti za podsticanje na vršenje dobrih dela, zato što ona nema nikakvu upotrebu. Oni koji hoće da izvedu na put moralnosti ljude strahom, ili nadom na nagradu, mogu ljude dovesti do toga da spolja poštuju zakone, no to je daleko od moralnosti i takvi ljudi su izgubljeni zauvek i za moral i za religiju. A što se slobodnih zidara i njihove zajednice tiče, oni kojima je potrebna stroga disciplina s nagradama i kaznama, da bi bili časni ljudi – ti i nisu za takvo društvo.

Slobodni zidar treba da čini dobro i izbegava poroke – iz dužnosti, ili, iz osećanja časti, kaže Fihte.

Savršeno obrazovan čovek, a takav je, po mišljenju Fihtea slobodni zidar, ne zaustavlja se na tome da na mesto zemnih ciljeva uzima one nevidljive i večne; on poseduje religiju koja je postala deo njega samog i on za njom nema potrebu jer je poseduje. U takvoj situaciji religija nije više predmet čovekove delatnosti, već je organon i oruđe svake njegove delatnosti. Ona nije nešto što bi on stvarao za sebe, već tako nešto čime on nesvesno stvara sve ostalo. Religija je, kaže Fihte, oko čovekovog života koje on ne vidi, no kojim vidi sve ostalo što vidi.

Bez obzira na to što je misao slobodnog zidara uvek usmerena večnom, on je jednako posvećen i onom

što je zemno: on je posvećen svojoj državi, svom gradu, svojoj dužnosti⁸³ koju ima na zemlji, mestu u kojem živi nezavisno od toga što mu je misao usmerena na celinu svega što jeste. U duši slobodnog zidara je ljubav prema otadžbini i svest o tome da je građanin sveta. U njegovoj duši neraskidivo su povezani patriotizam i kosmopolitizam. Ljubav ka domovini – to je njegovo delo; ljubav ka svetlu u celini – jeste njegova misao. Prvo je pojava, a drugo je unutrašnji duh te pojave – nevidljivo koje se nalazi u vidljivom.

Religija apstrahovana od svega ostalog oko nje, jednako je ništavna, kao kosmopolitizam koji hoće da opstane sam po sebi; kosmopolitizam bez patriotizma je glup, ništavan i degenerisan – kaže Fihte. On ovde jasno ukazuje na činjenicu da su slobodni zidari uvek bili patrioti i borci za svoju otadžinu a nikad izdajnici koji bi je prodali za nekoliko srebrnjaka. Uostalom i Hrist je prodat za samo trideset srebrnjaka.

Imajući to u vidu, slobodni zidari ne insistiraju na nekom apstraktnom kosmopolitizmu, već smatraju da je isti moguć ako čovek pođe od izgrađivanja odnosa u sopstvenoj okolini; postanu li ljudi oko njega bolji,

⁸³ Ta *dužnost* podrazumeva rad na onom prirodnom, životinjskom u sebi, odnosno, po Fihteu, to je rad nad celokupnom prirodom. Videti i: Fink, E.: *Pädagogische Kategorienlehre*, Hrsg. Franz-Anton Schwarz, Königshausen & Neumann, Würzburg 1995, S. 148. Istovremeno, o *prirodi* kao transcendentalnom uslovu čiste čulnosti subjekta, videti takode i u Finkovim predavanjima o egzistenciji i koegzistenciji iz zimskog semestra 1952/1953.: Fink, E.: *Existenz und Coexistenz*, Hrsg. Franz-Anton Schwarz, Königshausen & Neumann, Würzburg 1995, S. 152.

postaće bolja i sama celina. Zato on poštuje zakone koji i nisu najbolji, jer ma kakvi zakoni bolji su od nezakonja, a zakoni ako su i loši, još uvek u sebi sadrže mogućnost popravljanja i usavršavanja.

U trinaestom pismu Fihte ističe da je zadatak slobodnozidarskog reda da odstrani sve jednostranosti u vaspitanju, čovekovo polovično obrazovanje uzdigne sveopšteg ljudskog obrazovanja. Takvo obrazovanje podrazumeva obrazovanje čoveka za religiju kao građanina nevidljivog sveta, obrazovanje čoveka za državu kao deo vidljivog sveta i obrazovanje navika i veština za vladanje nerazumnoj prirodom od strane čoveka kao razumnog bića.

Sredstva kojima društvo za to raspolaže, ponavlja Fihte, jesu *pouka* i *primer*.

Zato je zadatak slobodnog zidara da u religiji odvajava sve što je sekundarno i sporadično, da svoju kosmopolitsku svest usklađuje sa građanskom, da prirodu potčinjava razumu, i da za sve to sam daje primer drugima.

Sve dotle, dok ljudi ne obrazuju sami sebe u prirodnom stanju, već ih obrazuju okolnosti kojima se oni predaju – dotle o pravom obrazovanju ne može biti reči. Za obrazovanje neophodne su i religiozne ustanove, i zakoni, i društvena/građanska struktura, kao i vlast. Sve to ima svoju prvobitnu tačku – prvobitno stanje, kaže Fihte, ali upozorava da svi ljudi ne polaze od tog početka već svako polazi od stavova do kojih je dospela njegova epoha. Sa svakom novom generacijom uslovi u kojima se deluje bivaju sve različitiiji, pokazuju se sve više i nedostaci i stoga je

potrebno sve više delovati na ispravljanju nedostataka – a to je moguće samo uz pomoć udruženih ljudi u organizaciju kakva je slobodnozidarska.

Fihte navodi da je malo slučajeva u istoriji čovečanstva, a i to sporadično u nekim drevnim društvima kada je bilo moguće da svi članovi društva dobiju pravo obrazovanje. Tako nešto dešavalo se retko i bilo kratkotrajno. Zato je od najstarijih vremena bilo neophodno postojanje slobodnozidarskih društava te je uporedo sa javnim obrazovanjem u društvu postojalo i tajno koje je s javnim išlo ruku pod ruku, jačalo i razvijalo se zajedno s njim i zajedno s njim propadalo, delovalo na njega i trpelo njegov uticaj, kao što je slučaj s Pitagorom i njegovim savezom u Velikoj Grčkoj. Od Pitagore počinje i istorija tajnih organizacija i tajnih saveza ljudi okupljenih oko ideje obrazovanja. Za odavanje znanja stečenih u pitagorejskom bratstvu bilo je predviđeno isključivanje iz bratstva, i isključenom narušiocu pravila odmah bi se još za života podizao spomenik a o njemu bi se govorilo kao o pokojnom budući da život njegov van zajednice nije više i pravi život.

Putevi razvoja javnog obrazovanja i njegova istorija uveliko su poznati, iako mu se počeci nalaze u tami, odenuti u mitsku poeziju; činjenica je, ističe Fihte, da se jasno nazire progres i neprakidni lanac kulture koji ide od Egipćana, preko Grka, Rimljana, Hrišćana i koji se nazire u naše dane u evropskoj kulturi.

U svim tim vremenima postojala su tajna obrazovna društva. Nekad su ona bila samo više, a

nekad manje vidljiva. Sva javna kultura, koja se uvek pokazivala kao jedinstvena, jedina, samodovoljna, noseći nacionalni karakter svakog naroda ponaosob, razvijala se blagodareći delovanju ljudskoga duha u svakom od naroda. Ali, ističe Fihte, uvek je postojala i tajna kultura koja je kao i javna, došla do naših dana.

Što se tiče javne kulture, za nju je bilo značajno da bude sačuvana u dugotrajnim spomenicima, čim je bilo pronađeno pismo i mogućnost očuvanja znanja; kada je reč o tajnoj kulturi (kojoj nije svako imao pristup, već samo onaj koji je prošao put javne kulture), jasno je da tajna kultura ne može prethoditi javnoj, budući da istu pretpostavlja, ali i da ne može ići s ovom uporedo a da ne ugrožava ciljeve i jedne i druge. Ona može javnu kulturu samo slediti.

Tako se, na kraju svog izlaganja, u pretposlednjem, petnaestom pismu, Fihte opet vraća pitanju *tajne* i posebno, pitanju tajne kojom je nadkriven rad slobodnih zidara.

Do istinskog cilja tajne kulture, do pravog ljudskog obrazovanja, čovek može doći na dva načina: ili dubokim razmišljanjem i istraživanjem, obrazovanjem sopstvenog duha i srca, ili uz pomoć društva koje ne mora biti opšte građansko, već s malim brojem posvećenih članova.

U prvom slučaju do rezultata se dolazi razmišljanjem, logičkim dokazivanjem, tvrđenjem i opovrgavanjem; reč je o takvim shvatanjima koja se mogu publikovati i koja mogu dobiti javni oblik. Kad je reč o tajnom učenju, njega je moguće izložiti istim tim jezikom neposvećenima ne odajući ono što je

slobodnozidarska tajna. To objašnjava postojanje knjiga o slobodnom zidarstvu koje, zapravo ništa ne kazuju o njemu. Profanišu se uvek samo reči, ali ne i misterije. Ko već ne poseduje misteriju u sebi, tome ona ne može ni doći.

U drugom slučaju, pošto se teži čistoj ljudskoj kulturi u tajnom društvu, način prenošenja znanja može imati posve drugačiji oblik; tu ne mora biti umovanja, pozivanja na argumente i proveru, jer tu nije reč o raspravi povodom pojedinačnih predmeta već o celini čoveka i njegovog znanja. Kako ta znanja imaju poreklo u drevnim učenjima ona u najvećem broju slučajeva i dobijaju metaforički oblik. Zato se tajno učenje i prenosi usmenim a ne pisanim putem, te njega ne treba tražiti u knjigama nego u usmenoj tradiciji. Ta usmena tradicija ima nedostataka i ima teškoća u prenošenju znanja, ali ti nedostaci mogu biti prevladani. Ne treba stoga da čudi, i posve je razumljivo da su često nosioci tajnih znanja istovremeno bili i nosioci javne kulture.

Razume se, ne zaboravlja da naglasi Fihte, nisu u stvarnosti svi slobodni zidari koji to ime nose, ali svi treba da nastoje na tome da postanu takvi; sve dok društvo nije savršeno, dok ono teži savršenstvu kao idealu, ono ostaje slobodnozidarsko, a cilj postojanja slobodnozidarskih loža sastojao bi se u tome da svako traži svoj cilj.

Zadatak slobodnog zidara je da se usavršava, da sebe čini boljim, i to tako da svoje vrline nikad sam neće isticati, kao što sebe neće unižavati ni pred

greškama, već će nastojati da ih zaobiđe na putu sopstvenog samoizgrađivanja.

A ta najveća tajna, na koju smo u početku ukazali, tajna koja se manifestuje u postojanju slobodno-zidarskog saveza i koja svuda prati slobodne zidare, jeste *u nastojanju da se svo čovečanstvo obrazuje kao jedna jedinstvena zajednica po uzoru na slobodnozidarsku, o čemu govori i sva slobodnozidarska simbolika.*

Postojanje slobodnog zidarstva samo potvrđuje da taj najviši cilj još nije dosegnut.

Slobodni zidar mora imati jasan um, oslobođen svih predrasuda; on je pravedan, savestan, strog prema sebi u svojoj duši, i pritom nikad ne govori naglas o svojim vrlinama, niti druge uverava u svoju časnost. Pridržavajući se najviših načela, piše Fihte, slobodni zidar već i u ovom životu živi jednim višim životom i vera u takav život daje njegovom životu vrednost, značenje i lepotu. Tu veru on nikom ne navešćuje već je nosi u sebi kao najveću tajnu.

Takav mora biti ideal kojem slobodni zidari moraju težiti, a težiti se mora *savršenstvu, dobru i najvišoj vrlini.* Takvo savršenstvo neće biti drugačije, no čovečno i istinski ljudsko. Svaki čovek tome mora težiti, a pre svega slobodni zidari. U protivnom, slobodni zidari bili bi samo vesela bratija koja vreme provodi u intrigama a svoj položaj zloupotrebljava zarad lične koristi; bio bi to tužni skup sitnih šićardžija nesvesnih svoje grotesknosti dok se jagme oko priznanja, medalja, pohvala i nezaslužениh počasti.

Ne možemo se oteti utisku da u ovom Fihteovom tekstu ima mnogo zanosa, onog romantičarskog. Danas on tako ne bi pisao. Ali, ne bi ni išao u Bolonju, kao Kanosu uma. Prvi Rektor velikog Berlinskog slobodnog univerziteta i priznati slobodni zidar imao bi i ovog časa prave odgovore na izazove savremenosti, odgovore koji našim savremenicima toliko nedostaju.

A što se slobodnih zidara tiče, oni ne mogu spasti svet, ne mogu ni uticati na dešavanja u njemu – oni samo mogu težiti tome da sebe i ljude iz svoje neposredne okoline čine boljima i savršenijim, kako je o tome pisao i Fihte, a to je već nešto, nešto što svake večeri daje nadu i ohrabrenje u iščekivanju sutrašnje pojave svetla na istoku.

4. Univerzitetsko pitanje kao pitanje života u svetlu tzv. bolonjskih procesa

Ovako formulisan naslov ne pretenduje na to da sugerise kako je pitanje univerziteta pitanje života. Tako nešto u naše vreme bilo bi odviše pretenciozno, no ne bi smelo biti ni izraz prevelikog vapaja, jer kv litativni pad nivoa studiranja na univerzitetima ne mora imati razorne posledice, budući da je manje bolno pasti sa najniže grane nekog drveta, nego s njegovog vrha. U oba slučaja možda će biti potrebna lekarska pomoć, najverovatnije hirurška, ali u različitom obimu.

Zato sam se odlučio da ovog puta, ovde, govorim o jednom hirurgu, ocu ratne hirurgije, jednom od najznačajnijih hirurga XIX stoleća, koji se, sticajem okolnosti našao u situaciji, donekle sličnoj ovoj u kojoj se i mi nalazimo. Ishod iz nagomilanih problema u obrazovanju njegovog vremena Pirogov je potražio u sveobuhvatnoj analizi misije univerziteta. Tako se dogodilo da je njegov spis *Univerzitetsko pitanje*⁸⁴, zamišljen kao nacrt reforme celokupnog sistema obrazovanja šezdesetih godina XIX stoleća u Rusiji, upravo u naše vreme dospao u čudnu korespodenciju s "nacrtima reforme obrazovanja" koji se sve češće javljaju, i, što je najviše iznenađujuće, da se tu uspostavlja jedan do te mere aktuelan dijalog, da se

⁸⁴ Пирогов Н.И. Университетский вопрос. – В кн.: Пирогов Н.И. Избранные педагогические сочинения. – М. 1986. – С- 320-384.

teško možemo oteti utisku da autora pomenutog spisa i savreme "bolonjiste" deli skoro vek i po.

Pokazaće se da je u pitanju jedna te ista problematika: pitanje odnosa prema utilitarnosti, specijalizaciji obrazovanja i snižavanju njegovog nivoa, s jedne strane, i zahteva za svestranošću i univerzalnošću obrazovanja koje ne sme biti determinisano isključivo neposrednim, praktičnim zahtevima.

Smatram da na početku treba nešto reći i o samom autoru spisa *Univerzitetsko pitanje*. Pre svega zato, što je njegova biografija u svakom slučaju manje poznata od Kantove ili Fihteove, no u isto vreme veoma poučna, jer potvrđuje prastaru istinu o tome da niko nije prorok u svom selu, pokazujući kako se s velikim ljudima sudbina može poigrati i onda kad bi se to moglo najmanje očekivati. Samo velike zemlje (kakva je Rusija) i male (kakva je Srbija) mogu se sa svojim naučnicima tako ophoditi kao što se to dogodilo u slučaju Nikolaja Ivanoviča Pirogova, čoveka čije ime danas nosi astertoid br. 2506. otkriven stotinak godina nakon smrti ovog velikana moderne medicine.

Nikolaj Ivanovič Pirogov (Никола́й Ива́нович Пирого́в) rodio se 25. novembra 1810. u Moskvi; sa 16 godina upisao je Medicinski fakultet na Moskovskom univerzitetu, i nakon što je diplomirao,

nekoliko godina je proveo u inostranstvu⁸⁵. Po povratku u Rusiju, pet godina je radio na Medicinskom fakultetu univerziteta u gradu Derpt (danas Tartu, Estonija) koji se u to vreme smatrao najboljim univerzitetom u Rusiji. Nakon briljantne odbrane doktorskog rada, sa 26 godina postavljen je za profesora Medicinskog fakulteta u Derptu. Nekoliko godina kasnije, pozvan je u Peterburg gde je rukovodio katedrom za hirurgiju tamnošnje Medicinsko-hirurške Akademije. U isto vreme rukovodio je i Klinikom bolničke hirurgije koju je sam organizovao. Baveći se obukom vojnih hirurga, Pirogov je razradio niz novih metoda, čime je znatno smanjen broj neophodnih amputacija, a jedna od njegovih metoda i danas se zove "operacija Pirogova". On je prvi u istoriji svetske medicine (u vreme rata na Kavkazu, 1847), primenio zavoje sa štirkom, a potom gipsom, što je omogućilo ubrzano zarastanje preloma i mnogi vojnici su bili spašeni od krivog srašćivanja ekstremiteta. Tu je počeo da operiše pod narkozom primenjujući dietilov etar (*aether medicinalis*, C₄H₁₀O). U poljskim uslovima on je obavio oko 10 000 operacija.

U vreme Krimskog rata 1855. bio je glavni hirurg u Sevastopolju, okupiranom od strane engleskih i francuskih trupa; tu se koristio pomoću milosrdnih sestara koje su došle na front iz Peterburga i to je bila novina, jer do tog vremena ženama je bilo zabranjeno

⁸⁵ Na osnovu jedne napomene u II pismu iz Hajdelberga, (3/15. oktobar 1863) biće da je u to vreme boravio na oko 25 evropskih univerziteta.

da se nalaze u zonama ratnih dejstava. Za vreme opsade Sevastopolja, Pirogov je primenio novi metod postupanja s ranjenima: teže ranjenima je pomoć pružana na licu mesta, dok su lakše ranjeni evakuisani i lečeni u stacionarnim vojnim bolnicama čime se on smatra osnivačem posebnog smera u hirurgiji – vojne hirurgije.

Svestan značaja anatomije u obrazovanju lekara, Pirogov je utemeljivač topografske anatomije, čime je dao značajan podsticaj operativnoj hirurgiji. U svojim istraživanjima koristio je zamrznute leševe (on sam svoja istraživanja je nazivao "ledena anatomija") i nakon nekoliko godina neprekidnog rada Pirogov je objavio prvi anatomski atlas pod nazivom "Topografska anatomija, ilustrovana rezovima provedenim kroz zamrznuto telo čoveka u tri smera". Ovaj atlas i metodologija koju je predložio Pirogov postali su osnova daljeg razvoja operativne hirurgije.

Posle pada Sevastopolja, Pirogov je doputovao u Peterburg da bi o porazu izvestio cara Aleksandra II. Novost se Caru nije dopala, Pirogov je pao u nemilost, poslat u Odesu i postavljen za načelnika obrazovanja Kijevske i Odeske oblasti (1856). Tu je on pokušao da reformiše složeni sistem obrazovanja, ali je svojim postupcima došao u sukob s vlastima te je morao da napusti svoje mesto 1861. godine. Godine 1866. nakon atentata na cara Aleksandra II, Pirogov je bio otpušten iz državne službe, bez prava na penziju.

Otišao je na svoje imanje gde je organizovao jednu besplatnu bolnicu i otud je putovao retko, u slučajevima kada bi bio pozivan u inostranstvo (gde je

bio član nekoliko akademija) ili na Petrogradski univerzitet da održi neko predavanje. Na duže vreme sa svog imanja odlazio je dva puta, jednom 1870, u vreme Prusko-francuskog rata, na poziv Međunarodnog crvenog krsta, a drugi put u vreme Rusko-turskog rata (1877-1878) kada je nekoliko meseci radio na frontu. Umro 5 decembra 1881. Te godine proglašen je petim počasnim građaninom Moskve povodom pedesetogodišnjeg rada u oblasti prosvete, nauke i za građansku angažovanost, a što je ovekovečio Ilja Rjepin slikom: "Dolazak Nikolaja Ivanoviča Pirogova u Moskvu na proslavu povodom pedesetogodišnjice njegove naučne delatnosti (1881)".

Ocenjujući celokupnu naučnu i pedagošku delatnost Nikolaja Ivanoviča Pirogova, svi će se složiti da je on nesporno najzaslužniji za to što je hirurgija postala nauka. Za sobom je ostavio dvotomni rukopis: "*Pitanja života*. Dnevnik starog lekara". Ovaj naslov je u velikoj meri simptomatičan budući da je Pirogov još 1856. objavio jedan članak pod istim naslovom u kojem se suprotstavlja prevremenoj specijalizaciji i zalaže za svestrano obrazovanje svakog pojedinca. *Pitanje života* tako postaje lajtmotiv njegovog celokupnog života i njegove ukupne delatnosti – kako naučne, tako i obrazovne.

Nama je Pirogov interesantan po nečem sasvim drugom: po njegovim idejama o obrazovanju i vaspitanju. Te njegove ideje prožete zahtevom za univerzalnim, svestranim razvojem ličnosti, izraz su suprotstavljanja, u njegovo vreme, pre jednog i po

stoleća, zahtevima za pragmatičnim, usko-stručnim obrazovanjem. Carska vlast šezdesetih godina XIX stoleća nastoji da snizi opšte-obrazovni nivo omladine na račun uvođenja utilitarno-specijalističkog obrazovanja. Pirogov je protiv obrazovanja koje počiva na uskoj primeni posebnih, praktičnih znanja.

Kada je reč o realizaciji nastave na univerzitetu, Pirogov smatra da treba odbaciti stari način predavanja i zalaže se za uvođenje novih metoda koje će biti u funkciji razvoja samostalnog mišljenja učenika. On istupa protiv godišnjih ispita na fakultetima, koji u sebi često sadrže momente slučajnosti, ističući kako je neophodno ocenjivati celikupni rad učenika tokom godine, a kada je reč o izvođenju nastave na univerzitetu, Pirogov smatra da treba pozivati najuglednije naučnike koji će studentima preneti poslednja dostignuća u oblasti nauke kojom se isti bave, a samu nastavu treba organizovati putem predavanja, seminara i proseminara, kako bi se studenti mogli što dublje udubiti u materiju koju izučavaju.

Svoj rad *Univerzitetско pitanje*, pod motom *Ist es ernst?*⁸⁶, Pirogov započinje konstatacijom da su prvi univerziteti bili bliži idealu univerziteta, no što su to današnji univerziteti. To on objašnjava time što su u prvo vreme, u vreme nastanka univerziteta, univerzitet vodili isti oni koji su ga i stvarali i koji su u

⁸⁶Da li je to ozbiljno (lat.)

isto vreme bili jedini koji su nauku i razvijali⁸⁷. Drugim rečima: oni koji su razvijali nauku ti su u isto vreme bili nastavnici i pri obuci oni su imali u vidu nivo razvijenosti nauke a ne nivo znanja učenika. A što se tiče učenika, oni su kao i nastavnici bili učesnici u razvoju nauke, nezavisno od uzrasta.

Stvari su se počele menjati tek sa pojavom građanstva, u vreme kada je prosvetljenost počela da prodire u mase i kada se, po rečima Pirogova, više nije mogla sačuvati prvobitna autentičnost ideala. To se dogodilo u času kad su se u sferu obrazovanja počeli mešati država, crkva i društvo sa svojim posebnim zahtevima. Apriorno čista nauka nije mogla da se očuva pred zahtevima koje je postavljao sam život; posledica toga je nastanak državnih, crkvenih, obrazovno-društvenih i nacionalnih institucija. Tako su na univerzitet dospeli pravila i principi koji su strani njegovom idealu. Čisto naučne težnje počele su da ometaju crkvene dogme, birokratizam, kao i razni nacionalni, filantropski i vaspitni elementi.

S druge strane, nauka sve manje postoji radi same nauke, izgubljen je antički ideal cenjenja znanja radi znanja samog, pa se u znanju vidi izraz moći, i svest o tome sve više jača još od vremena Frensisa Bekona, kada se počinje isticati praktična strana znanja, a to ima za krajnju posledicu da nauka sve više počinje da prodire u sam društveni život i otuda uvlači u univerzitet praktične, utilitarne tendencije.

⁸⁷ Ibid., s. 320.

Na taj način univerziteti se od centara gde se razvija i neguje nauka na najviši način, pretvaraju u najviše obrazovne ustanove. Nauka se postepeno izbacuje sa univerziteta i prepušta institutima i akademijama nauka.

Razume se, to je tendencija koja se ne odvija preko noći, već traje tinjajući decenijama pa i stolicima. U naše vreme, stoleće i po nakon ovih izuzetnih ocena Pirogova i stanju na univerzitetu, vrhunac negativne tendencije imamo u slučaju kada se na čelu univerziteta našla humanitarno neobrazovana, tehnički polusofisticirana ne-inteligencija koja svoj životni cilj vidi u vulgarnom pojednostavljenju sistema obrazovanja tako što će se nastavnicima ponavljati da oni ne treba da se bave naukom već da za manju platu ponavljaju petnaest lekcija u semestru kao papagajčići mali.

Današnji reformatori univerziteta smatraju neophodnim da obrazovanje učine isključivo utilitarnim tako što će nivo opšteg obrazovanja biti što niži a za račun navodno specijalnih znanja. Zaboravlja se da takva znanja sama po sebi ne znače ništa ako nisu praćena razvijenim strategijama mišljenja koje se ne mogu dobiti za nekoliko časova na kojima su nastavnici obavezni da se prilagode nivou studenata, dok studentima ne smatraju da nešto treba i da nauče jer su od samog početka navedeni na pogrešni put tako što im je objašnjeno da je znanje isto što i posedovanje informacija.

Postavljajući pitanje o prirodi i biti univerziteta u njegovo vreme (1863), Pirogov ističe kako to više nije

čisto naučna ustanova gde se može zadovoljiti potreba za znanjem. Većina tu uči, ističe on, imajući u vidu određen praktičan cilj pred sobom. Tu se za potrebe društva pripremaju sudije, lekari, nastavnici, službenici crkve. No, univerzitet se ne sme nazvati specijalno-obrazovnom institucijom. Kada se to čini - on više nije univerzitet.

Pirogov zna za stav Aristotela da "svi ljudi po prirodi teže saznanju" (Met., 980a) i da se to saznanje ceni samo po sebi a ne po koristi koju od njega imamo. Ali, današnje vreme je bitno drugačije i ono se udaljilo od onih zahteva koje je postavljao veliki Stagiranin. Naše vreme je u znaku *koristi*. Zato danas univerziteti nemaju za svoj najviši cilj opštečovečansko obrazovanje. Fakulteti su već uveliko postali specijalizovani; oni nisu otvoreni za one koje vodi znatiženja, za one koji su željni znanja kao znanja i koji pritom mogu biti različitog uzrasta (kako je to bilo u vreme nastanka univerziteta). U isto vreme, današnji univerziteti nisu ni čisto vaspitne ustanove. Nijedan univerzitet, kaže Pirogov, nije čisto vaspitni, ali, u isto vreme, nijedan univerzitet u svetu nije i univerzalni predstavnik savremene nauke u svim njenim manifestnim oblicima⁸⁸.

Pirogov posebno ukazuje na novonastalu situaciju u njegovo vreme: s jedne strane javilo se mnoštvo visokih obrazovnih ustanova i specijalnih naučnih instituta koji su nastali nezavisno od univerziteta, nemajući s njim ničeg zajedničkog, dok, s

⁸⁸ Ibid., s. 320-321.

druge strane, ni na jednom univerzitetu više nema katedara ni za polovinu savremenih nauka a kamo li za sve. Na taj način, sama funkcija univerziteta postala je problematična i neodređena do te mere, da bi ubrzo nakon toga postao sve više neodređen i sam naziv univerziteta⁸⁹. Zadatak i cilj univerziteta postaju još neodređeniji u slučaju da se postavi pitanje da li je naučno obrazovanje konačni cilj, ili sredstvo za nešto drugo, nešto što je još više po svom značaju.

Od kako je nastala ljudska zajednica postoji razlika između posedovanja znanja i njegove praktične primene. Od samog početka se oseća da jedno je znati, a drugo umeti primeniti znanje koje se poseduje. Dovoljno je prisetiti se Platona: čovek treba da zna, recimo, da svira, ali ne sme svirkom da zabavlja druge, ili, a što bi bilo još gore, da za to prima i nagradu. Na jednoj strani je znanje i ono je vredno radi njega samoga; na drugoj je primena znanja u korisne svrhe⁹⁰.

Društveni život u većoj je zavisnosti od primenjivih no od teorijskih znanja. I to je potpuno

⁸⁹ Ibid., s. 321. Nijedan univerzitet ne poseduje priručnike u kojima bi bili izloženi svi naučni predmeti, piše Pirogov, no, u isto vreme, primećuje on, sve je veće nastojanje da se nauka i život približe jedno drugom.

⁹⁰ Ovo shvatanje proističe iz razumevanja čovekove slobode. Za Platona je slobodan čovek onaj koji ne prodaje ni sebe (kao rob), ni svoj rad (kao zanatlija), ili umeće (kao sofist, muzičar), onaj, koji živi za sebe. Ovo shvatanje se potom sreće kod Aristotela (Met., 982b), kao i kod Tome Akvinskog u smislu samousavršavanja, kao i spasenja sopstvene duše (videti u tom smislu i Toma: S.c.gen., I, 72).

vidno tek u naše vreme, kad su mnoge fundamentalne nauke kao što je teorijska fizika, došle do svoga kraja. To o čemu te nauke danas govore niti se može dokazati, niti primeniti. Računanje o tome kako se telo kreće u jedanaestodimenzionalnom prostoru, lišeno je svakog praktičnog smisla. Sasvim je drugačija situacija u slučaju genetike, neurologije, organske hemije, ili primene novih materijala do kojih se dolazi novim nanotehnologijama. Pirogov ovo poslednje nije mogao da predvidi. On još uvek živi u vreme uspona i sve veće dominacije pozitivnih nauka; ali, zato, veoma jasno vidi domašaje i nepregledne horizonte primene istih.

Značaj primenjenih znanja biva dominantan i stoga oni koji od njih neposredno zavise, a to su država, društvo, crkva nemaju nameru da se njima maksimalno ne koriste. Da bi uspeh bio potpun oni su spremni da za to angažuju sve raspoložive snage – a posebno, univerzitet. U tome je osnovni razlog što, zbog potreba države, univerzitetu preči reforma. On treba da se "utilitarizuje" kako bi mogao da bude maksimalno u funkciji potreba primenjenih nauka. Pirogov primećuje da usmeravanje univerziteta u praktičnom smeru nije dovoljno, da se vapijući nedostatak može prevladati jedino otvaranjem novih praktičnih instituta. Jasno je da će i samo finansiranje biti usmereno u tom pravcu, a na račun, odnosno, štetu univerziteta. Posledica toga biće reforma univerziteta.

Drugim rečima, Pirogov to samo nije znao da formuliše, ali, našim jezikom, to je zapravo "bolonjizacija" univerziteta, pretvaranje univerziteta u

servis međunarodnih korporacija gde se omladina priprema za raznorazne tehničke, uskostručne poslove, a da joj se pritom ne pruža znanje u pravom smislu, već samo za nekoliko konkretnih operacija⁹¹. Ali, u isto vreme, Pirogov je predvideo bitnu posledicu moguće reforme, a to je "razbijanje organske veze među fakultetima"⁹² i navodi kako je do tako nečeg već došlo u Francuskoj.

Budući da naučni princip još uvek živi na univerzitetu, Pirogov smatra da ima nade da taj princip nikad neće ni zamreti. Razume se, to govori veliki naučnik i lekar, nesvestan toga da će se ključnih, mahom rektorskih mesta dokopati osrednji tehnolozi ili nastavnici egzaktnih nauka, krajnje skromnih, suženih vidika, ali podložni svim vrstama poslušništva i manipulacije, a bez trunke odgovornosti, jer s hladnom mirnoćom gledaju masakr fakulteta na akreditaciji, i ni jednog časa im ne pada na pamet da kao najodgovorniji za štetu koju su načinili daju

⁹¹ Izraz najviše stupidnosti ovakve orijentacije, nalazimo u "bolonjizaciji" obrazovanja u oblasti umetnosti, recimo u glumi, gde glumac "bakalavr" nakon 4 godine studije igra sporedne uloge, a glumac "master" sa 5 godina studija može već da igra i veće uloge. Glavne uloge su predviđene, najverovatnije, za "doktoare" glume. A dok ne pristignu i doktori glume, u pozorištima će igrati stari, dobri glumci (koji ponekad i fakultet nemaju, no znaju glumački zanat), dok će u predstavama gde su angažovani mlađi glumci, biti privremeno izbačene glavne uloge. Kome je do Hamleta? Uostalom, taj i tako nije znao šta hoće. I nije slučajno, što nije dočekao Fortinbrasa.

⁹² Ibid., s. 321.

ostavku, i porazmisle o tome kakva bi im bila sudbina da žive u staroj Grčkoj.

Ono što je čisto naučno, to je i dalje u vezi sa nastavnim delatnošću i još nije izašlo iz univerziteta da bi završilo u akademiji nauka⁹³. Zato Pirogov konstatuje da uprkos tome što se nauka raspada na mnoštvo oblasti, uprkos tome što država i društvo više ne podržavaju čistu nauku, uprkos svemu, univerziteti ne prestaju da čuvaju i održavaju duhovnu vezu nauka i ne prestaju da se bore za slobodu nauke⁹⁴.

Univerzitet, kako ga vidi Pirogov, još uvek čuva svoje ranije dostojanstvo time što održava vezu sa svojim srednjovekovnim poreklom, time što je, zadržavši iz srednjovekovnih vremena samo korporativni princip, ustupajući pred potrebama savremenog života, sjedinio ono čisto naučno sa primenjenim, ali pritom nije podlegao pritiscima države, crkve ili birokratije, te je sačuvala duhovnu vezu nauke i slobodu učenja i proučavanja. Zadržavši od srednjeg veka naziv, univerzitet je uspeo da, odolevši raznim pritiscima sa strane, sačuva svoj naučni karakter i to ponajviše progresivnim tendencijama koje su se razvijale unutar samog naroda. Tako je univerzitet na izvestan način, i nominalno postao birokratski centar raznih obrazovnih institucija.

⁹³ Pirogov, očigledno, kad pominje akademiju, ima u vidu akademiju nauka kao i jedno drugačije shvatanje akademije nauka, od onog kakvo je rasprostranjeno danas. On tu u vidu ima najvišu naučnu ustanovu. Poslednje pribežište čiste nauke.

⁹⁴ Ibid., s. 322.

Pirogov konstatuje (1863!) da se veoma teško može izdvojiti nešto što bi bilo zajednička pozitivna crta svih evropskih univerziteta, pa tako i ruskih, koje on prvenstveno ima u vidu. Naime, stvar je u sledećem: tokom vremena univerzitet je prošao niz metamorfoza uzrokovanih spoljašnjim prilikama. Univerzitet nije uspeo da sačuva svoju slobodnu naučnu dimenziju, ali nije podlegao u potpunosti crkvenim, utilitarnim, specijalnim ili opšteobrazovnim, korporativnim, filantropskim ili isključivo vaspitnim interesima. Ruski univerziteti su bili formirani po obrascu nemačkih univerziteta koje je karakterisala težnja ka znanju. Budući da ih je osnovala država, nisu bili pod dominantnim uticajem crkve, mada neki od univerziteta nisu mogli odstupiti od dogmi pravoslavlja. Međutim, država je želela da sa univerziteta dobije kako specijaliste, tako i obrazovane ljude. S jedne strane, htela se razvijati potreba za znanjem kod ljudi, nastojalo se na tome da oni budu obrazovani, ali s druge, težilo se tome da oni mogu primenjivati ta znanja, a ne da ih poseduju samo u njihovom apstraktnom obliku.

Tako se država našla u situaciji da stvara nove univerzitete i preobražava stare, i to u času kad su u Evropi druge polovine XIX stoleća, pod izrazitim uticajem razvoja pozitivnih nauka, sve više na ceni počele dobijati utilitarne tendencije, te se nastojalo da se primenjena znanja sve više razvijaju na račun čisto teorijskih. Istovremeno, čisto naučno znanje nije više mogla biti dominantna novih univerziteta jer na njegovom čelu nisu bili najnapredniji ljudi društvene

zajednice kao što je to bilo u doba srednjega veka. Posledica toga je prestanak borbi naučnih orijentacija i pravaca⁹⁵, ali ni duhovne veze među fakultetima i onog korporativnog elementa koji ih je od njihovog početka proživljavao.

Pirogov ističe kako je, u vreme kad piše tekst koji pominjemo, došlo vreme reformi. Kakve mogu biti te reforme, pita on, i odgovara: može se raditi samo ono što je *unutrašnje neophodno* i što je u datim uslovima *moguće*⁹⁶. Očigledno, naglasak na unutrašnjoj neophodnosti ukazuje na neophodnost postavljanja u prvi plan interesa države i njenog obrazovanja, a ne interesa koji se nameću sa strane iz drugog sveta, od onih koji ti ne mogu želeći ništa dobro

⁹⁵ Zar treba podsećati na veličanstvene sukobe pristalica Tome Akvinskog i Bonaventure, dominikanaca i franjevaca, budući da su i jedni i drugi, pozivajući se na rodonačelnike svojih redova, sv. Franju i sv. Dominika, polazili od zahteva za negovanjem siromaštva. No, budući da sv. Franja nauci nije pridavao veliki značaj, franjevci su bili u podređenom položaju sve dok na čelo reda nije stupio Bonaventura koji je bio i prvi franjevački profesor na Sorboni gde su već dominirali Albert Veliki i Toma Akvinski. Primeri se mogu naći i u ranijim vremenima: dovoljno je priseliti se Pjera Abelara i vremena kad je središte duhovnosti i mišljenja bilo tamo gde se ovaj genijalni dijalektičar stoleća nalazio, da bi se za njim kretali i učenici i slušaoci njegovih predavanja.

⁹⁶ Evo i odgovora na pitanje zašto su tzv. Bolonjski procesi neprimereni u reformisanju obrazovanja u nekim zemljama; kao što je već ranije ukazano (videti: *Metapedagogija I*) ti procesi podrazumevaju sasvim druge pretpostavke svoje uspešnosti. Neophodno je da prethodno prilagoditi sistem obrazovanja, bitno ga izmeniti i tek potom razmatrati mogućnosti primene nekih segmenata bolonjskih procesa.

osim sebi sopstvenoga dobra. Što se mogućeg tiče, videli smo da kod nas danas niko nije obratio pažnju na to šta je u Srbiji moguće na početku XXI stoleća a šta ne. No do nas nisu došle stare opomene. Pirogovu niko nije posvetio trunku pažnje.

Činjenica je da teškoća pred koju se našao ruski univerzitet u vreme Pirogova nalik je onoj pred kojom se našao i univerzitet u Srbiji danas: *neodređenost puta kojim se univerzitet treba dalje razvijati*. U vreme Pirogova ta neodređenost je bila uslovljena kako nedostatkom kadrova, tako i nedostatkom materijalnih sredstava za opremu fakulteta a čime bi bilo obezbeđeno naučno istraživanje⁹⁷.

Do reforme univerziteta može doći iz sasvim različitih razloga; u jednom slučaju, to je sama unutrašnja potreba, a drugi put, to može biti niz sasvim različitih spoljašnjih razloga; u slučaju Pirogova, to su bili studentski neredi⁹⁸. U svakoj situaciji treba razlikovati povode od uzroka. Povodi mogu biti posve različiti, često spoljašnji i slučajni, ali tako nije i sa uzrocima koji uvek u sebi sadrže znake nužnosti. Reforma često biva nužna i neophodna i ta

⁹⁷ Današnje stanje opreme na fakultetima, posebno onim istraživački usmerenim u Srbiji, ne želim da komentarišem. Ne želim pominjati ni opremljenost raznih fakultetskih laboratorija, ni kvalitet teleskopa na kojem se uče budući astronomi, a još manje sam voljan da se upuštam u tokove novca vezanog za naučne projekte.

⁹⁸ Ibid., s. 324. Ovo ne treba gubiti iz vida. Možda u najskorijoj budućnosti u Srbiji dobijemo velike podsticaje za jednu *istinsku* reformu, i to upravo od samih studenata.

njena neophodnost je često nesumnjiva, ali, Pirogov upozorava da je sasvim druga stvar *pitanje mogućnosti reforme u postojećim uslovima*.

Država može da inicira reformu univerziteta, ali država reformu ne može uspešno i sprovesti, smatra Pirogov. Reforma može biti sprovedena samo snagama koje se nalaze na samom univerzitetu. Otvoreno je pitanje da li takve snage univerzitet uopšte poseduje. Tu je i dalje posebno pitanje zahteva koje postavlja država kao i zahteva savremene nauke. Te dve vrste zahteva ne mogu se nikad u potpunosti usaglasiti. Konačno, primećuje Pirogov, reforma se ponekad preduzima da bi se zadovoljile potrebe društva. Ali, tamo gde se mnjenja društva još uvek nisu učvrstila, tamo gde se ne vidi da univerzitet uči druge ali i sam uči, često je nemoguće videti istinske potrebe društva.

Dakle, za unutrašnju uspešnu reformu univerziteta moraju biti ispunjena tri uslova: (1) finansijski, (2) primat univerziteta u reformi (a ne spoljašnjih institucija), (3) postojanje društvenih interesa pri sprovođenju reforme.

Ako se svi ovi uslovi nemaju u vidu, ako se oni ne ispune, reforma će se pretvoriti u spoljašnje regulisanje tokova na univerzitetu. Isto tako, od reformi se ne sme tvrdoglavo odustajati i stvar nije u tome - odustajanje od reformi, podrazumeva i odustajanje od progressa, ističe Pirogov⁹⁹.

⁹⁹ Ibid., s. 325. Na ovom mestu insistiranje na značaju progressa, može biti i kontraproduktivno. Posebno je to slučaj danas, kada je ideja progressa uveliko stavlja pod znak pitanja.

Svaka je reforma, piše Pirogov, eksperiment i u novom eksperimentu uvek se mogu naći dve, kako on kaže "crne kuglice", dakle dva negativna glasa: ili će eksperiment biti urađen neuspešno, ili neće biti u stanju da reši probleme zbog kojih je upravo izvršen¹⁰⁰. U prvom slučaju, protiv neuspeha mogu pomoći samo lični kvaliteti eksperimentatora, dok u drugom slučaju treba da važi pravilo: isprobati rešenje na više različitih načina. Pirogov smatra da reforma ne mora biti na svim univerzitetima sprovedena na isti način, već da treba omogućiti da na raznim univerzitetima postoje različiti statuti. Ovo protivreči principu centralizacije, ali, treba imati u vidu da princip centralizacije odgovara državi no ne i nauci, jer nauka se ne može povinovati centralizaciji. U tom slučaju raznovrsnost univerziteta može biti prednost a ne mana, budući da različitost organizacije univerziteta može da naruši njihovu spoljašnju vezu, ali zato može doprineti njihovom unutrašnjem povezivanju.

Temeljnu reformu univerziteta može ugroziti slabost njegovih unutrašnjih sila. Izvor tih sila može biti samo nauka koja se oličuje u kolegijumu profesora. I odista, u nastavku svog teksta Pirogov posebnu pažnju posvećuje upravo radu i strukturi kolegijuma profesora, kao i samih nastavnih katedara. Mora se priznati da njegova analiza, koja se oslanja na dugogodišnje iskustvo samog Pirogova u nastavi i na

¹⁰⁰ Ibid., s. 325.

univerzitetu¹⁰¹, sa stanovišta današnjeg stanja stvari nije nimalo anahrona. Naprotiv.

Kad u njegovom tekstu čitamo o odnosima i suprotstavljenosti različitih grupa nastavnika koji su vođeni idejom progressa, ili ličnim interesima ili su konzervativci, ne možemo se oteti utisku da nam je tu nešto i poznato, s tom razlikom što ovih prvih i trećih danas i nema, budući da su svi mahom okupljeni na našim univerzitetima oko svojih ličnih interesa. Razume se, lični interesi ne moraju biti a priori i loši interesi i oni to ne bi bili kad bi se poklapali s najvišim interesima samog univerziteta, ali, to najčešće nije slučaj. Lični interesi se u sve većoj meri svode na materijalne interese, a posledica ovih su sitne nekolegijalne gadosti i ništa više. Uostalom, svuda ima zalutalih ljudi, izuzetak nije ni univerzitet. Pirogov upravo o tome i govori kad ističe kako ima onih koji svo svoje vreme posvećuju radu na univerzitetu, a ima i onih koji su tu da bi samo odradili dobijeni posao, dok u isto vreme imaju velike prihode izvan univerziteta¹⁰². Pominje Pirogov i treću mogućnost,

¹⁰¹ Ibid., s. 325-336. Ne treba izgubiti iz vida da u času dok iznosi svoja razmišljanja o značaju nastavničkog kolegijuma, Pirogov je nešto manje od 30 godina profesor univerziteta. Njegovo vreme je drugačije od našeg kad se pojavila neka čudna praksa da u Nastavno-naučnim većima i Senatu Univerziteta sede već i docenti i nije daleko dan kada će Univerzitetom rukovoditi asistenti, što i ne mora biti tako strašno, ako se ima u vidu sposobnost onih koji su se našli na čelu univerziteta. Asistenti bi verovatno bili i uspešniji.

¹⁰² Ibid., s. 327. Ovo pitanje posebno dolazi do izražaja kada se hoće utvrditi šta je u jednom univerzitetском kolegijumu važnije:

primer uglednog profesora, priznatog u svojoj struci, koji dobija poziv s više univerziteta, ali usled različitih finansijskih uslova ne može da načini adekvatan izbor¹⁰³.

Da bi kolegijum nastavnika mogao uopšte funkcionisati, neophodno je da on ima svoju autonomiju koja ga s jedne strane vaspitava, ali ga, s druge strane, ne može zaštititi od nepotizma¹⁰⁴.

ličnost ili dužnost, duh ili samo forma. Primeri koje tu navodi Pirogov tipični su primeri i danas za neke nemačke univerzitete, ali ne navodim ih ovde zbog ograničenosti teksta, a ponajviše i zbog toga što su strani mentalitetu naših profesora. A kad je reč o ruskim univerzitetima iz vremena Pirogova, koji su u to doba bili u znatnoj meri povezani sa drugim univerzitetima u Evropi, tu je u znatnoj meri dolazio do izraza i kvalitativni momenat nastavnika, budući da je mnoštvo nastavnika po pozivu tu predavalo zahvaljujući pre svega visokim naučnim kvalitetima koje su posedovali, nezavisno od toga da li su predavali na nemačkom, francuskom ili slabijem ruskom jeziku, budući da su bili cenjeni prvenstveno zbog onog što su govorili. U tom kontekstu Pirogov pominje i višegodišnja svoja predavanja na nemačkom jeziku, koja nije krasio najlepši nemački jezik ali koja su očigledno bila značajna zbog onog što su u sebi nosila.

¹⁰³ Ibid., s. 327. I taj njegov primer nije adekvatan za razmatranje u našim uslovima kada je sve manje bitno kakvi su nastavnici koji predaju na nekom fakultetu, već je bitno samo da li ih ima dovoljno na broju kako bi formalno mogli ispuniti zahtev ministarstva o broju pokrivenih predmeta nastavnicima u stalnom radnom odnosu.

¹⁰⁴ Ibid., s. 333. Očigledno reč je o jednoj i nama poznatoj pojavi u čemu su oduvek prednjačili medicinari, ali sad su s njima već rame o rame umetnici raznih vrsta kao i ostale orijentacije - od matematike do književnosti. No, to je već predmet jedne obimne sociološke studije.

Nepotizam je, kaže Pirogov, bolest svih korporacija nastavnika i vodi ga stagnaciji a ova ka propadanju. Protiv tog zla postoje samo dva sredstva borbe: društveno mnjenje i dobar rezervoar svežih snaga¹⁰⁵, a to znači da jedina sredstva borbe protiv nepotizma, udruženog sa stagnacijom i apatijom jesu: javno mnjenje i konkurencija.

Šta se dešava u slučaju kada konkurencije nema? Kako se osloniti na javno mnjenje? Ono može nastati ili u naučnom svetu, ili u obrazovanom delu društva, ili među onima samima koji uče. Pirogov je posebnu pomoć u takvoj situaciji očekivao od Akademije nauka koja bi morala imati obavezu da se u takvoj situaciji umeša u stvari na univerzitetu a ne da ostane samo u sferi negovanja čiste nauke¹⁰⁶.

Činjenica je da autonomija ne može biti velika na fakultetima ili univerzitetima, posebno u vreme centralizacije sistema obrazovanja i sveopšte kontrole istog od strane birokratije koja je zaposela nadležna ministarstva.

Autonomija univerziteta je mogla postojati u srednjem veku, dok su države bile slabe i imale crkvu

¹⁰⁵ Ibid. 333. U naše vreme ta uspešna sredstva više ne mogu funkcionisati: prvo je duboko osporeno relativizmom koji se uselio u društvo i nemogućnošću da ono na ma šta reaguje, čak i u situaciji kad su maksimalno ugroženi ne samo nacionalni već i materijalni interesi društva, a drugo sredstvo u današnjim okolnostima takođe ne daje željene rezultate jer se smišljeno sprečava nastajanje tog potencijalnog rezervoara iz kojeg bi se mogli angažovati novi nastavni kadrovi.

¹⁰⁶ Ibid., s. 345.

za opoziciju. Tada su i pape i kraljevi videli u univerziteti sprovodnika svojih ličnih interesa, i nalazeći se među njima univerziteti su mogli da uspostave svoju autonomiju¹⁰⁷. U starom svetu, ističe Pirogov, samo su engleski univerziteti održali deo stare autonomije, ali su i oni bili prinuđeni da podlegnu i idu na određene ustupke.

Danas, stoleće i po kasnije, tako nešto je nemoguće usled premoći države, a multinacionalne korporacije tu ne stupaju kao suprotstavljena sila državi već istu instrumentalizuju i preko nje sprovode sopstvene interese. I šta je moguće danas? Isto što je predlagao i Pirogov: borba za autonomiju univerziteta može biti u tome da univerziteti budu što manje birokratski i da što manje zavise od birokratije. Autonomija univerziteta i birokratizam ne idu zajedno¹⁰⁸. Naučnik teži uvek tome da bude nezavisan, i to je nešto što je za naučnika najobičnije. Za činovnika je tako nešto nezamislivo. On je deo hijerarhije i hijerarhija je njegova tajna¹⁰⁹. U slučaju kad naučnici postanu činovnici, njihovi učenici svoj jedini smisao vide u potrazi za zvanjem a pre ili kasnije mesto sticanja znanja i učenja pretvoriće se u birokratsku kancelariju.

¹⁰⁷ Ibid., s. 333.

¹⁰⁸ Ibid.

¹⁰⁹ Setimo se genijalne analize suštine birokratije koju je na samo nekoliko strana dao Marks još četrdesetih godina XIX veka. Nakon njega tome nije ništa bilo dodato ali ništa nije moglo biti ni oduzeto.

U nauci postoji njena sopstvena hijerarhija, a u času kad postane činovnička, ona gubi svoje značenje. Univerzitet, po mišljenju Pirogova, može imati svoju istinsku samostalnost samo u slučaju ako bude van hijerarhijske strukture kakvu pretpostavlja određeno društvo. Našavši se u posebnom položaju spram svih drugih institucija, univerzitet neće izgubiti svoje dostojanstvo i značaj, već će ga samo uvećati.

Ako je korporacija nastavnika vezana duhovnim interesima nauke, u tom slučaju njena prava biće u slobodi mišljenja i govora, a snaga u snazi istine¹¹⁰. Svih svojih činovničkih privilegija može se univerzitet i odreći, ako može imati autonomiju, pravo na slobodu misli i govora i pravo da daje naučne stepene i zvanja koji će biti uslov da se zauzmu određena mesta u društvu. S druge strane, ako je veliko administriranje države, ako je velika centralizacija, ona za posledicu može imati da zaštiti lošu manjinu te da se ta manjina potom ne pokazuje u lošem svetlu, a da na kraju svega budu krivi sami zakoni i propisi a ne konkretna lica koja su svojim delovanjem doprinela lošem stanju univerziteta.

Ako univerziteti budu imali široku autonomiju, oni neće biti svi jednaki, i u tom slučaju *zakon za sve* neće moći biti i *zakon isti za sve*, ali će svi biti u daleko većem stepenu odgovorni: što više univerziteti budu dobijali, od njih će se više moći i zahtevati, smatra

¹¹⁰ Ibid., s. 334. Tu već dolazi do izraza jedno idealističko, romantičarsko shvatanje i nauke i poziva nastavnika. Pozivanje na pravdu i istinu u naše postmodernno vreme lišeno je svakog smisla. Danas su pravda i istina samo u moći oružja.

Pirogov. U isto vreme prava ne mogu biti data svim univerzitetima u istoj meri, kao što nije dobro da svi imaju jedan te isti ustav/zakon. Pirogov hvali različitosti univerziteta u Nemačkoj¹¹¹. No, kad je reč o samoj autonomiji univerziteta, postoje problemi i na samim univerzitetima koji neće da se autonomijom koriste u meri koja im je dozvoljena.

Kao prvo, reč je o samostalnom raspolaganju sredstvima koja dobijaju od države. Univerziteti nastavljaju vođenje politike jednakih plata zaposlenim nastavnicima, a protiv čega je Pirogov, budući da svi na univerzitetu nisu jednaki i ne treba ni da primaju jednaku platu. Drugim rečima, Pirogov je protiv shvatanja univerziteta kao socijalne ustanove koja je dužna da svim zaposlenim daje uhljebije samim tim što su tu zaposleni. On je protiv toga da nastavnici budu stalno zaposleni na univerzitetu i tu on samo sledi praksu nemačkih univerziteta koja traje decenijama a koja je veoma efikasna budući da ne toleriše opuštenost i nerad nastavnika¹¹². Pirogov

¹¹¹ Razlike postoje među univerzitetima. To je normalno stoga što pravac razvoja, nastavna delatnost i odnos ka onima koji uče ne mogu i ne treba da na svim fakultetima budu jednaki, i to stoga što još uvek za sve nije nađena jedna jedinstvena formula (Ibid., s. 343).

¹¹² Sami tzv. Bolonjski procesi su odmah i bili shvaćeni u tom smislu. Univerzitet je po našim «bolonjstima» po svom stilu shvaćen kao produžena srednja škola, studenti su shvaćeni kao mali debilčići sposobni da čitaju na sat četiri do pet strana, kako im je već tamo neka rektorka sa svojim timom propisala, a nastavnici su pomoćno osoblje zaduženo da papagajski simulira nastavu. Ovo razume se, nije nikakva kritika postojećih

ukazuje na primer nemačkih univerziteta gde jedan naspram drugog sede nastavnici kod kojih se razlike u platama mere u hiljadama ali niti se svađaju niti zavide jedni drugima, dok to u drugim zemljama nije slučaj¹¹³.

Kao drugo, fakulteti nisu spremni da sami smanje broj katedara, pozivajući se na to kako imaju za to odobrenje države, a s druge strane te su katedre ili polupopunjene, ili ponekad čak i prazne. U takvim slučajevima mahom se one privremeno popunjavaju honorarnim nastavnicima, umesto da se možda i ugase a da se u isto vreme na jednoj katedri mogu naći i dva i više velikih imena¹¹⁴. Pirogov smatra da veličinu i

reformatora, to je samo slika stanja nastalog kao posledica temeljnih promena koje je Žan-Fransoa Liotar opisao u svojoj knjizi *Postmoderno stanje* i o čemu je kasnije pisao posebno Žan Bodrijar u knjizi *Simulakrumi i simulacija* (Svetovi, Novi Sad 1991), a u sjajnom tekstu koji bi svi trebalo da znaju napamet, *Poslednji tango vrednosti* (1977), Ibid., s. 152-154). Tu Bodrijar opisuje današnju situacija na univerzitetu koja je čista simulacija: studenti simulišu znanje na ispitu, nastavnici nastavu, a fakulteti diplome...

¹¹³ Pirogov posebno ne ističe a trebalo bi da navede i razlog. Tako nešto moguće je tamo gde postoji sistem vrednosti i jasna hijerarhija među nastavnicima, gde svako zna gde mu je mesto.

¹¹⁴ Pirogov zapravo naslućuje problem u umnožavanju katedara, koje se otvaraju i popunjavaju određenim naučnicima. Kod nas se to metastaziranje nekih nauka ogledalo u tome što se počeo enormno, često i besmisleno uvećavati broj predmeta na nekim fakultetima i kad god bi neko doktorirao, tema disertacije bi za kratko vreme postajala novi predmet. U tome su ranije prednjačili psiholozi a sledili su ih pedagozi. To je donekle teže kada je reč u studiju filozofije gde su stolicima izdiferencirane temeljne

značaj jedne katedre, ili jednog fakulteta ne čini to što tu postoje katedre, što postoji veće nastavnika¹¹⁵ ili to što ima zaposlene nastavnike, već tu veličinu čine ličnosti koje tu rade. Uostalom, tako je i danas u Nemačkoj gde te prvo presreću s pitanjem, ne gde, već, kod koga si studirao, a veliki fakulteti su oni gde predaju svetski poznata i priznata imena.

Samostalan kolegijum profesora može biti samo onaj koji je spreman da na sebe preuzme «moralnu odgovornost pred vladom i društvom u širenju nauke i prosvetivanju»¹¹⁶. Što slobodnije bude upravljao svojom naučnom i nastavnom delatnošću kao i datim mu finansijskim sredstvima, time će jedan kolegijum više moći da opravda pred društvom ukazano mu poverenje. Kada se kolegijum bude odgovorno ponašao u naučnom, obrazovnom i finansijskom smislu, biće u situaciji da bolje radi to što je i dosad radio, zato što će delovati s ubeđenjem i kao odgovorno lice. Ako tako nešto nije moguće, u tom slučaju autonomiju fakultetima i ne treba davati, kaže Pirogov¹¹⁷.

filozofske discipline i gde pomeranja mogu biti pod pritiskom nekih sporednih, mahom genitivnih disciplina, poput filozofije nauke, jezika, istorije...).

¹¹⁵ Pirogov razlikuje *kolegijum profesora* i *veće svih nastavnika*. Stvar rukovođenja fakultetom ili univerzitetom pripada ovom prvom. Doduše kod nas je nešto slično u pitanju, postoji veće nastavnika (svedeno na izborno veće) ali ne postoji kolegijum profesora već Savet fakulteta ili univerziteta u kojem se mahom nalaze i oni kojima tu nije mesto ali su tu dospeli primenom «demokratskih» procedura).

¹¹⁶ Ibid., s. 337.

¹¹⁷ Ibid.

Pirogov nema iluzija o tome da ne može doći do zloupotreba na fakultetima, tj. da se izbor na katedrama može vršiti za novac, da se diplome mogu kupiti i da na toj osnovi nastane neka «normalna» situacija na nekoj katedri. To, ističe Pirogov, ne znači da sve zakone treba pisati isključivo sa ciljem da se tako nešto spreči; stvar nije u zakonima koji se mogu «zaobići», zakoni tu nisu krivi. Naglasak mora biti stavljen na njihovo ispunjavanje i strogo pridržavanje zakona. Ali, to nas već malo podseća na ono što o zakonima i poštovanju zakona govori Platon, zar ne?

Najviši poziv univerziteta, po mišljenju Pirogova, manifestuje se u tome što će oni biti svetionici s kojih se širi svetlost zahvatajući široko prostranstvo, i zato se moraju nalaziti na visinama, i to ne samo na visini zadatka koji je pred njima već i na duhovnoj visini jer samo univerzitet može da utiče na razvoj društvenog mnjenja budući da mora preuzeti obavezu da društvu razjasni sve životno važne probleme i pitanja kojih nikada pa ni u naše vreme nije malo.

Pirogov otvara još jedno, u njegovo vreme aktuelno pitanje, ali pitanje, koje nije u svojoj aktuelnosti izgubilo ništa sve do naših dana. Radi se o društvenom uticaju profesorskih predavanja. Njemu je nejasno zašto ta predavanja nemaju odjeka u novinama i časopisima. Autonomija je nezamisliva ako ono što se zbiva na univerzitetu bude apsolutno po strani, ako ne stiže do onih čije je mnjenje dužno da formira.

Ima mnogo loših knjiga, kaže Pirogov, a koje se mnogo čitaju. Ima i loših predavanja koja se isto tako mnogo slušaju. Ali ima dobrih knjiga koje niko ne čita i dobrih predavanja koja niko ne sluša. Ako knjige niko ne čita, ako predavanja niko ne sluša, ne mogu se nazvati dobrima. Biće da u njima ima nečeg što je problematično. Ne treba prisiljavati nikog da čita šta mu se ne čita ili da sluša ono što mu se ne sluša. Čini li se to, sama prosveta neće biti na dobitku.

Ali, može po sredi biti i nešto drugo: moguće je da auditorijum nije dorastao tome što sluša, kao što je moguće i da je profesor prerastao auditorijum¹¹⁸.

Ovo smatram posebno značajnim, jer je slika i naše današnje situacije. Postoji potpun nesklad između programa osnovnog i srednjeg obrazovanja i njihove realizacije, s jedne strane i programa univerzitetskog obrazovanja, s druge strane. Osnovni izvor nesporazuma koji se javljaju na fakultetu, posebno u prvoj ili drugoj godini studija je u tome što većina nastavnika pretpostavlja da studenti, time što su se upisali, znaju određene stvari, da su sa određenom količinom znanja došli na fakultet, a pokazuje se da oni ne znaju neke elementarne stvari i to stvara potpuni nesporazum u procesu nastave - zaprepašćenost kod nastavnika, a latentnu averziju izazvanu bespomoćnošću u nastojanju da neke stvari razumeju, kod studenata¹¹⁹.

¹¹⁸ Ibid., s. 347.

¹¹⁹ Ovo svoj uzrok ima u tome što u Srbiji do današnjeg dana nije precizno izrađeno niti zaživelo ono što se u nekim drugim zemljama zove *državni standard u obrazovanju*, čime će jasno biti

Ishod je u vaspitavanju auditorijuma. Prinudne mere tu ne pomažu. Pirogov ima u vidu prozivanje studenata na početku časa ili njihovo prinudno prisustvo na predavanjima. Jasno je da studenti ne mogu ocenjivati nastavnike, mada je najopasnije ako se pritom pozivaju na politička opredeljenja nastavnika. Studenti nisu kompetentni da ocenjuju nastavnika, kao što ocenu nastavnika ne može kompetentno dati ni javno mnjenje. Nastavnika mogu oceniti samo za to kompetentni nastavnici¹²⁰. Sam studentski auditorijum može imati svoje mnjenje, ali ono mora biti u strogo zakonskim okvirima, pismeno, ili preko svojih predstavnika.

Vraćajući se pitanju finansiranja univerziteta od strane države, i onom što država ima pravo da od njega zahteva, a to je da (1) oni koji studiraju imaju mogućnost da na svim fakultetima dobiju potpuno i savremeno naučno obrazovanje, da (2) svi fakulteti budu snabdeveni neophodnim priručnicima za nastavu, da (3) svaki univerzitet bude rasadnik mladih

propisano ono što učenici, odnosno studenti treba da znaju i čega se svi moraju strogo pridržavati: jedni pri izvođenju nastave drugi u svojim obavezama.

¹²⁰ U tom slučaju oni moraju obratiti pažnju na niz momenata: na naučno-literarne radove, zasluge u nauci, preporuke profesora, sposobnost izlaganja predmeta, kao i posećenost predavanja od strane slušalaca. Nije dobar ni profesor s punim auditorijem a nepoznat u nauci, kao ni odličan naučnik bez slušalaca. Konkursi moraju biti obavezni i kad na jedno mesto pretenduje jedan docent, i kad pretenduju dva. Bolje je, ako je reč o slabim docentima, ne angažovati nijednog i ostaviti do daljnjeg neupražnjenu katedru (Ibid., s. 364).

nastavnika, da (4) svaki univerzitet odgovara potrebama kraja u kojem se nalazi i da (5) svaki univerzitet snosi odgovornost pred vladom za zakonitost svog delovanja i to u onim oblastima koje kontroliše Ministarstvo obrazovanja¹²¹.

Smisao egzistencije univerziteta

Pirogov polazi od toga da uvek postoji jedan mali, ponekad neznatan broj studenata ispunjen žedu za znanjem i da ta grupa čini istinsku manjinu na univerzitetu, dok većina tu je iz sasvim drugih razloga, često i samo zbog verovanja da je moderno studirati. Može se reći da je slična situacija i danas. Ali, tu se javlja drugo pitanje: *Za koga treba da postoji univerzitet?* Da li on treba da bude zbog manjine, i u tom slučaju treba da neguje čisto, apstraktno znanje, i treba li pritom društvo da troši novac samo na probranu manjinu, ili univerzitet treba da postoji zbog većine koja ga je upisala.

Ako je ovo drugo u pitanju, kakav treba da bude univerzitet koji bi odgovarao potrebama novoga doba. Po Pirogovu postoje tri puta: (1) moguće je osnažiti osnovno i srednje obrazovanje i time univerzitetsko učiniti dostupnijim. Ali, u tom slučaju, univerzitetsko obrazovanje će biti dostupnijim manjini, koja je došla bolje pripremljena i studenti će se opet podeliti u dve grupe. Nadalje, (2) moguće je nivo nastave spustiti na nivo većine, učiniti da univerzitet postane pristupačan, primenjen; u tom slučaju od njega će ostati samo

¹²¹ Ibid., s. 363.

naziv, smanjiće se nivo učenja, ograničiti sloboda učenja i uvesti školski principi ocenjivanja. To znači da je manjina žrtvovana i da su oni koji su vođeni žudnjom za znanjem prepušteni sami sebi. Postoji i treća mogućnost: (3) učiniti univerzitet mestom gde će se moći obrazovati manjina, ali i dostupnim za većinu. To bi zapravo bila sinteza prva dva puta¹²².

Problem je u tome što je država pokušavala na različite načine da razreši nagovešteni problem: ili tako što je za svoje potrebne osnivala obrazovne institucije potpuno nezavisne od univerziteta, ili je sve svoje potrebe prenosila na univerzitet, svodeći ga na mesto koje obrazuje samo specijaliste, razarajući naučnu vezu unutar celine znanja. Sve ovo vodi tome da se, s jedne strane, univerzitet učini dostupnim za široke studentske mase, a s druge, da svaka oblast znanja dospe do individualne samostalnosti.

¹²² Kada se sve ovo ocenjuje iz našeg ugla, može se reći da tzv. Bolonjski procesi prate ovaj drugi put (Ibid., s. 367-8). Univerziteti koji pristupaju tim procesima odriču se obrazovanja vrhunskih kadrova, i to prepuštaju drugim, vodećim svetskim univerzitetima koji nisu obuhvaćeni ovom reformom. Sorbona, Oksford, Kembridž, Stenford, MGU i. Lomonosova, ili Baumanovski insitut, a to su univerziteti koji se ne mogu spuštati na nivo bolonjskih procesa. Oni su se opredelili da neguju nauku. Visoka nauka i visoke tehnologije u budućem vremenu ostaju nedostupne za bolonjske univerzitete. Zemlje koje su pošle slepo tim putem, ne sačuvavši nijedan svoj univerzitet, klize u robovski položaj, ali to im je namenila njihova politička elita i poltronski poslušnici koji te procese sprovode. Uostalom zna se koji univerziteti daju nobelovce.

Pirogov stoga postavlja pitanje: kojim od tri pomenuta puta treba da se dalje kreće i razvija univerzitet? Šta od njega traže država, društvo i nauka?

Državi je nužno stavljanje naglaska na obrazovanje; društvo koje je ranije za razliku od države insistiralo na pravima, sada se približava zahtevima države i traži od univerziteta i prava i obrazovanje. Državi su potrebni obrazovani ljudi, ali su joj još potrebni specijalisti. Društvo takođe traži da se razvija i neguje obrazovanje, ali hoće da obezbedi postojanje svog pokolenja hlebom i određenim položajem u društvu. Tako, državi su potrebni specijalisti, a društvo u njihovom obrazovanju vidi svoju korist¹²³.

¹²³ Ibid., s. 369. Pirogov tu ima u vidu društvene tendencije njegovog vremena. U to vreme u Nemačkoj mnogi univerziteti bivaju nedovoljni za ispunjenje novih zadataka i država počinje da formira visoke škole koje će nezavisno od univerziteta zadovoljiti novonastale društvene potrebe. Takva dvojnost obrazovanja će se pokazati i u Rusiji gde će do naših dana paralelno postojati pored univerziteta i razne specijalizovane visoke škole i instituti. Tako, oni koji obrazovanje steknu na univerzitetu neće predavati u srednjim školama za šta će se uvek obrazovati kadrovi na za to visokim specijalnim školama i institutima, i obrnuto. To kod nas nije slučaj. Dozvoljeno je da se u prvu godinu upiše po pedeset studenata a da kroz 4 godine ne diplomira nijedan od njih, ili, upisujemo studente na teorijsku matematiku koji potom treba da budu srećni kad u osnovnoj školi dobiju posao da predaju tablicu množenja. Da, neko će mi odmah pomenuti primer Vitgenštajna i njegovog rada sa decom, dok je pisao *Filozofska istraživanja* ali, budimo ozbiljni. U Srbiji su rezultati veoma skromni u odnosu na

Neprihvatljivo je otežati upis na univerzitet i ostaviti ga samo za specijaliste, tako što će biti uvedeni prijemni i kontrolni ispiti, obavezna predavanja; dugoročno to može biti štetno. Država mora u vidu da ima i interese većine koji moraju biti zadovoljeni, kako većina ne bi ostala u bezizlaznom položaju, budući da to vodi stvaranju proletarijata i narastanju nezadovoljstva¹²⁴. U protivnom mogu biti izgubljene čitave generacije. Za univerzitet gore navedena tendencija može biti štetna jer ga od mesta slobodnog učenja i istraživanja vodi ka veštačkoj dresuri. Univerzitet je dužan da studentima obezbedi sve elemente opštečovečanskog obrazovanja i organsku vezu nauka. Usled specifične situacije u kojoj se celokupno obrazovanje nalazi, univerziteti će još dugo popunjavati nedostatke srednjih škola.

Pirogov piše da je univerzitet izraz savremenog društva; on izražava opštedruštvene tendencije i duh vremena. U univerzitetu se ogleda društvo kao u ogledalu i on je njegov barometar. Ali, ako pokazuje loše vreme, to ne znači da ga treba razbiti ili sakriti od očiju javnosti, već gledati ga i delovati. A takav pogled na univerzitet potvrđuje istorija: kada se politički život društva kreće ravnomerno, kao klatno na satu gde političke strasti iz viših sfera ne dolaze do nezrelog pokolenja, tada u univerzitetu u prvi plan istupa njegovo prvobitno opredelenje, naučna delatnost. U

visoka uložena sredstva. Reč je o neefikasnosti sistema obrazovanja u celini a univerziteta posebno.

¹²⁴ Ibid., s. 399.

tom času univerzitet je barometar prosvete¹²⁵. Ova misao Pirogova u narednih sto i pedeset godina mnogo puta je dobijala potvrdu. Za to vreme izvlačene su razne pouke, a među njima i ona kako treba prihvatiti pritiske studenata da ne bi uzeli pištaljke u ruke. Zato je od univerziteta ostalo to što je ostalo, i zato će u istoriju reformatora univerziteta ući ne «bolonjisti» već predsednik Libije Moamer el Gadafi koji je trideset godina pre Bolonjske deklaracije doneo odluku da su svi u njegovoj državi slobodni u studiranju: mogu da studiraju na ulici, na drvetu, pod šatorom u pustinji. Za to vreme, što se lekara tiče, preferirao ih je iz drugih, Libiji bratskih zemalja. Lekare učene po njegovoj sugestiji ostavljao je za druge, tamo negde, u pustinji.

Najvažnije je da uprkos nasilno nametnutoj nam reformi univerziteta ne ostanemo sami sa sobom u pustinji.

¹²⁵ Ibid., s. 377.

5. Epilog: Srbija u Tunguziji

Prethodnu knjigu (*Metapedagogija I*) završio sam poglavljem *Evropa u Africi*, imajući u vidu antički mit o Evropi koji u sebi čuva vekovno sećanje na to kako se prema Evropi treba odnositi i kako s njom postupati.

U ovom drugom delu mojih metapedagoških istraživanja (koja su moj prvi korak na putu ka osmišljavanju pedagogije kao filozofske discipline, a što je krajnji cilj koji sam sebi zadao pre više godina, s namerom da ga doznam u produžetku ovog projekta), imao sam nad sobom, kao noćnu moru, masu sve novih i novih činjenica kojima se manifestuje stanje obrazovanja u Srbiji kao posledica trapave reforme koja je pre više godina dobila mističan naziv *bolonjski procesi*, a čije su ideološke i političke pretpostavke bile tema prvog dela mog izlaganja¹²⁶.

Završavajući ovaj deo istraživanja posvećen stanju obrazovanja, a s namerom da se, kao što rekoh, posvetim istraživanju filozofskih temelja pedagogije i razjasnim u kojoj meri je ona moguća kao filozofska disciplina, a u uverenju da ne treba bolonjistima posvetiti više ni gram pažnje, jer oni u svojoj marginalnosti to i ne zaslužuju (zato su ovde maksimalno izbegavana imena protagonista jer i tako pripadaju zaboravu), odlučio sam da završnom delu

¹²⁶Uzelac, M.: *Metapedagogija I*. Paideia kao paidia politike, Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača, Vršac 2007.

ovog drugog dela dam naziv koji takođe može biti simboličan, no kojem je potrebno i dodatno objašnjenje, pošto tu nije reč o nekoj nedodžiji, već o posledici jednog konkretnog događaja s početka prošlog veka a koji je imao sasvim konkretni uzrok. Da bi stvar bila jasnija, priložio sam i ilustraciju:

Mislim da ova slika sa «terena» najbolje ilustruje stanje obrazovanja u Srbiji nakon poslednje sprovedene reforme, na tragu tzv. Bolonjskih procesa.

U isto vreme, i to je ono oko čega se svi moramo složiti, bilo bi krajnje pogrešno i tendenciozno reći da zaklinjanje u tzv. Bolonjske procese i nužnost njihovog sprovođenja nije dalo i pozitivne rezultate.

Pritom, ne mislim na neposrednu materijalnu korist koju su od toga imali njeni promotori i njene udarne pesnice oličene u Nacionalnom savetu za

obrazovanje i tzv. Akreditacionoj komisiji (veličini čijih materijalnih troškova nikad nećemo ući u trag¹²⁷), već i na neka krajnje pozitivna saznanja do kojih se ne bi došlo da se nije desilo i ne dešava to što se i dalje dešava.

Dakle, izložiti samo negativnu stranu reforme obrazovanja koja se odvija u Srbiji, a koja jeste nesporna i evidentna, značilo bi biti jednostran i tendenciozan. Svako ko o tome piše mora pokazati visoki stepen razumevanja za pobornike reforme obrazovanja u Srbiji. Mnogi od njih, kao što sam već više puta isticao, iskreni su u svojim namerama. Posebno oni koji klikću kako reforma nije dobra ali je zato neminovnost (bez namere da makar ostavkom u nacionalnom savetu ili akreditacionoj komisiji sačuvaju svoj duhovni integritet i ne završe u šizofreniji).

Bolonjizacija obrazovanja u Srbiji ukazala je na nekoliko realnih momenata: pre svega, pokazalo se da neke obrazovne ustanove ne ispunjavaju osnovne kriterijume za opstanak. No, to je simptom karakterističan za stanje u obrazovanju u poslednjih desetak godina, kada su se na račun državnih fakulteta počeli otvarati i privatni fakulteti (stidljivo), a potom privatni univerziteti (drsko), bez ikakvih uslova za rad, no, koji su za novac izdavali diplome (što

¹²⁷Uostalom, već je naglašeno, i to jasno stoji i u evropskim dokumentima koji se tiču bolonjskih procesa, da oni mnogo koštaju. Zato je normalno da su oni u Srbiji u potpunosti «plaćeni» novcem koji je otet obrazovanju.

masovno čine i danas, samo u daleko organizovanijem i maskiranijem obliku).

Zato, posebno kad je o privatnim univerzitetima i fakultetima reč, mnogi su bili prinuđeni da kupuju nastavnike (naročito među ministrima, budućim, sadašnjim, kao i uticajnim državnim činovnicima koji su preko noći postali «naučenjaci»), da idu u proces akreditacije, i svesni realnog neispunjavanja uslova za postojanje, od samog početka s reklamom u internetu, izdvajali su znatna finansijskih sredstava za poboljšanje životnog standarda članova akreditacionih komisija, što je izraz visokog profesionalizma vlasnika fakulteta ali i permanentne brige za proverene državne i partijske kadrove¹²⁸.

Postoji visoka verovatnoća da se nikad neće znati koliko «bolonjizacija» dosad košta, i koliko će nadalje kao deo sistemskog procesa koštati, ali će se moći analizirati njeni rezultati koji već liče na gore priloženu fotografiju sa terena¹²⁹, budući da se za bolonjizaciju obrazovanja više izdvaja, nego za samo obrazovanje.

Nivo obrazovanja uvođenjem novih programa i suludim insistiranjem na jednosemestralnim predmetima, jeste znatno srozan u odnosu na prethodni, ali je, mnogo napredniji i revolucionarniji, jer je znatno pasuljarniji, te studentima u velikoj meri olakšano studiranje, pošto će u budućnosti s mnogo

¹²⁸Setimo se legendarne izjave druga Fadilja Hodže: «Čuvajmo kadrove!».

¹²⁹img13.nnm.ru/0/c/8/d/a/0c8da77ddb459facfa6417

manje znanja izlaziti s raznih fakulteta, mnogo manje opterećeni brigama, posebno kad je reč o novokomponovanim univerzitetima s čudnim, stranim nazivima trendova ili gradova.

Situacija se znatno poboljšava i time što je sada moguće na privatnim fakultetima po kratkom postupku doktorirati i Srbija u poslednjih nekoliko godina ima na hiljade novih doktora nauka, daleko gorih od onih koji su bolonjizaciju inicirali, ali doktora, sa svim pravima koji iz toga slede jer se država od njih ne može ograditi budući da su oni sami država.

Nije nimalo slučajno što su mnogi vlasnici novoosnovanih privatnih univerziteta postali oni, koji o toj sferi delatnosti doskora pojma nisu imali, a koji su do prvog novca na posve drugi način došli, videći u sferi obrazovanja veliki izvor profita, posebno kad je reč o fakultetima za menadžment, i slične poslove gde se bezbedno i bezodgovorno prodaje magla¹³⁰. To je dobro, jer lepo je da se što veći broj ljudi uključi u procese obrazovanja od pisanja preko oglasa seminarskih radova (ko može ispitati na hiljade studenata u jednom roku, a već su platili pošteno

¹³⁰U opasnosti su egzaktne a i neke praktične nauke, kao što je medicina, no to neće ugrožavati zdravlje promotora bolonjskih procesa, budući da će oni uvek biti u mogućnosti da s partijskim parama leče u Švajcarskoj ili nekoj drugoj zemlji koju su Bolonjski procesi zaobišli. Nažalost, ima indicija da se počinju otkrivati i privatni medicinski fakulteti, ali oni koji ih budu završili neće otići u beli svet, niti raditi u Hjustonu, već će «lečiti» srpsku sirotinju i Cigane (za koje Evropa Srbiju pretvara u rajski rezervat masovno ih tu eksportujući).

ispit), do pisanja diplomskih i magistarskih (master) radova.

Zahvaljujući procesu bolonjizacije, na videlo je došlo i stanje nastave na univerzitetima, čije održavanje u ranijim periodima nije dolazilo pod znak pitanja; sada, angažovanjem jednih te istih nastavnika na mnogo mesta, da bi se opravdala egzistencija fantomskih privatnih fakulteta (u nekim zemljama u tranziciji takvi se već uveliko zatvaraju a njihovi vlasnici stečene pare ulažu u nove profitne oblasti), došlo je do toga da se nigde više nastava ne drži čime se regularnost studija dovodi u pitanje.

Među nastavnicima, posebno onima naučno nesposobnim, ali sposobnim po drugim parametrima, došlo je do takmičenja u tome ko će biti angažovan na više fakulteta. Usled njihove neophodnosti, posebno na brdovitom Balkanu, angažuju se u više država s punim radnim vremenom (zbog brdovitosti) i neki uspevaju da pokriju po sedam i više fakulteta koje obidu makar jednom u semestru.

Tako se načinio veliki pomak u srpskom obrazovanju. Stvorene su brigade letećih kombi-profesora, među kojima su značajno logističko mesto imali i ministri obrazovanja, vera, trgovine... To je originalni doprinos Srbije bolonjskim procesima, novi srpski brend, za što Srbija još uvek nije adekvatno u Evropi i nagrađena i još uvek se čekaju medalje, legije časti, palme, hrizanteme i kaktusi...

Polivalentna angažovanost nastavnika-plaćenika imala je i pozitivan uticaj na učvršćivanje bratstva i jedinstva u sferi obrazovanja. Ko ptice

lastavice leteći nastavnici nalaze se u Novom Sadu, Beogradu, Nišu, Leposaviću, na Palama, u Banjaluci, i to ne šteti kvalitetu obrazovanja. Pozitivna strana svega toga je što oni ne stižu da drže nastavu ili im časovi u formi konsultacija traju po petnaestak minuta, a budući da su nestručni za ozbiljniji rad na univerzitetu, svojim neradom nisu štetočine (kakve bi mogli biti), pa ne kvare studente jer ih ovi i ne vide.

Navodni pokušaj uvođenja nekakvog «reda» na univerzitetima, sada se pokazao kao lep izgovor za obračun članova akreditacionih komisija sa svojim uspešnim kolegama na drugim fakultetima i opšte je poznato da akreditacija «prolazi» ako se niko s određene nastavne grupe nije zamerio nekom članu akreditacione komisije «jer na njene odluke nema prava žalbe». A to pre svega stoga da nekompetentnost članova komisije ne bi dospela na videlo. To isto ima dobru stranu: bolje je da se tako, osporavanjem materijalne egzistencije unište neistomišljenici, no brutalno, fizički. Bolonjizacija za to nudi elegantnu i kulturnu formu saglasnu s evropskim standardima ophođenja.

Većina najagilnijih poslenika poslednje reforme obrazovanja biće uskoro van domašaja svake odgovornosti (zbog starosti ili senilnosti), no s visokim penzijama koje su (trčeći poslednji krug) sebi obezbedili i to je ono što je možda u svemu najlošije.

Njihovo nekažnjavanje i izbegavanje suda za nedelo koje su učinili, omogućiće i njihovim naslednicima da se jednako štetočinski ponašaju u sferi vaspitanja i obrazovanja pošto će se uvek moći

pozivati na «rezultate i praksu prethodnika» i «neophodnost održavanja kontinuiteta».

S druge strane, treba imati u vidu da je njihov rad ostavio dubok trag na kulturnom i intelektualnom tkivu Srbije i da niko od njih neće biti zaboravljen. Narod će dobro pamtit i imena onih koji su osporavali nastavnicima univerziteta da se bave naukom, a pritom za akreditaciju uzimali po 5 hiljada evra. Pamtiće i one koji su uzimali po deset ili petnaest puta više. Svako i sve ima svoju cenu. Narod neće zaboraviti one koji su ukidali srpski jezik i uvodili jezik komunikacije.

Srbija ima dugu istoriju. Ako su joj prvi ministri bili Dositej i Sterija, preživeće i to što su joj današnji ministri njihovi antipodi. Svako ima ono što zaslužuje. Narod koji zna šta hoće, imao je prve, narod koji neće ništa da zna, ima ove poslednje.

Sve to vodi zaključku da su tzv. bolonjski procesi u Srbiji, što sam u više navrata istakao, imali ne samo negativne već i nesporne pozitivne rezultate, posebno u njenoj afrikanizaciji i marginalizaciji, a prvenstveno stoga što nema ničeg novog pod suncem, jer rimski pesnik Katul lepo kaže:

*Jadni moj Tibule, kad nešto počne da propada,
Smatraj da je propalo.*

Izdavač:
Studio veris, doo
Novi Sad

Biblioteka:
Filozofija
12

METAPEDAGOGIJA II
(educator, quo vadis)

Milan Uzelac

Za izdavača:
Boris Veriš, direktor

Recenzent:
Prof. dr Dragan Koković

Štampa:
Studio veris, Novi Sad

Tiraž:
8 primerka

Novi Sad
2009.

ISBN 978-86-7858-044-4

Na naslovnoj strani:

<http://foto.news.mail.ru/society/1><http://foto.news.mail.ru/society/170/1099/>

СІР – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

УЗЕЛАЦ, Милан
Metapedagogija II. Educator, quo vadis / Milan Uzelac . – Novi Sad :
Veris, 2009 (Novi Sad : Veris). – str.. 140 ; 21 cm. – (Biblioteka:
Filozofija 12 ;))

Tiraž 8 primeraka. – Beleške uz tekst

ISBN 978-86-7868-044-4

a) Visokoškolsko obrazovanje – Reforma - Srbija

COBISS.SR-ID

